

อภิธรรมมหาวิทยาลัย
ABHIDHAMMA UNIVERSITY
WATRAKHANG DHONBURI THAILAND.

คัมภีร์หลักสูตร คำปोजनाวิสัยนา ในปริชเนที่ ๔

สำหรับประชาชนทั่วไป

และชั้นมัธยมศึกษาอักษรรมมิก โท

ฉบับกาญจนานิกเชก ฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี

ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ศ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมลีตารามวรมหาวิหาร

กรุงเทพมหานคร

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

คู่มือหลักสูตร คำปोजनाวิสันนา ในปริจเฉทที่ ๔
สำหรับประชาชนทั่วไป
และชั้นมัธยมศึกษาอาภิธรรมมิก โห

ฉบับกาญจนากิเชก จล่องศิริราชสมบัติ กรบ ๕๐ ปี
ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ศ. ๕ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

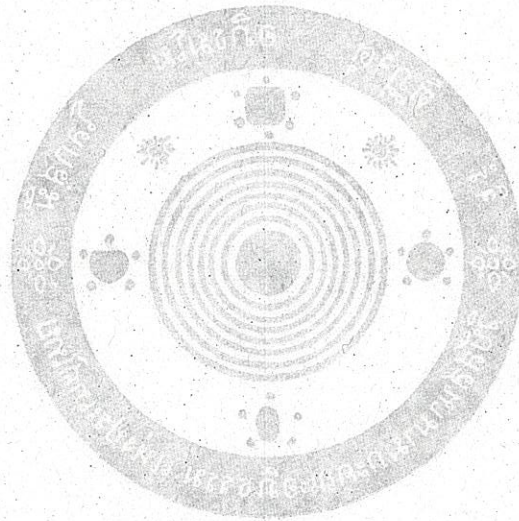
กรุงเทพมหานคร

พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๕๐๐ ฉบับ

ราคาเล่มละ ๘๐ บาท

วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

๑ ที่หลวงวิมลวิจิตร กรมช่างฝีมือ กระทรวงมหาดไทย

ได้ให้หมายพระยา...

พ.ร.ก. ให้พระยา...

๒ ๐๕ แรก ขึ้นเลข...

๓ ให้...

ขอใน...

(สำหรับ...

...

...

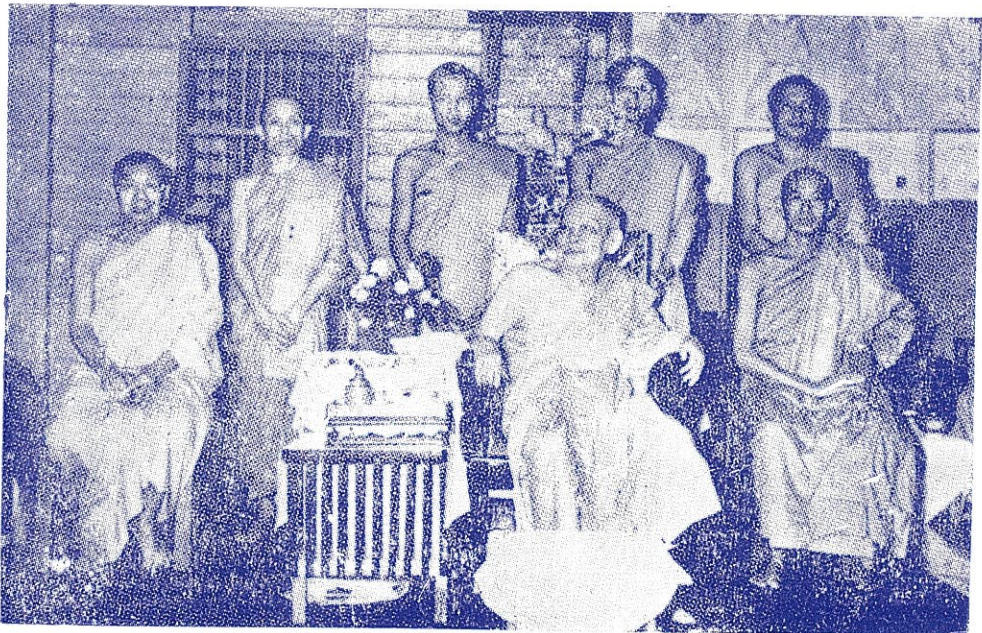
...

...

...

(สำหรับ...)

ผู้ได้รับปริญญาบัตรเป็นอธิธรรมบัณฑิตรุ่นแรก ๔ รูป ที่ได้ถ่ายร่วมกับ
พระมหาเถระ ๓ ท่าน เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๘

(แถวหน้า) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สมเด็จพระสังฆราช ฉาโนทยมหาเถระ
พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

(แถวหลัง) พระศรีคัมภีรญาณ พระอธิการประสาธ สุปณฺฑิโต
พระอาจารย์หวด มงคลโล พระครูธรรมบาล อคฺคจิตฺโต

คำนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของเหตุผล พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า ผลทั้งหลาย ไหลมาจากเหตุ และเมื่อเหตุได้ถูกทำลายเสียแล้ว ผลก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้นการเผยแพร่ เพื่อให้นักศึกษาพระอภิธรรมตลอดจนถึงประชาชนผู้สนใจในปฏิจลสัมปทาที่ปนี จึงเป็น กิจที่สำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงได้รวบรวมปฏิจลสัมปทาที่ปนี เป็นแนวปัญหาและเฉลย เพื่อเป็นการสวดกในเวลาจะเข้าสอบ สำหรับปัญหาและเฉลยนี้ ข้าพเจ้าได้คัดเอาเฉพาะที่เป็นของนักศึกษาเท่านั้น ส่วนของชั้นอาจารย์นั้น มีแจ้งอยู่ใน หลักสูตรแล้ว จึงไม่จำเป็นจะเฉลยไว้ในเล่มนี้

อนึ่ง ในการจัดพิมพ์ปัญหาและเฉลยปฏิจลสัมปทาที่ปนีเล่มนี้ขึ้น สำเร็จเรียบร้อย ลงได้ ก็โดยอาศัยการบริจาคทุนทรัพย์ของนักศึกษาพระอภิธรรม และผู้มีศรัทธาโดยทั่วๆ ไป

ฉะนั้น ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ท่านทั้งหลายได้กระทำในครั้งนี้ และด้วยอำนาจคุณ พระศรีรัตนตรัย จงมาปกปักรักษาท่านทั้งหลายให้ประสบแต่ความสุขความเจริญโดยทั่วกัน และขอส่วนบุญกุศลซึ่งเกิดจากการพิมพ์เล่มนี้ ขอจงมีแก่สรรพสัตว์ใน ๓๑ ภูมิ ทั้งที่เป็น เจ้ากรรมนายเวรและเจ้าบุญนายคุณมีมารดา บิดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ เป็นต้น ที่มี ความทุกข์ก็ขอให้พ้นจากทุกข์ ที่มีความสุขอยู่แล้วก็ขอให้มีความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป ด้วยกัน ทุกท่านเทอญ

พระศรีคัมภีร์ญาณ

๓๐ มิถุนายน ๒๕๔๐

0
1
2
3
4

๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒
 ๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

1954-1955

WORLD COLUMBIAN EXPOSITION

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040

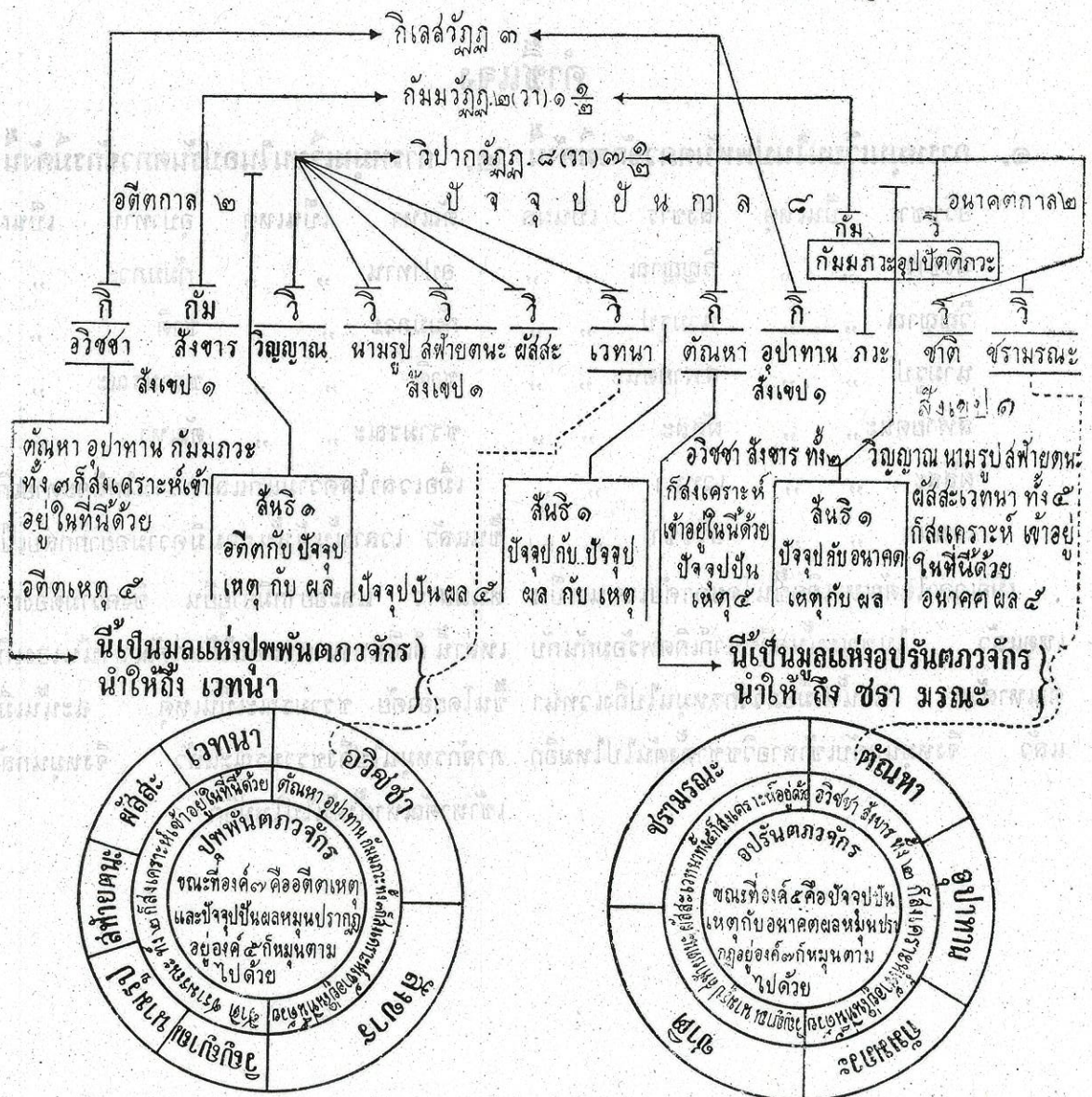
ปัญหา และ เฉลยในปัจฉิมุขปาหที่ปนี

ในปริจเฉทที่ ๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุพพุทฺธสฺส

๑. ถาม ให้เขียนภาพแสดงอัทธา ๓ องค์ ๑๒ อาการ ๒๐ สนิธิ ๓ สังเขป ๔
วัฏฏะ ๓ มุล ๒ ภวจักระ ๒

ภาพแสดง อธิธา๓องศ์๑๒ อากา๒๐ สันธิ๓ สั้งเซป ๕ วัฏฏ ๓ มุล๒ ภาวักร๒

หมายเหตุ อุปัตติภาวะทั้ง ๙ นั้นสังเคราะห์เข้าอยู่ในขาติที่เป็นอนาคตผลนั่นเอง

๕
คำขแจง

๑. การหมุนเวียนในอุปทานถาวรมีดังนี้ ๒. การหมุนเวียนในอุปสงค์ถาวรมีดังนี้

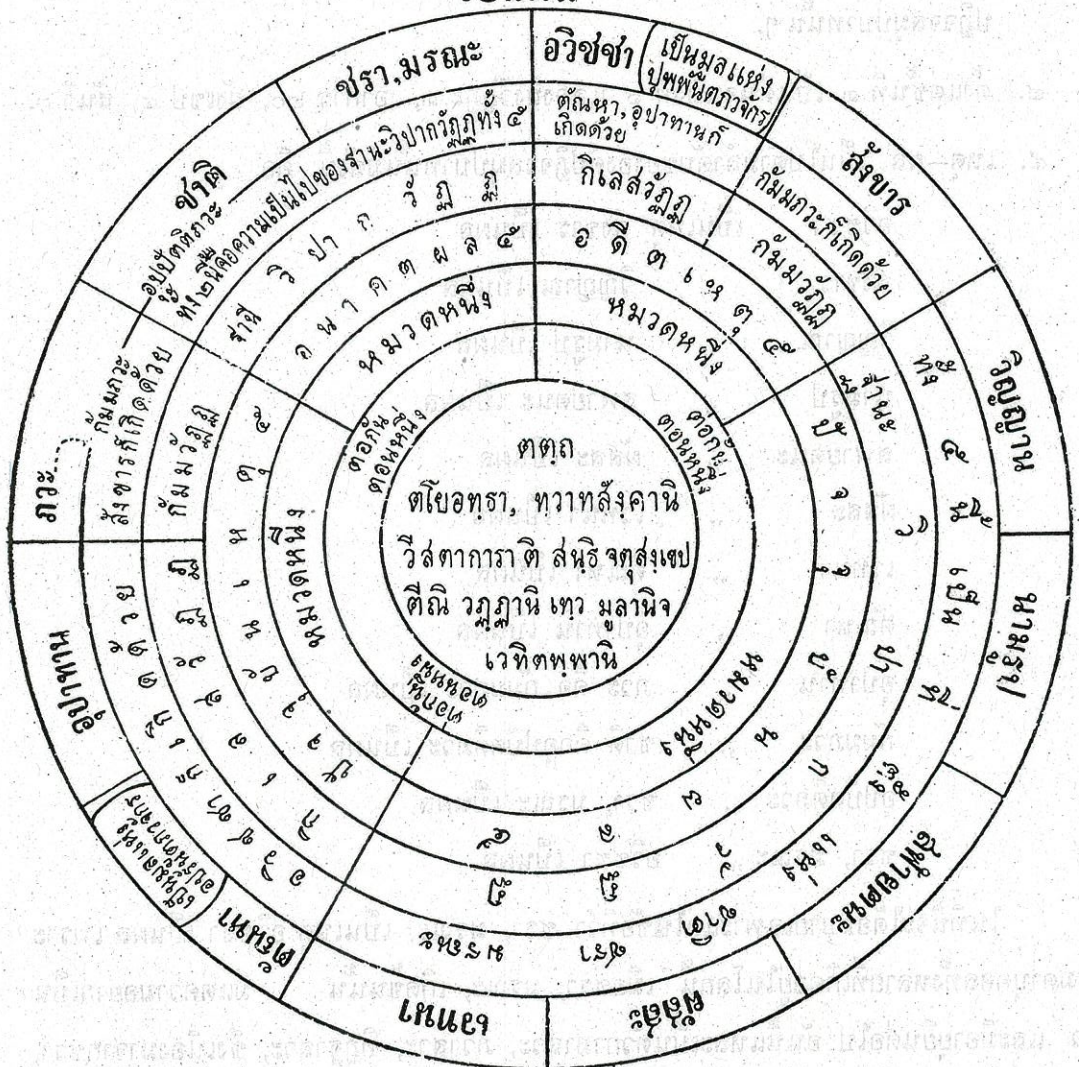
อวิชชา	เป็นเหตุ	สังขาร	เป็นผล	ตัณหา	เป็นเหตุ	อุปาทาน	เป็นผล
สังขาร	„ „	วิญญาน	„ „	อุปาทาน	„ „	กัมมภาวะ	„ „
วิญญาน	„ „	นามรูป	„ „	กัมมภาวะ	„ „	ชาติ	„ „
นามรูป	„ „	สฬายตนะ	„ „	ชาติ	„ „	ชรา มรณะ	„ „
สฬายตนะ	„ „	ผัสสะ	„ „	ชรา มรณะ	„ „	ตัณหา	„ „
ผัสสะ	„ „	เวทนา	„ „	เมื่อเวลาใดความแก่และความไถ่จะตายเกิด			
เวทนา	„ „	อวิชชา	„ „	ขึ้นแล้ว เวลานั้นผู้นั้นย่อมมีความอยากกลับเป็น			

เมื่อเวลาใดค้นหาเกิดขึ้นโดยอาศัยเวลาเป็น
เหตุแล้ว ในขณะที่นั้นอวิชชาก็เกิดพร้อมกันกับ
ค้นหาด้วย ฉะนั้นเมื่อภวจักรหมุนไปถึงเวทนา
แล้ว จึงหมุนกลับเข้าหาอวิชชาตั้งต้นไปใหม่อีก

เมื่อเวลาใดความแก่และความใกล้จะตายเกิดขึ้นแล้ว เวลานั้นผู้นั้นย่อมมีความอยากกลับเป็นหนุ่มสาว และอยากมีอายุยืน ซึ่งความต้องการเหล่านี้ ก็เป็นกามาสวะ อันได้แก่ตัณหานั่นเองเกิดขึ้นโดยอาศัย ขรามรณะเป็นเหตุ ฉะนั้นเมื่อภวจักรหมุนไปถึงขรามรณะแล้ว จึงหมุนกลับเข้าหาตัณหาต้งตันไปใหม่อีก

๒. ตาม ให้เขียนภาพจักรกะที่แสดงการจำแนกปัจจัยสมุปปาตธรรม โดยองค์ และอทธา เป็นต้น

ภาพจักรกะที่แสดงการจำแนก ปัจจัยสมุปปาตธรรม โดยองค์ และอทธา เป็นต้น

คำชี้แจงในภาพจักระ

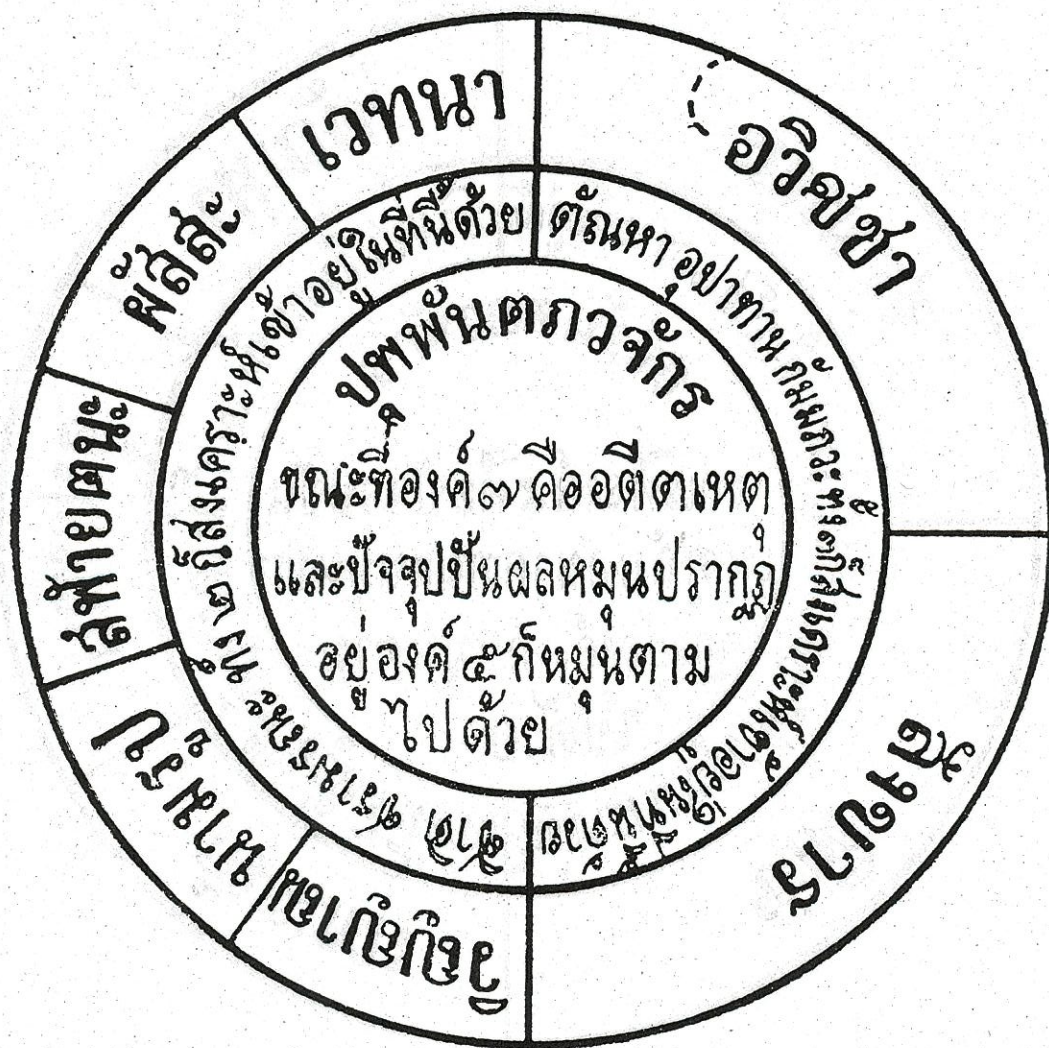
๑. บาลิที่ตั้งไว้ในท่ามกลางนั้น เป็นการแสดงถึงข้อธรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในภาพนี้.
๒. ธรรมที่เขียนไว้ในภาพชั้นที่หนึ่งรอบนอก เป็นองค์ของปัจจุสมุปบาททั้ง ๑๒
๓. ชั้นที่ ๒ แสดงถึงธรรมที่เกิดพร้อมกันได้ และธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ขององค์ปัจจุสมุปบาทนั้น ๆ.
๔. ตั้งแต่ชั้นที่ ๓ เป็นต้นจนถึงที่ ๖ แสดงถึงวิภูษะ ๓, อากาโร ๒๐, สังเขป ๔, สันธิ ๓.
๕. เหตุ—ผล เป็นไปตามลำดับขององค์ปัจจุสมุปบาทนั้นมีดังนี้ คือ.

อวิชชา	เป็นเหตุ	สังขาร	เป็นผล
สังขาร	„	วิญญาณ	เป็นผล
วิญญาณ	„	นามรูป	เป็นผล
นามรูป	„	สพายตนะ	เป็นผล
สพายตนะ	„	ผัสสะ	เป็นผล
ผัสสะ	„	เวทนา	เป็นผล
เวทนา	„	ตัณหา	เป็นผล
ตัณหา	„	อุปาทาน	เป็นผล
อุปาทาน	„	ภาวะ คือ กัมมภาวะ	เป็นผล
กัมมภาวะ	„	ชาติ คืออุปปัตติภาวะ	เป็นผล
อุปปัตติภาวะ	„	ชรา, มรณะ	เป็นผล
ชรา, มรณะ	„	อวิชชา	เป็นผล

ในที่นี้จะได้อธิบายเฉพาะแต่ในข้อที่ว่า ชรา, มรณะ, เป็นเหตุ อวิชชา เป็นผล เพราะตามธรรมดาบุคคลทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ เมื่อชรา, มรณะ, เกิดขึ้นนั้น มีแต่ความอยากเป็นหนุ่มสาว และมีอายุยืนต่อไป อันนั้นแหละเป็นตัวกามาสวะ, ภวาสวะ, ทิฏฐาสวะ, ซึ่งเนื่องมาจากชรา, มรณะ, ในขณะที่อาสวะต่าง ๆ เหล่านี้เกิดอยู่นั้น อวิชชาสวะก็เกิดร่วมสนับสนุนอยู่ด้วย ฉะนั้นแหละจึงกล่าวได้ว่าชรา มรณะ เป็นเหตุ อวิชชา เป็นผล (ชรามรณะปัจจุยา อวิชชา)

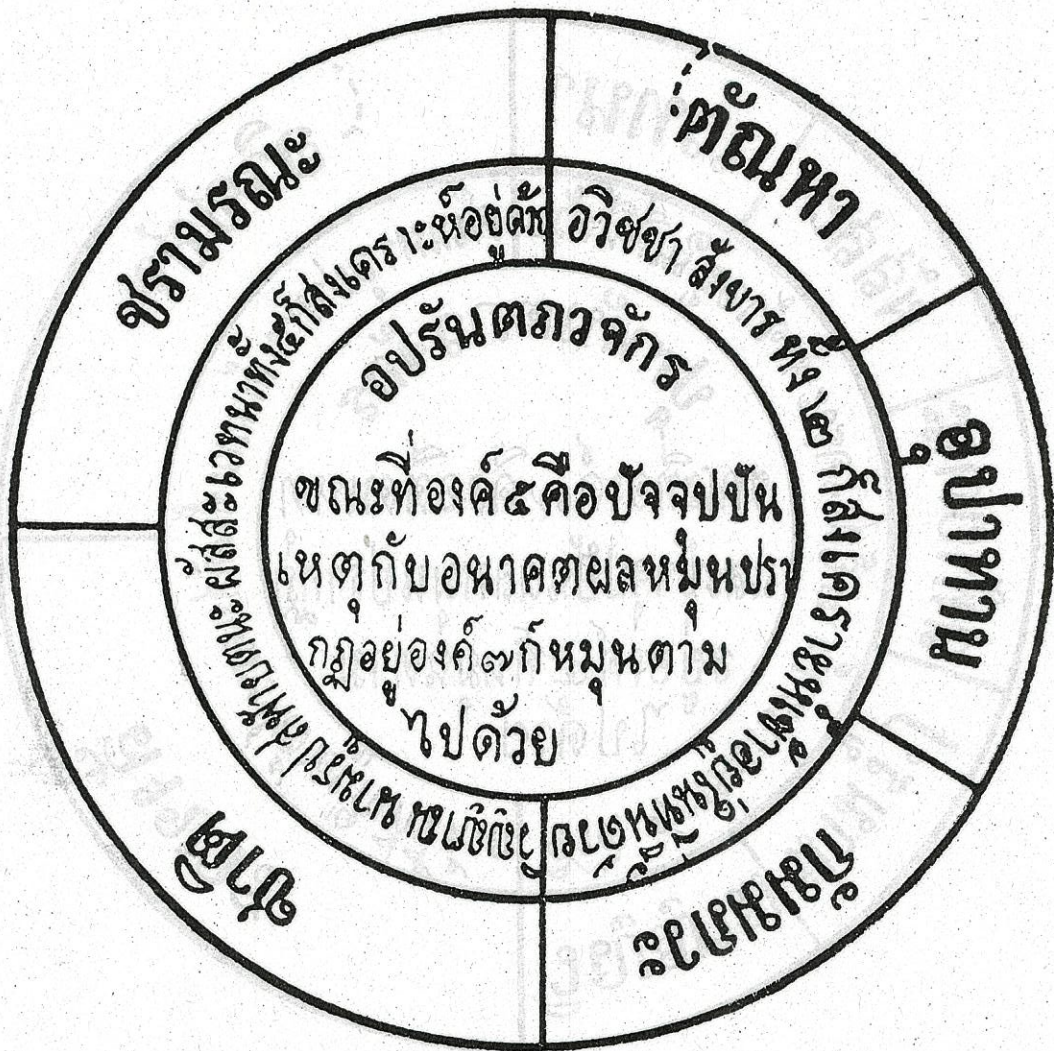
๓. ถ้าม ให้เขียนภาพที่แสดงถึง ปุพพันตภวจักร ?

ตอบ

๔. ถาม ให้เขียนภาพที่แสดงถึง อปรันตวจักร ?

ตอบ

๕. ถาม ทำไมปริเฉท ๘ นี้ จึงชื่อว่าปัจจัยสังกะ และให้แสดงเหตุผลในการที่พระอนุรุธาจารย์แสดงบัญญัติต่าง ๆ ไว้ในท้ายปริเฉทที่ ๘ นี้ด้วย พร้อมทั้งแปลคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์ที่ว่า

เยสํ สยขตมมานิ

เต ธมมา ปจฺจยา ยถา

ตวิภาคมิเหทานิ

ปวกฺขามิ ยถารหํ ฯ

ตอบ ปริเฉท ๘ ชื่อว่าปัจจัยสังกะนั้น เพราะพระอนุรุธาจารย์ได้แสดงรวบรวมธรรมที่เป็นปัจจัย และปัจจัยุบบันน์ ตามนัยแห่งปฏิจสุมุปาท และนัยแห่งปฏิฐานทั้งหมดอยู่ในปริเฉทที่ ๘ นี้ ฉะนั้น ปริเฉท ๘ นี้ จึงชื่อว่า ปัจจัยสังกะ แสดงเหตุผลในการที่พระอนุรุธาจารย์แสดงบัญญัติต่าง ๆ ไว้ในท้ายปริเฉทที่ ๘ นี้ คือ ธรรมที่เป็นปัจจัยที่แสดงในปฏิจสุมุปาทนั้น เป็นปรมัตถ์ล้วน ๆ ไม่มีบัญญัติเข้าเจือปนด้วยเลย ส่วนธรรมที่เป็นปัจจัยที่แสดงในปฏิฐานนั้น มีทั้งปรมัตถ์และบัญญัติด้วยเหตุนี้ พระอนุรุธาจารย์จึงได้แสดงบัญญัติต่าง ๆ ไว้ในสุดท้ายแห่งปริเฉทที่ ๘ นี้ แปลคำปฏิญญาของพระอนุรุธาจารย์นั้น ดังต่อไปนี้ คือ

ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ คือ สังขตธรรม อสังขตธรรม และบัญญัติธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่ปัจจัยุบบันน์ธรรมเหล่านี้ คือสังขตธรรมโดยประการต่าง ๆ มีเหตุสัทธิ อารัมมณสัทธิเป็นต้น บัดนี้ ในปัจจัยสังกะนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงซึ่งประเภทต่าง ๆ กันแห่งอำนาจการอุปการของปัจจัย และปัจจัยุบบันน์ธรรมนั้นตามสมควร

๖. ถาม ให้แสดงความหมายของคำว่า ปัจจัย กับ ปัจจัยุบบันน์ และธรรมที่เป็นปัจจัยได้แต่เป็นปัจจัยุบบันน์ไม่ได้นั้น ได้แก่กรรมอะไรบ้าง ?

ตอบ คำว่า ปัจจัย นั้น หมายความว่า เป็นเหตุของผลที่เกี่ยวข้องด้วยเหตุนั้น ๆ คำว่า ปัจจัยุบบันน์ หมายความว่า เป็นผลที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกรรมที่เป็นเหตุนั้น ๆ สรุปความว่า ปัจจัยได้แก่กรรมที่เป็นเหตุ ปัจจัยุบบันน์ ได้แก่กรรมที่เป็นผล และธรรมที่เป็นปัจจัยได้ แต่เป็นปัจจัยุบบันน์ไม่ได้นั้น ได้แก่กรรม ๒ ประเภท คือ นิพพาน กับบัญญัติ

๑. ถาม ให้แสดงวณัตตะพร้อมทั้งแปลของคำว่า บัจจย บัจจยุบบันน์?

ตอบ แสดงวณัตตะพร้อมทั้งคำแปลดังต่อไปนี้คือ บัจจยมีวณัตตะว่า ปฏิภา ผล
 ยติ เอตสุมาคี = ปจฺจโย ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุ
 นี้ ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุนี้ จึงชื่อว่าบัจจยอีกนัยหนึ่ง ปฏิภา ผล เอติ คจฺจติ
 ปวตฺตติ เอตสุมาคี = ปจฺจโย ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยธรรมที่เป็น
 เหตุนี้ ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุนี้ จึงชื่อว่า บัจจย วณัตตะของคำว่า บัจจยุบบันน์
 ปจฺจยโต อุปฺปนํ = ปจฺจยฺอุปฺปนํ ผลธรรมที่เกิดจากเหตุบัจจย ชื่อว่า บัจจยุบบันน์

๔. ถาม คำว่า บัจจยสังคหะนี้ มีกัณย คืออะไรบ้าง? และจงแสดงถึงความ
 แตกต่างกันระหว่างนัยนั้นๆ (ไม่ต้องยกวณัตตะ)

ตอบ คำว่า บัจจยสังคหะนี้มี ๒ นัย คือ

๑. ปฏิจฺจสมุปฺปาทนัย

๒. ปฏิฐานนัย

แสดงความแตกต่างกันระหว่างในทั้ง ๒ นัย คือ การแสดงเหตุผลตามนัยแห่ง
 ปฏิจฺจสมุปฺปาทนัยนั้น แสดงแต่เพียงให้รู้ว่า สัตว์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่
 เป็นผลที่เกิดมาจากกรรมที่เป็นเหตุทั้งสิ้น ที่จะเกิดขึ้นเองหรือมีผู้สร้างให้เกิดโดยไม่ได้อาศัย
 ธรรมที่เป็นเหตุนี้ย่อมไม่มีเลย หมายความว่า เมื่อมีเหตุมีบัจจยครบบริบูรณ์แล้ว ผลก็
 ย่อมปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา แต่ไม่ได้แสดงถึงอำนาจของบัจจยว่าการช่วยอุปการะของบัจจย
 นั้นๆ เป็นไปโดยอำนาจเหตุบ้าง อารมณบ้าง อธิบัติบ้าง เป็นต้น

ส่วนการแสดงเหตุผลตามนัยแห่งปฏิฐานนัยนั้น แสดงให้รู้ว่าสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต
 ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องกันตามสมควร ที่ปรากฏ
 ขึ้นโดยไม่เกี่ยวเนื่องกับเหตุผลนั้นไม่มีเลย และแสดงถึงอำนาจของบัจจยนั้นๆ ด้วยว่า การ
 ช่วยอุปการะของบัจจยนั้นๆ เป็นไปโดยอำนาจแห่งเหตุบ้าง อารมณบ้าง อธิบัติบ้าง เป็นต้น

๕. ถาม จงแสดงวณัตตะพร้อมทั้งคำแปลดังต่อไปนี้ คือ ก. ปฏิจฺจสมุปฺปาโท
 ข. ปฏิฐานํ ค. นโย จ. ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย ง. ปฏิฐานนโย?

ตอบ ก. ปัจจยสามคัคคิ ปฏิจจ สมํ สหจ ปัจจยูปปนนธมเม อุปปาเทตติ
= ปฏิจจสมุปปาโท หมู่แห่งเหตุอันใด มีอวิชชา เป็นต้น จนถึงชาติ ย่อมทำให้ผล
ธรรมมีสังขารเป็นต้น จนถึงอุปายาสเกิดขึ้นสม่าเสมอพร้อมกัน โดยอาศัยความพร้อมเพรียง
แห่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกันเหตุอันนั้น ๆ ฉะนั้นหมู่แห่งเหตุอันนั้น จึงชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาท

อีกนัยหนึ่ง ปฏิจจ สมํ สหจ อุปปชชติ เอตสุมาคิ = ปฏิจจสมุปปาโท
ผลธรรมมีสังขารเป็นต้น เมื่อได้อาศัยการประชุมร่วมกันแห่งปัจจัยแล้ว ย่อมเกิดขึ้นสม่า
เสมอพร้อมเพรียงกัน เพราะอาศัยเหตุต่าง ๆ มีอวิชชา เป็นต้น ฉะนั้นเหตุต่าง ๆ มี
อวิชชาเป็นต้นเหล่านั้น จึงชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ อวิชชา เป็นต้น จนถึงชาติ

ข. นานปุปการานิ จานานิ ปัจจยา เอตถาติ = ปฏิจจํ ปัจจัยทั้งหลายที่
เป็นเหตุซึ่งมีอำนาจโดยประการต่าง ๆ มีอำนาจเหตุ อำนาจอารมณ์เป็นต้น มีอยู่ในปภรณ
นี้ ฉะนั้นปภรณนี้จึงชื่อว่าปฏิจจํ ได้แก่ = ปภรณที่แสดงถึงปัจจัย ๒๔

ค. นียติ ฌายตติ = นโย การแสดงที่พึงรู้โดยบัณฑิตทั้งหลาย ฉะนั้น จึง
ชื่อว่า นัย

ฌ. ปฏิจจสมุปปาเท เทลิตโต นโย = ปฏิจจสมุปปาโท นัยที่พระพุทธองค์
ทรงเทศนาในปฏิจจสมุปปาต ชื่อว่า ปฏิจจสมุปปาตนัย

ง. ปฏิจจเน เทลิตโต นโย = ปฏิจจทานนโย นัยที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาใน
ปฏิจจทาน ชื่อว่า ปฏิจจทานนัย

๑๐. ถาม ปฏิจจสมุปปาตธรรม หมายความว่าอะไร? มีจำนวนเท่าไร? คือ
อะไรบ้าง? ปฏิจจสมุปป็นนธมม หมายความว่าอะไร? มีจำนวน
เท่าไร? คืออะไรบ้าง? และให้แสดงวจนัตถะที่มีความหมายถึงธรรม
ที่เป็นผลมาด้วย?

ตอบ ปฏิจจสมุปปาตธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุ มีจำนวน ๑๑ ได้แก่
อวิชชาเป็นต้น มีชาติเป็นที่สุด ปฏิจจสมุปป็นนธมม หมายความว่า ธรรมที่เป็นผล มี
จำนวน ๑๑ ได้แก่สังขารเป็นต้น มีชรามรณะเป็นที่สุด

แสดงวณัตถะที่มีความหมายถึงธรรมที่เป็นผล ดังนี้ คือ **ปัจจัย ปฏิจจสมุป-**
ปหุชติ = ปฏิจจสมุปปาโท ธรรมโดยอ้อมเกิดขึ้นโดยอาศัยปัจจัย ฉะนั้นธรรมนั้น
 จึงชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ธรรมที่เป็นผล มีสังขารเป็นต้น จนถึงขรามณะ

อีกนัยหนึ่ง **สมุปปหุชนํ = สมุปปาโท** การเกิดขึ้นด้วยดี คือเกิดขึ้นตามลำดับ
 ชื่อว่า สมุปบาท

อีกนัยหนึ่ง ยถาสกํ **ปัจจัย ปฏิจจ เตน อวินาภาวํ หุตฺวา สมุปปาโท**
= ปฏิจจสมุปปาโท การเกิดขึ้นตามลำดับ ของธรรมที่อาศัยปัจจัยของตน ๆ และไม่
 ปราศจากกันกับปัจจัยของตนนั้น ๆ ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ธรรมที่เป็นผลมีสังขาร
 เป็นต้น

๑๑. ถาม ให้แสดงในหัวข้อดังต่อไปนี้พร้อมทั้งบาลีและคำแปล

ก. แสดงนัย ๒ นัย และความต่างกันระหว่างนัยทั้ง ๒

ข. แสดงการช่วยอุปการะระหว่างปัจจัย และปัจจัยุบบันน์ ตามนัยแห่งปฏิจจสมุ-
 บาท

ค. จำแนกปฏิจจสมุปปาตธรรมโดยนัยต่าง ๆ มีอัตราเป็นต้น จนถึงวัฏฏะ ๓ มุล
 ๒ เป็นที่สุด

ตอบ ก. แสดงนัย ๒ นัย และความต่างกันระหว่างนัยทั้ง ๒

ปฏิจจสมุปปาตนโย ปฏิฐานนโย เจติ ปัจจยสงคโห ทฺวิโร เวทิตพฺโพ ฯ
 ตตฺถ ตพฺภาวภาวีกาวาการมตฺโตปฺลภฺจิติ ปฏิจจสมุปปาตนโย ปฏิฐานนโย
 ปน อาหจฺปจฺยจิติมารพฺภ ปวฺจติ, อุภยํ ปน โวมิสฺสติวฺวา ปฺปณฺเณติ
 อาจริยา ฯ

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่ ปัจจัยสังคหะนี้ มีนัย ๒ ประการ คือปฏิจจสมุ-
 ปาตนัย ๑ ปฏิฐานนัย ๑

ในนัยทั้ง ๒ ประการนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงกำหนดเพียงโดยอาการเป็นไปของ
 ปัจจุปปันนธรรม มีสังขารเป็นต้น ที่มีสภาพเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะอาศัยการเกิด
 ขึ้นแห่งปัจจัยธรรมนั้น ๆ มีวิชาเป็นต้น ชื่อว่า ปฏิจจสมุปปาตนัย

ฝ่ายว่า ปฏฐานันนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงปรารภซึ่งอำนาจของปัจจัยที่เป็นพิเศษ

ส่วนท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ได้รวมนัยทั้ง ๒ เข้าด้วยกันแล้วก็แสดงไว้โดยพิสดาร

ข. แสดงการอุปการะระหว่างปัจจัยและปัจจัยป็นนัยแห่งปัจจัยสมุปบาท

ตตฺต อวิชชาปจฺจยา สงฺขารํ, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผสฺสํ, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา สมภวณฺติ, เอวเมตฺตสฺส เกวตฺตสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภวโย โหตีติฯ

ในนัยทั้ง ๒ ประการนั้น ความเป็นไปแห่งปัจจัยธรรม และปัจจัยป็นนัยธรรม โดยนัยแห่งปัจจัยสมุปบาท คือ ปุญฺญกาสังขาร, อปุญฺญกาสังขาร, อาเนญยาสังขาร, ธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยอวิชชา คือ ความไม่รู้ในสังขาร ๔ ไม่รู้ในปุพฺพพันฺตํ ๑ ไม่รู้ในอปฺปนฺตํ ๑ ไม่รู้ในปุพฺพพันฺตาทฺตํ ๑ ไม่รู้ในปัจจัยสมุปบาท ๑ รวม ๔ ประการเป็นเหตุ

วิญฺญาณ คือ โลกียวิปากจิต ๓๒ ดวง ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยสังขาร ๓ เป็นเหตุ

นามรูป คือ เจตสิก ๓๔ ดวง ที่ประกอบกับโลกียวิปากจิต และกัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญฺญาณ คือ โลกียกุศล ๑๗ อกุศลจิต ๑๒ (กัมมวิญฺญาณ) ที่ในภพก่อน ๆ และวิปากวิญฺญาณที่ในภพนี้เป็นเหตุ

อชฺฌตฺตคิกายตนะ ๖ มีจักขายตนะเป็นต้น ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยนามรูปเป็นเหตุ

ผัสสะ ๖ มีจักขุสัมผัสผัสสะเป็นต้น ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยอชฺฌตฺตคิกายตนะ ๖ เป็นเหตุ

เวทนา ๖ มีจักขุสัมผัสสชาเวทนาเป็นต้น ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยผัสสะ ๖ เป็นเหตุ

ตัณหา ๖ หรือว่าโดยพิศดาร ๑๐๘ มีรูปตัณหาเป็นต้น ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยเวทนา ๖ เป็นเหตุ

อุปาทาน ๔ มีกามุปาทานเป็นต้น ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยตัณหา ๖ หรือ ๑๐๘ เป็นเหตุ

กัมมภาวะและอุปบัติภาวะทั้ง ๒ ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยอุปาทาน ๔ เป็นเหตุ
ชาติ คือ ความเกิดขึ้นแห่งโลกียวิปจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยกัมมภาวะ เป็นเหตุ

ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัสส อุปายาส ทั้ง ๗ นี้ ปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยชาติ เป็นเหตุ

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์แท้ๆ ทั้งปวงนี้ เพราะอาศัยปัจจัยต่างๆ มีอวิชชาเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้

อยมะตุก ปฏิจจสมุปปาตโนโยฯ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นปฏิจจสมุปปาตโนโย ในปัจจัยสังคหะนี้

ค. จำแนกปฏิจจสมุปปาตธรรมโดยนัยต่างๆ มีอทธา เป็นต้น มีวัฏฏ ๓ มุล ๒ เป็นที่สุด

คตฺถ ตโย อทฺธา ตฺวาทสงฺคานิ วิสตาการา ติสนฺธิ จตุสฺสขเปา ตีณิ วฏฺฏานิ เทว มุลานิจ เวทิตพฺพานิฯ ในปฏิจจสมุปปาตธรรมนั้น นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบ กาล ๓ องค์ ๑๒ ประเภท ๒๐ ความสืบต่อกัน ๓ หมวด ๔ ความหมุนเวียน ๓ มุล ๒

กาล (อัทธา) ๓

กถิ? อวิชชา, สงฺขาร, อตฺถิโต อทฺธา, ชาติขรามรณํ อนาคโต อทฺธา, มชฺฌเม อฏฺฐ ปจฺจุปนโน อทฺธาติ ตโย อทฺธาฯ

ฟังทราบได้อย่างไร? ฟังทราบกาล ๓ ดังนี้ คือ อวิชชา กับสังขารทั้ง ๒ นี้ เป็นอดีตกาล คือ เป็นธรรมที่เกิดในภพก่อน ๆ

ชาติ ชรา มรณะ ทั้ง ๓ นี้ เป็นอนาคตกาล คือ เป็นธรรมที่เกิดในภพหน้า
องค์ธรรม ๘ ที่อยู่ตรงกลาง คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ เหล่านี้ เป็นปัจจุบันกาล คือ เป็นธรรมที่เกิดในภพหน้า

องค์ ๑๒

อวิชชา, สังขาร, วิญญาณ, นามรูป, สฬายตนะ, ผัสสะ เวทนา,
ตัณหา, อุปาทาน, ภโว, ชาติ, ชรามรณนุติ ทวาราสกฺขานิ ฯ

ฟังทราบองค์ ๑๒ ดังนี้ คือ อวิชชา, สังขาร, วิญญาณ, นามรูป, สฬายตนะ,
ผัสสะ, เวทนา, ตัณหา, อุปาทาน, ภว, ชาติ ชรามรณะ

หมายเหตุ

โสกาทิจจัน ปเนตฺถ นิสฺสนฺตผลนิตฺตสนฺ ฯ ในปัจจุสมุปบาทพระบาลีนี้
คำว่า โสกะ เป็นต้น ซึ่งได้แก่ โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส เหล่านี้
แสดงให้รู้ถึงผลที่เป็นนิสสันตผล คือ เป็นผลที่สืบเนื่องมาจากชาติเท่านั้น ไม่ใช่เป็นองค์
โดยเฉพาะ

ประเภท ๒๐ ความสืบต่อกัน ๓ หมวด ๔

อวิชชาสังขารคฺคเหเนน ปเนตฺถ ตณฺหุอุปาทานภวปิ คหิตา ภวนฺติ, ตถา
ตณฺหุอุปาทานภวคฺคเหเนน จ อวิชชาสังขาร, ชาติชรามรณคฺคเหเนน จ วิญญา
นาทีผลปญฺจกเมว คหิตนฺติ กตฺวา

อดีต เหตุโว ปญจ
อิทานิ เหตุโว ปญจ
วิสตาการา ติสฺนฺธิ

อิทานิ ผลปญจก
อายตี ผลปญจกนฺติ
จตุสฺสขेषา จ ภวนฺติ ฯ

สำหรับในอรรถา ๓ นั้น โดยการยกเอาอวิชชา กับสังขารขึ้นแสดงแล้ว ตัณหา
อุปาทาน กัมมภาวะ ทั้ง ๓ นี้ ก็ฟังนับเข้าในอดีตอรรถาด้วย

โดยการยกเอา ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ ขึ้นแสดงแล้ว อวิชชา สังขาร ทั้ง ๒ นี้ ก็พึงนับเข้าในปัจจุบันนอทธา ด้วยเหมือนกัน

โดยการยกเอา ชาติ ชรา มรณะ ขึ้นแสดงแล้ว ผลทั้ง ๕ อย่าง มีวิญญาณ เป็นต้น อันได้แก่ วิญญาณ นามรูป, สฬายตนะ, ผัสส เวทนา, ก็พึงนับเข้าในอนาคต อทธาด้วย ฉะนั้น

อาการ ๒๐ สันธิ ๓ สังเขป ๔ จึงเป็นไปดังนี้ เหตุในอดีตภพ มี ๕ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ ผลในปัจจุบันนภพมี ๕ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสส เวทนา

เหตุในปัจจุบันนภพ มี ๕ คือ ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ อวิชชา สังขาร
ผลในอนาคตภพ มี ๕ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสส เวทนา

วัฏฏะ ๓

อวิชชาตณฺหุปาทานา จ กิเลสวฏฺฏํ, กมฺมภวสงฺขาโต ภเวทโส สงฺขารา จ กมฺมวฏฺฏํ, อุปฺปตฺติสงฺขาโต ภเวทโส อวเสสา จ วิปากวฏฺฏนฺติ ติณฺวิญฺญานีฯ สำหรับวัฏฏะ ๓ นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบดังนี้ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เหล่านี้ จัดเป็นกิเลสวัฏฏ์

ภาวะส่วนหนึ่ง คือ กัมมภาวะและสังขารเหล่านี้ จัดเป็นวิปากวัฏฏ์

ภาวะส่วนหนึ่ง คือ อุปปตติภาวะ และวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสส เวทนา ชาติ ชรามรณะ ที่เหลือเหล่านี้ จัดเป็นวิปากวัฏฏ์

มุล ๒

อวิชชาตณฺหาวเสน เทว มุลานิ จ เวทิตพฺพานิฯ ส่วนมุล ๒ นั้น นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบโดยประเภทแห่ง อวิชชา และตัณหา

๑๒. ถ้าม ให้แสดงในหัวข้อดังต่อไปนี้ เป็นบาลีและไทย คือ ก. แสดงการขาดลงแห่งวัฏฏะทั้ง ๓ และสมุฏฐานของอวิชชา

ข. แสดงคาถาบทส่งท้าย

ตอบ ก. แสดงการขาดลงแห่งวิญญู ทั้ง ๓ และสมมุฐานของอวิชา

เตสเมว จ มุลานํ

นิโรธเน นิรุณติ

ชรามรณมุนาย

ปพิทานมกิลหโต

อาสวานํ สมุปปาทา

อวิชา จ ปวทุตติฯ

เมื่อวิญญูมุลทั้ง ๒ นั้น ตับสันลงไม่มีเหลือด้วย อำนาจแห่งอรหัตตมรรคแล้ว การหมุนเวียนแห่งปัจจุสมุปปาต คือ วิญญูทั้ง ๓ ก็ย่อมดับลงทันที อวิชาเกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยการเกิดขึ้นแห่งอาสวะธรรมที่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกเบียดเบียนด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย และธรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง คือ โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส อยู่เนื่อง ๆ นั้นเอง

ข. แสดงคาถาบทสุดท้าย

วญฺญูมาพนธมฺปิ จ

เตภูมิกมนาทิกํ

ปฏิจจสมุปปาโทติ

ปฏิจเปสํ มทามุนิ

โดยนัยดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น การหมุนเวียนของวิญญูทั้ง ๓ ที่ผูกพันกันอยู่ไม่ขาดสาย อันเกิดอยู่ในภุมิ ๓ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่หาเบื้องต้นไม่ได้นั้นแหละ พระจอมมุนิเจ้า ย่อมตรัสไว้ว่า เป็นปัจจุสมุปปาตดังนี้

ปัญหาและเฉลยในบทว่า อวิชา

๑๓. ถาม คำว่า อวิชา เมื่อแยกบทแล้ว ได้กัณฑ์ คือ อะไรบ้าง บอกความหมายของบทนั้น ๆ ด้วย และให้แสดงวจนัตตะพร้อมทั้งแปลของคำว่า วิชา อวิชา? มาโดยลำดับ?

ตอบ คำว่า อวิชา เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บท คือ อ บทหนึ่ง วิชา บทหนึ่ง
อ = แปลว่า ไม่ หรือตรงกันข้าม วิชา = แปลว่า รู้ หรือปัญญา

เมื่อรวมกันเข้าแล้ว แปลว่า ไม่รู้หรือธรรมชาติที่เป็นไปตรงกันข้ามกับปัญญาได้แก่โมหเจตสิก ดังจะได้แสดงวจนัตตะดังต่อไปนี้ คือ วิชา มีวจนัตตะแสดงว่า

จตุสจฺจ ธมฺมํ วิทติ ปากุฏํ กโรตฺติ = วิชา ธรรมชาติใดเป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ ปราภุขึ้น ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า วิชา ได้แก่ ปัญญา เจตสิก อวิชา มีวจนัตตะ แสดงว่า

วิชาปฏิบัติ = อวิชา ธรรมชาติใดเป็นไปตรงกันข้ามกับปัญญา ฉะนั้น
ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า ปัญญา

อีกนัยหนึ่ง **วินุทียํ วินุทิตี = อวิชา** ธรรมชาติใด ย่อมได้ซึ่งทุจริตธรรม
ที่ไม่ควรได้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อวิชา

อีกนัยหนึ่ง **วินุทียํ น วินุทิตี = อวิชา** ธรรมชาติใด ย่อมไม่ได้ซึ่งสุจริต
ธรรมที่ควรจะได้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อวิชา

อีกนัยหนึ่ง **อวิชฺชมานะ ขวาเปตฺติ = อวิชา** ธรรมชาติใด เป็นผู้ผิดใน
บัญญัติธรรม มิ ชย หญิง เป็นต้น ซึ่งไม่ปรากฏโดยสภาวะความเป็นจริง ฉะนั้น
ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อวิชา

อีกนัยหนึ่ง **วิชฺชมานะ น ขวาเปตฺติ = อวิชา** ธรรมชาติใด เป็นผู้ไม่ให้
รู้ในปรมาตถธรรม มิ ชนธ ๕ เป็นต้น ซึ่งปรากฏตามสภาวะความเป็นจริง ฉะนั้น
ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อวิชา

อีกนัยหนึ่ง **วิทิตฺพํ อวิทิตํ กโรตฺติ = อวิชา** ธรรมชาติใดเป็นผู้ไม่ให้
รู้ซึ่งธรรมที่ควรรู้ มิ อริยสัจจะ ๔ เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อวิชา
อวิชาทั้งหมดนี้ ได้แก่ โมหะเจตสิก

๑๔. ถาม การไม่รู้ตามความเป็นจริง ของอวิชชานั้น มีอยู่สี่ประการ คืออะไร
บ้าง?

ตอบ การไม่รู้ตามความเป็นจริงของอวิชชานั้น มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ทุกฺเข อญาณํ = ความไม่รู้ในทุกข์
๒. ทุกฺขสมุทฺเต อญาณํ = ความไม่รู้ในเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์
๓. ทุกฺขนิโรธะ อญาณํ = ความไม่รู้ในธรรมอันเป็นที่ดับแห่งทุกข์
๔. ทุกฺขนิโรธคามินีปฏิปทา อญาณํ = ความไม่รู้ในหนทางที่ให้เข้าถึงความดับทุกข์
๕. ปุพฺพเหตุ อญาณํ = ความไม่รู้ในชนธ, อายุตนะ ธาตุ, ที่เป็นอดีต

๖. อปรนเต อญาณิ = ความไม่รู้ใน ชันธ, आयतने, ธาตุ, ที่เป็นอนาคต

๗. ปุพฺพตาปรนเต อญาณิ = ความไม่รู้ใน ชันธ आयतने, ธาตุ, ที่เป็นอดีตและอนาคต

๘. อิทฺทปฺปจฺยตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนสฺส ธมฺเมสฺส อญาณิ = ความไม่รู้ ใน รูป, นาม, ที่เกิดขึ้นโดยอาศัย มีเหตุให้เกิดตามในปฏิจจสมุปบาท

๑๕. ถาม ให้แสดงถึงความเป็นไปของผู้ที่ไม่รู้ ในการที่ตนเคยเกิดมาแล้ว และไม่รู้ในการที่จะต้องเกิดต่อไปอีกข้างหน้า?

ตอบ ปุพฺพตา ปรนเต อญาณิ = ความไม่รู้ในชันธ आयतने, ธาตุ, ที่เป็นอดีตและอนาคต คือ ความเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม และอบายสัตว์ที่ตนเคยเกิดมาแล้วในอดีตและที่ตนจะเกิดต่อไปในข้างหน้านั่นเอง ฉะนั้นในข้อที่ว่า ปุพฺพตาปรนเต อญาณิ นี้ ก็หมายถึง ผู้ที่ไม่รู้ว่า ตัวเราก็คือ คนอื่นก็คื เคยเกิดมาแล้ว และจะเกิดต่อไปข้างหน้า บุคคลที่มีความเห็นเช่นนี้ ก็มีหลายลัทธิเช่นเดียวกัน เป็นเพราะว่า พวกนี้ไม่เคยได้รับการศึกษาในพระสูตร พระอภิธรรม และไม่เคยปฏิบัติวิปัสสนา ทั้งยังไม่เคยได้พบเห็นผู้ที่ระลึกชาติได้

๑๖. ถาม ให้อธิบายในคำดังต่อไปนี้ คือ

- ก. นานาสัตตูลลโลกนภย
- ข. วินิปาติภย
- ค. อปายภย
- ฌ. ทุจฺจริตภย
- ง. ทุภฺชสามัญญ
- จ. ทุภฺชพิเศษ

ตอบ ก. นานาสัตตูลลโลกนภย ได้แก่ภัยที่ยังไม่พ้นจากการนับถือศาสนาต่าง ๆ หมายความว่า ในภพนี้ เคารพนับถือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็จริง แต่ในภพต่อไป ไม่

นับถือศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่น ๆ ตลอดจนนับถือ เทวดา พรหม ผี เหล่านี้เป็นต้น นี่ก็เป็นภยสิ่งที่น่ากลัวอีกอย่างหนึ่ง

ข. วินิปาติกภย ได้แก่ ภย คือการไปเกิดในที่ ๆ ไม่แน่นอน หมายความว่า เมื่อ ตายจากโลกนี้ไปแล้ว จะไปเกิด ณ ที่ไหนก็รู้ไม่ได้ จะไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม หรือไปเกิดเป็นพวกสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปเรต ผี ก็รู้ไม่ได้ทั้งสิ้น ต้องแล้วแต่กรรม ของตนที่ทำไว้ หรือในชาตินี้เกิดเป็นคน รวย สวย ฉลาด ตระกูลสูง มีสติ สัมปชัญญะ ดี มีอวัยวะครบถ้วน มีสุขภาพดี ต่อไปชาติหน้า อาจจะเกิดเป็นคนยากจน ไม่สวย งาม ตระกูลต่ำ มีสติพินเพื่อน มีอวัยวะขาดตกบกพร่อง เป็นคนอ่อนแอ ชีโรค เหล่านี้ เป็นต้นก็ได้ นี่ก็เป็นภยสิ่งที่น่ากลัวอีกอย่างหนึ่ง

ค. อปายภย ได้แก่ ภย คือ ยังไม่พ้นจากการไปเกิดในอบายภูมิ หมายความว่า ในชาตินี้ได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ชาติหน้าอาจไปเกิดในอบายภูมิ เป็นพวกสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน ผี เปเรต อสุรกาย ก็ได้ พวกที่เกิดเป็นพรหมอยู่แล้วนั้น ก็ไม่แน่นอนว่าจะไปเกิดในอบาย เพราะยังเป็นปุถุชนอยู่ แม้ว่าในชาติที่ ๒ จะไม่ไปเกิดในอบาย แต่ ชาติที่ ๓ เป็นต้น ก็อาจไปเกิดได้ นี่ก็เป็นภยสิ่งที่น่ากลัวอีกอย่างหนึ่ง

ฆ. ทุจจติภย ได้แก่ ภย คือ ยังไม่พ้นจากการกระทำ อันเป็นทุจจติต่าง ๆ หมายความว่า ในชาตินี้ยังไม่ได้ทำทุจจติ คือไม่ชอบฆ่าสัตว์ เบียดเบียนสัตว์ ไม่เป็น ใจผู้ร้าย ไม่เป็นคนพูดจาเหลวไหล ไม่เป็นคนเสพสุรา ยาเมา ไม่เป็นคนมีความเห็นผิด แต่ในชาติต่อไป อาจไปเกิดเป็นคนที่มีความยินดีพอใจในการกระทำทุจจติ คือ ชอบ ฆ่าสัตว์ เป็นใจผู้ร้าย เป็นคนพูดจาเหลวไหล ชอบเสพสุรา ยาเมา มีความผิด เหล่านี้ ก็ได้ นี่ก็เป็นภยสิ่งที่น่ากลัวอีกอย่างหนึ่ง

ง. ทุกข์สามัญ ได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสัตว์ทั้งหลายใน ๓๑ ภูมิ ที่เป็นไปตามธรรมดา ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้

จ. ทุกข์พิเศษ ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยพละ ๕ อย่าง คือ

๑. ญาติพละ ได้แก่ การสูญเสียญาติมิตร

๒. โภคพยสนะ ได้แก่ การสูญเสียทรัพย์สมบัติ ทรัพย์สิ้นเงินทอง ยศ บริวาร
๓. โรคพยสนะ ได้แก่ มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน
๔. สิลพยสนะ ได้แก่ ความวิบัติไปแห่งศีล
๕. ทิฏฐิพยสนะ ได้แก่ มีความเห็นผิดจากทำนองครองธรรม

๑๗. ถาม ให้อธิบายในบุคคล ๓ จำพวก ดังต่อไปนี้ โดยเฉพาะๆ ? คือ

- ก. ผู้ที่มีวิชาหนา
- ข. ผู้ที่มีวิชาเบาบางแล้ว
- ค. ผู้ที่มีวิชาบางที่สุด

ตอบ ก. บุคคลบางพวกไม่รู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดี เป็นกุศล การกระทำอย่างนี้ไม่ดี เป็นอกุศล ด้วยอำนาจแห่งวิชาที่ปกปิดไว้ไม่ให้รู้ ฉะนั้นบุคคลพวกนี้จึงกล้าทำในทุจริตต่าง ๆ อย่างไม่รู้สีกเกรงกลัวและละอายใจ วิชาชนิดนี้เป็นวิชาที่หนา

ข. บุคคลบางพวกรู้ว่าการกระทำอย่างนี้ดีเป็นกุศลอย่างนี้ไม่ดีเป็นอกุศล ฉะนั้นจำพวกนี้ เมื่อขณะที่มีอกุศลเกิดขึ้น ก็สามารถระงับได้ไม่ปล่อยให้ล่วง ถึงกาย วาจา แล้วเปลี่ยนจิตใจ และการกระทำนั้นให้เป็นกุศลเกิดขึ้น วิชาของบุคคลจำพวกนี้จัดว่าเป็นวิชาที่บางมากแล้ว

ค. บุคคลที่ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี นั้น ได้ชื่อว่าเป็นผู้เห็นแจ้ง ในอริยสัจจะ ๔ แล้ว แต่ยังไม่ทำลายอวิชาให้หมดสิ้นไป วิชาของพระอริยบุคคลเหล่านี้ เป็นวิชาที่บางที่สุด

๑๘. ถาม ให้แสดงลักษณะ รสะ บัณฑิตฐาน ปัทฐาน ของวิชามาโดยละเอียด ?

ตอบ แสดงลักษณะ รสะ บัณฑิตฐาน ปัทฐาน ของวิชา ดังนี้ คือ

๑. อดานลกษณา = มีความไม่รู้เป็นลักษณะ หรือเป็นปฏิบัติต่อบัญญาเป็นลักษณะ

๒. สมุโหนรสา = ทำให้ธรรมที่ประกอบกับตน และผู้ที่โหมกำลังเกิดอยู่นั้น มีความหลงหรือมึตมนเป็นกิจ

๓. ฉาทนปจฺญานา = เป็นธรรมชาติที่ปกปิดสภาวะที่มีอยู่ในอารมณ์นั้น เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. อาสวปทฺฐานา = มีอาสวะ ๓ เป็นเหตุใกล้ (เว้นตัวเอง)

จบปัญหาและเฉลยในบทว่า อวิชา

ปัญหาและเฉลยในบทว่า สังขาร

๑๕. ถาม คำว่า สังขาร หมายความว่า อย่างไร ให้ยกฉกฉดะชั้นแสดงด้วย และสังขารที่เป็นของอวิชาก็ดี ธรรมที่ชื่อว่า สังขาร ที่ไม่ใช่เป็นผลของอวิชาก็ดี มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ให้แสดงโดยเฉพาะ ๆ ตลอดถึงองค์ธรรมด้วย

ตอบ คำว่า สังขาร หมายความว่า ธรรมที่ปรุงแต่งให้ผลธรรมเกิดขึ้น ดังแสดงฉกฉดะว่า (ธรรมาธิฐาน) สงฺขติ สงฺขโรนติ อภิสงฺขโรนติ = สงฺขารา ธรรมเหล่าใด ย่อมปรุงแต่งสังขตธรรมที่เป็นผลโดยตรง ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๒๑

อีกนัยหนึ่ง (ปุคคลาธิฐาน) สงฺขติ กายวจฺมโนกมฺม อภิสงฺขโรนติ เอเตหิ = สงฺขารา สัตว์ทั้งหลายย่อมปรุงแต่ง กายกรรม วจกรรม มโนกรรม ที่เป็นสังขตธรรม โดยเจตนาธรรมเหล่านั้น ฉะนั้นเจตนาธรรมที่เป็นเหตุแห่งการปรุงแต่งของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังขาร ได้แก่เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ และสังขารที่เป็นผลของอวิชา มี ๖ อย่าง คือ

๑. ปุญฺญาภิสงฺขาร = ได้แก่กุศลเจตนาเป็นผู้ปรุงแต่งโลกียกุศลวิปากและกุศลกัมมชรูปโดยตรง ได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕

๒. อปุญฺญาภิสงฺขาร = ได้แก่ อกุศลเจตนา เป็นผู้ปรุงแต่งอกุศลวิปาก และอกุศลกัมมชรูปโดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒

๓. อาเนญชาภิสังขาร ได้แก่ กุศลเจตนาที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เป็นผู้ปรุ้งแต่งอรูปวิบากโดยตรง ได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ (๔) กายสังขาร ได้แก่ เจตนาที่ปรุ้งแต่งกายหจจจริต และกายสุจจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวกับทางกาย (๔) วิจิตสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นผู้ปรุ้งแต่งวิหจจจริต และวิสุจจริต ให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ มหากุศลเจตนา ๘ ที่เกี่ยวกับทางวาจา (๖) จิตตสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นผู้ปรุ้งแต่ง มโนหจจจริต และมโนสุจจริตให้สำเร็จลง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๗ ที่เกี่ยวกับทางใจ ธรรมที่ ชื่อว่า สังขาร ที่ไม่ใช่เป็นผลของอวิชชา มี ๗ อย่าง คือ

๑. สังขตสังขาร ได้แก่ ธรรมที่ถูกปัจจัย ๔ ปรุ้งแต่ง ได้แก่ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมด เช่น “อนิจจา วต สงขารา”

๒. อภิสังขตสังขาร ได้แก่ รูปนามที่ถูกกรรมเป็นผู้ปรุ้งแต่งโดยตรง ได้แก่ โลภียวิปาก และกัมมชรูปโดยตรง และอภิสังขตสังขารนี้ ก็สงเคราะห์เข้าในสังขตสังขารด้วยเหมือนกัน

๓. อภิสังขรณสังขาร ได้แก่ ธรรมที่เป็นผู้ปรุ้งแต่งโลภียวิปากและกัมมชรูปโดยตรง ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลภียกุศลเจตนา ๑๗

๔. ปโยคาภิสังขาร = ได้แก่ ความพยายามปรุ้งแต่งทางกาย และทางใจ ได้แก่ วิริยเจตสิก ที่เกี่ยวกับ กายกรรม และมโนกรรม

๕. กายสังขาร ได้แก่ ธรรมชาติที่ปรุ้งแต่งร่างกาย ได้แก่ ลมหายใจเข้าออก

๖. จิตตสังขาร ได้แก่ ธรรมชาติที่ปรุ้งแต่งจิต ได้แก่ สัญญา เวทนา และเจตนาเจตสิก ๕๐ (เว้นวิตกวิจารณ์)

๒๐. ถาม เจตนาที่อยู่โนวิปากและกิริยาเหล่านี้ ไม่จัดเป็นสังขาร มีปัญญาภิสังขารเป็นต้น เพราะเหตุไร? และกุศลเจตนาที่ชื่อว่าบุญ แต่ไม่ชื่อว่าปัญญาภิสังขาร หรือ อาเนญชาภิสังขารนั้น มีหรือไม่ ถ้ามีจะได้แก่ กุศลเจตนาชนิดไหน อธิบาย?

ตอบ เจตนาที่อยู่ในวิปาก ไม่จัดเป็นสังขาร มีปัญญากิสังขารเป็นต้น เพราะเหตุว่าตัวเองเป็นวิปากอยู่แล้ว เจตนาที่อยู่ในกิริยา ก็ไม่จัดเป็นสังขาร มีปัญญากิสังขารเป็นต้น เพราะเหตุว่า เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ “มี” ได้แก่โลกุตตรกุศลเจตนา อธิบายว่า สำหรับโลกุตตรกุศลเจตนา นั้น ได้ชื่อว่าเป็นบุญก็จริง แต่ไม่ชื่อว่า ปัญญากิสังขาร หรือ อาเนญซากิสังขารเลย เพราะไม่มีหน้าที่ทำให้เกิดภพชาติที่เป็นวิภวสังสาร มีหน้าที่ทำลายภพชาติเท่านั้น

๒๑. ถาม ให้แสดงฉันทะของบทดังต่อไปนี้ :-

- ก. ปุณณิ ข. อปุณณิ ค. อาเนญช
ฌ. ปุณณากิสังขาร ง. วจิสังขาร?

ตอบ ก. คำว่า ปุณณิ มีฉันทะ แสดงว่า อตฺตโน สนฺดานํ ปุณฺณํ โสเธ-
ตฺติ = ปุณณิ ธรรมชาติโดยอมชาระขันธสันดานของตนให้สะอาด ฉะนั้นธรรมชาตินั้น
จึงชื่อว่า บุญ

ข. อปุณณิ มีฉันทะแสดงว่า น ปุณณิ = อปุณณิ ธรรมชาติที่เป็นปฏิปักษ์
ต่อบุญ จึงชื่อว่า บาป

ค. อาเนญช มีฉันทะแสดงว่า อนิชฺชตฺติ = อนิณฺชํ อนิณฺชํเยว = อาเนญช
ธรรมชาติใดเป็นผู้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า อนิณฺช ธรรมชาติที่ไม่
หวั่นไหวนั้นและ ชื่อว่า อาเนญช

ฌ. ปุณณากิสังขาร มีฉันทะแสดงว่า ปุณฺณญจํ ตํ อภิสงฺขาโร จาติ =
ปุณณากิสงฺขาโร ธรรมชาติที่เป็นบุญนั้นด้วย เป็นผู้ปรุ้งแต่งโดยตรงด้วย ฉะนั้นธรรม
ชาตินั้น จึงชื่อว่า ปุณณากิสังขาร

ง. วจิสังขาร มีฉันทะแสดงว่า วาจิ สงฺขโรตฺติ = วจิสงฺขาโร ธรรมชาติ
ใดเป็นผู้ปรุ้งแต่งวาจา ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า วจิสังขาร

๒๒. ถาม จงจำแนกปัญญากิสังขารเป็นต้นโดย กายกรรม, วาจกรรม, มโนกรรม,
ทาน, สีล, ภาวนา, และทุจฺจิต ๑๐, ?

ตอบ ในสังขารที่เป็นผลของอวิชชาเหล่านั้น ปุณฺณภิกษังขารที่เกี่ยวกับมหากุศล อปฺปญฺณภิกษังขารเหล่านี้ สำเร็จได้ด้วย กายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม, ปุณฺณภิกษังขารที่เกี่ยวกับรูปาวจรกุศล และอาเนญยาภิกษังขารเหล่านี้ สำเร็จได้ด้วย มโนกรรมอย่างเดียว ปุณฺณภิกษังขาร สำเร็จได้ด้วย ทาน ศีล ภาวนา อปฺปญฺณภิกษังขาร สำเร็จได้ด้วย ทุจจริต ๑๐ อาเนญยาภิกษังขาร สำเร็จได้ด้วยอำนาจแห่งภาวนา

๒๓. ถาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัฏฐาน ของสังขาร ?

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัฏฐาน ของสังขาร ดังนี้ คือ

๑. อภิสงฺขรณลกฺขณา = มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ
๒. อายุหนรสา = มีความพยายามให้ปฏิสนธิวิญญาณเกิด หรือมีความพยายามให้ธรรมที่เป็นผลซึ่งได้แก่ รูป นาม ที่เป็นหมวดเป็นกองเกิดขึ้นเป็นใจ
๓. เจตนาปจฺจุปฺปฏฺฐานา = เป็นธรรมชาติชักนำกระตุ้นเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. อวิชชาปฏฺฐานา = มีอวิชชาเป็นเหตุใกล้

จบปัญหาและเฉลยในบทว่า สังขาร

ปัญหาและเฉลยในบทว่า วิญญาณ

๒๔. ถาม ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างสังขารที่เป็นผลของอวิชชา กับสังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ

ตอบ สังขารมี ๒ อย่าง คือ สังขารที่เป็นผลของอวิชชาอย่างหนึ่ง สังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณอย่างหนึ่ง

สำหรับสังขารที่เป็นผลของอวิชชา นั้น ย่อมได้ทั้งหมดไม่เว้นอย่างหนึ่งอย่างใด สังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณนั้น ยกเว้นเจตนาที่อยู่ในอุทฺทจฺจสัมปยุตตจิต ขณะที่อกุศลปฏิสนธิวิญญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยอปฺปญฺณภิกษังขารเป็นเหตุ เพราะอุทฺทจฺจเจตนาไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาล ให้เกิดเป็นพวกอบายสัตว์ แต่อดีตกาลนั้น สามารถส่งผลให้เป็นอกุศลวิปากได้ ฉะนั้น ในคำว่า “สังขารปจฺจุยา วิญญาณํ” นั้น ระหว่าง

อุปญญาภิสังขารเป็นเหตุ ปฏิสนธิวิญญาณเป็นผล จึงเว้นอุทราชเจตนาเสีย คงได้อกุศลเจตนา ๑๑ แต่ระหว่างอุปญญาภิสังขารเป็นเหตุ ปวัตติวิญญาณเป็นผลนั้น ได้อกุศลเจตนา ๑๒ ทั้งหมด

ส่วนในอุปญญาภิสังขารนั้น เว้นเจตนาที่ในกุศลวิญญาณเสียโดยแน่นอน เพราะอกุศลกุศลเจตนา นั้น ไม่มีหน้าที่ส่งผล คือวิปากวิญญาณ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลแต่อย่างใด อกุญญาต่าง ๆ มีอิทธิทธิวิญญาณเป็นต้น ที่เกิดขึ้น ก็เป็นผลมาจากกุศลวิญญาณที่เป็นผลเกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นประจักษ์สิทธินั้นเอง แต่แม้ว่าจะเว้นเจตนาที่อยู่ในกุศลวิญญาณก็ตามจำนวนเจตนาที่เป็นอุปญญาภิสังขาร ก็คงได้ ๑๓ ตามเดิม เพราะรูปาวจรกุศลปัญญาณที่ไม่เกี่ยวกับอกุญญาณก็มีอยู่

สำหรับอาเนญชาภิสังขารนั้น คงได้เจตนาทั้งหมดไม่มีการเว้น ฉะนั้น เมื่อสรุปจำนวนสังขารที่เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณแล้ว คงได้ดังนี้คือ อุปญญาภิสังขาร ๑๓ (เว้นเจตนาที่ในกุศลวิญญาณ) อุปญญาภิสังขาร ๑๒ (เว้นอุทราชเจตนาที่ให้ผลในปฏิสนธิกาล) อาเนญชาภิสังขาร ๔ รวมเป็นเจตนา ๒๙

อนึ่ง อกุศลเจตนาที่ถูกประหารโดยมรรคทั้ง ๔ และกุศลอกุศลเจตนาที่เป็นอโหสิกรรม แม้ว่าจะเป็นสังขารที่เกิดมาจากอวิชาเป็นเหตุก็จริง แต่ไม่จัดเข้าในสังขารที่เป็นเหตุของวิญญาณเช่นเดียวกัน

๒๕. ถาม จงแสดงวจนัตถะของคำว่า “วิญญาณ” พร้อมทั้งองค์ธรรม

ตอบ แสดงวจนัตถะของคำว่า “วิญญาณ” พร้อมทั้งองค์ธรรม (ธรรมาภิธาน) วิชานาตีติ = วิญญาณ ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์เป็นพิเศษ ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงชื่อว่า วิญญาณ องค์ธรรม ได้แก่ โลภียวิปากจิต ๓๒

อีกนัยหนึ่ง (บุคคลาภิธาน) วิชาณนุติ เอเตนาคี = วิญญาณ บุคคลทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์เป็นพิเศษโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุให้บุคคลทั้งหลายได้รู้อารมณ์เป็นพิเศษนั้น จึงชื่อว่า วิญญาณ องค์ธรรม ได้แก่ โลภียวิปากจิต ๓๒ พร้อมทั้งด้วยเจตนาเจตสิกที่ประกอบ

๒๖. ถาม ให้แสดงองค์ธรรมของวิญญานตามนัยทั้งสองพร้อมทั้งอธิบาย?

ตอบ องค์ธรรมของวิญญานนี้ แสดงเป็น ๒ นัย คือ

โดยอภิธรรมภาษนีนัยอย่างหนึ่ง

โดยสูตรต้นตภาษนีนัยอย่างหนึ่ง

อธิบายว่า เมื่อว่าโดยอภิธรรมภาษนีนัย ก็ได้แก่จิต ๘๘ เพราะคำว่า วิญญานนั้น มีการรู้อารมณ์เป็นพิเศษไปจากการรู้ของสัญญาและปัญญา ฉะนั้นจึงนับเอาจิตทั้งหมดได้ และอีกประการหนึ่ง จิตทั้งหมดที่เกิดขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยสังขาร คือการปรุงแต่ง ฉะนั้น จึงนับเอาจิตทั้งหมดได้

เมื่อว่าโดยสูตรต้นตภาษนีนัยแล้ว ก็ได้แก่โลกียวิปากจิต ๓๒ เพราะการแสดง ปฏิจัสสมุปบาทโดยสูตรต้นตภาษนีนัยนี้ มีการจำแนกโดยกาล คือ ภพที่เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต จำแนกโดยเหตุผล วัฏฏะ ๓ เป็นต้น ฉะนั้น วิญญาน เมื่อว่าโดยกาล แล้ว ก็จัดเข้าในปัจจุบันภพ ดังที่แสดงว่า “มชฺเช อฏฺฐ ปจุปปนโน อทฺธา” เมื่อว่าโดยเหตุผล ดังที่แสดงว่า “อิทานิ ผลปญฺจกั” เมื่อว่าโดยวัฏฏะทั้ง ๓ ก็จัดเข้าใน วิปากวัฏฏ์ ดังที่แสดงว่า “อวเสสา จ วิปากวฏฺฏั” ฉะนั้น คำว่า วิญญาน ที่เป็น ผลของสังขารนี้ จึงได้แก่โลกียวิปากจิต ๓๒ นั้นเอง

ส่วนการแสดงโดยอภิธรรมภาษนีนัยนั้น องค์ธรรมไม่จำกัด คือ คำว่า วิญญาน ก็ได้แก่จิตทั้งหมด คำว่า นาม ก็ได้แก่เจตสิกทั้งหมด คำว่า รูป ก็ได้แก่รูปทั้งหมด คำว่า ผัสสะ ก็ได้แก่ ผัสสทั้งหมด ดังนี้ เป็นต้น เพราะไม่มีการจำแนกโดยกาล เหตุ ผล เป็นต้น การแสดงปฏิจัสสมุปบาทโดยนัยทั้งสอง ดังกล่าวมาแล้วนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดง ไว้ในวิภังค์ปกรณ์ในอภิธรรมปิฎก

๒๗. ถาม จงจำแนกปฏิสนธิวิญญาน ๑๘ โดย มิสสกะ, สุทธะ, ภูมี, กำเนิด, กติ, วิญญานฐิติ, สัตตาวาส?

ตอบ ปฏิสนธิวิญญาน ๑๘ เหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยมิสสกะและสุทธะแล้ว แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. รูปมิสสทวิญญาน วิญญานที่ปนด้วยรูป มี ๑๕

๒. รูปมิสสทวิญญาน วิญญานที่ไม่ปนด้วยรูป มี ๔

เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้ว แบ่งออกเป็น ๓ คือ

๑. กามวิญญาน มี ๑๐

๒. รูปวิญญาน มี ๕

๓. อรูปวิญญาน มี ๔

เมื่อจำแนกโดยกำเนิดแล้ว แบ่งออกเป็น ๔ คือ

๑. อัมมทวิญญาน มี ๑๒

๒. ชลาพุชวิญญาน มี ๑๒

๓. สังเสทวิญญาน มี ๑๒

๔. โอปปาติกวิญญาน มี ๑๔

เมื่อจำแนกโดยคติแล้ว แบ่งออกเป็น ๕ คือ

๑. เทวคตวิญญาน มี ๑๔

๒. มนุสสคตวิญญาน มี ๙

๓. นรียคตวิญญาน มี ๑

๔. ติรัจฉานคตวิญญาน มี ๑

๕. เปตคตวิญญาน มี ๑

เมื่อจำแนกโดยวิญญานฐิติ (ภูมิอันเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาน) แล้วมี ๗ คือ

๑. นานัตตกายนานัตตสัณญีวิญญาน มี ๙

๒. นานัตตกายเอกัตตสัณญีวิญญาน มี ๒

๓. เอกัตตกายนานัตตสัณญีวิญญาน มี ๒

๔. เอกัตตกายเอกัตตสัณญีวิญญาน มี ๒

๕. อากาสนัญญายตนวิญญาน มี ๑

๖. วิญญานัญญายตนวิญญาน มี ๑

๗. อากิญจัญญายตนวิญญาณ มี ๑

เมื่อจำแนกโดยสัตตาวาส (ภูมิอันเป็นที่อาศัยของสัตว์) แล้วมี ๘ (เว้นสัตตาวาส คือ อสัณฺณุตต เพราะไม่มีวิญญาณ) คือ ข้อ ๑ ถึง ๗ เหมือนวิญญาณรูป ๗

๘. เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนวิญญาณ มี ๑

๒๘. ถาม ให้แสดงจำนวนปฏิสนธิวิญญาณ ดังต่อไปนี้ คือ

รูปมิสสกวิญญาณ

รูปมิสสกวิญญาณ

กามวิญญาณ

รูปวิญญาณ

อรูปรวิญญาณ

อันทชวิญญาณ

ชลาพุชวิญญาณ

สังเสทวิญญาณ

โอปปาติกวิญญาณ

เทวคตวิญญาณ

มนุสสคตวิญญาณ

นिरยคตวิญญาณ

ติรัจฉานคตวิญญาณ ?

ตอบ รูปมิสสกวิญญาณ วิญญาณที่ปนด้วยรูป มี ๑๕ คือ อูเปกขาสันตிரณอกุศลวิปากจิต ๑ อูเปกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑ มหาวิปากจิต ๔ รูปาวจรวิปากจิต ๕ รูปมิสสกวิญญาณ วิญญาณที่ไม่ปนด้วยรูป มี ๔ คือ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ กามวิญญาณ มี ๑๐ คือ อูเปกขาสันตிரณอกุศลวิปากจิต ๑ อูเปกขาสันตிரณกุศลวิปากจิต ๑ มหาวิปากจิต ๔ รูปวิญญาณ มี ๕ คือ รูปาวจรวิปากจิต ๕ อรูปวิญญาณ มี ๔ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ อันทชวิญญาณ ชลาพุชวิญญาณ สังเสทวิญญาณ มีอย่างละ ๑๐ เหมือนกามวิญญาณ โอปปาติกวิญญาณ มี ๑๔ ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑๔ นั้นเอง เทวคตวิญญาณ มี ๑๘ (เว้นสันตிரณอกุศลวิปากจิต ๑) มนุสสคตวิญญาณ มี ๔ ได้แก่ อูเปกขาสันตริณะอกุศลวิปากจิต ๑ มหาวิปากจิต ๔ นiryคตวิญญาณ ติรัจฉานคตวิญญาณ มีอย่างละ ๑ คือ อูเปกขาสันตริณอกุศลวิปากจิต ๑

๒๙. ถาม ให้อธิบายในหัวข้อดังต่อไปนี้ คือ

ก. ญาณที่เป็นผลของสังขารนี้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก

ข. จำแนกปฏิสนธิญาณ ๑๙ โดยสังขาร ๓

ค. จำแนกปวัตติญาณ ๓๒ โดยสังขาร ๓

ตอบ ก. ญาณที่เป็นผลของสังขารนี้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ ญาณที่เกิดในปฏิสนธิกาล ชื่อว่า ปฏิสนธิญาณ ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑๙ พวกหนึ่ง ญาณที่เกิดในปวัตติกาล ชื่อว่า ปวัตติญาณ ได้แก่ โลกียวิปากจิต ๓๒ พวกหนึ่ง

(หมายเหตุ ปฏิสนธิกาล เอาเฉพาะอุปาทานของปฏิสนธิจิตเท่านั้น ปวัตติกาล เอาตั้งแต่รู้ดิถีของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป)

ข. จำแนกปฏิสนธิญาณ ๑๙ โดยสังขาร ๓

๑. อุปุณฺณาสังขาร ๑๑ (เว้นอุทฺธัจเจตนา) เป็นเหตุอุปกขาสนฺตฺรณอกุสลวิปากจิต ๑ เป็นผลให้ปฏิสนธิ ในอบายภูมิทั้ง ๔ เป็นพวกทุกคคือเหตุบุคคล คือ พวกอบายสัตว์ทั้งหลาย

๒. ปุณฺณาสังขาร อันได้แก่มหากุสลทวิเหตุกโอมกะเจตนา ๔ เป็นเหตุ อุปกขาสนฺตฺรณอกุสลวิปากจิต ๑ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษยภูมิ ๑ จาตุम्मหาราชิกาภูมิ ๑ เป็นพวกสุคคคือเหตุบุคคล คือ มนุษย์และเทวดาชั้นต่ำ มีพิภพการ ไบ บั บอดหนวก เป็นต้น

๓. ปุณฺณาสังขาร อันได้แก่มหากุสลทวิเหตุกอกกัฏฐะเจตนา ๔ และติเหตุกโอมกะเจตนา ๔ เป็นเหตุมหาวิปากญาณวิปยุตต์ ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ เป็นพวกทวิเหตุบุคคล คือ มนุษย์ และเทวดาชั้นกลาง

๔. ปุณฺณาสังขาร อันได้แก่มหากุสลติเหตุกอกกัฏฐะเจตนา ๔ เป็นเหตุ มหาวิปากญาณสัมปยุตต์ ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในมนุษยภูมิ ๑ เทวภูมิ ๖ เป็นพวกติเหตุบุคคล คือ มนุษย์ และเทวดาชั้นสูง

๕. ปุณฺณาสังขาร อันได้แก่วราจรกุสลเจตนา ๕ เป็นเหตุ วราจวิปาก ๕ เป็นผลให้ปฏิสนธิในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสนฺณสัตต) เป็นพวกรูปพรหม

๖. อาเนญชาภิสังขาร อันได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ เป็นเหตุ อรูปาวจรวิปาก ๔ เป็นผล ให้ปฏิสนธิในอรูปภูมิ ๔ เป็นพวกอรูปพรหม

ค. จำแนกปวัตติวิญญาณ ๓๒ โดยสังขาร ๓

๑. อปุญญาภิสังขาร ๑๒ เป็นเหตุ อกุศลวิปาก ๗ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การรับอารมณ์ การไต่สวนอารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจากชวณะ ที่ไม่ดีเป็นผล ในกามภูมิ ๑๑

๒. อปุญญาภิสังขาร ๑๒ เป็นเหตุ อกุศลวิปาก ๔ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การไต่สวนอารมณ์ ที่ไม่ดีเป็นผล ในรูปภูมิ ๑๕

๓. ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ อเหตุกกุศลวิปาก ๘ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การรับอารมณ์ การไต่สวนอารมณ์ และการรับอารมณ์ต่อจากชวณะที่ดีเป็นผล ในกามภูมิ ๑๑

๔. ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ มหาวิปาก ๘ ได้แก่ การรับอารมณ์ต่อจากชวณะที่ดีเป็นผล ในกามสุคติภูมิ ๗

๕. ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ มหากุศลเจตนา ๘ เป็นเหตุ อเหตุกกุศลวิปาก ๕ ได้แก่ การเห็น การได้ยิน การรับอารมณ์ การไต่สวนอารมณ์ ที่ดีเป็นผลในรูปภูมิ ๑๕

๖. ปุญญาภิสังขาร อันได้แก่ รูปาวจรกุศลเจตนา ๕ เป็นเหตุ รูปาวจรวิปาก ๕ อันได้แก่ การรักษากายเป็นผลในรูปภูมิ ๑๕

๗. อาเนญชาภิสังขาร อันได้แก่ อรูปาวจรกุศลเจตนา ๔ เป็นเหตุ อรูปาวจรวิปาก ๔ ได้แก่ การรักษากายเป็นผลในอรูปภูมิ ๔

๓๐. ถาม วิปากวิญญาณที่เกิดขึ้นในกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ในอดีตกาลนั้น ได้แก่อะไร? และเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลนั้น ได้แก่อะไร? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ?

ตอบ วิปากวิญญาณที่เกิดขึ้นในกามภูมิ ในอดีตกาลนั้น ได้แก่ กามวิปาก ๒๓ ในปฏิสนธิกาล ได้แก่ กามปฏิสนธิ ๑๐ ในรูปภูมิ ในอดีตกาล ได้แก่ จักขุวิญญาณ ๒

โสตวิญญาน ๒ สัมปฏิจฉันน ๒ สันตทิพ ๓ รูปาวจรวิบาก ๕ ในปฏิสนธิกาลนั้น ได้แก่ รูปาวจรวิบาก ๕ ในอรุณภูมิ ในอดีตกาล และปฏิสนธิกาล ได้แก่ อรูปาวจรวิบาก ๕ นั้นเอง

๓๑. ถาม จงแสดงโลกีย์วิปากวิญญาน ๓๒ ดังต่อไปนี้

- ก. วิปากวิญญานที่เกิดในปฏิสนธิกาลได้ แต่เกิดในปวัตติกาลไม่ได้
- ข. „ „ „ „ ปวัตติกาลได้ แต่เกิดในปฏิสนธิกาลไม่ได้
- ค. วิปากวิญญานที่เกิดในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ได้ทั้งสอง
- ง. „ „ „ „ ไม่ได้ทั้ง ๒ ?

ตอบ ก. นตถิ ไม่มี

- ข. มี ๑๓ คือ ทวิปัญจวิญญาน ๑๐ สัมปฏิจฉันน ๒ โสมนัสสันติริณ ๑
- ค. มี ๑๔ ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑๔
- ง. นตถิ ไม่มี

๓๒. ถาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัชฐานของวิญญาน และในการที่สังขารเป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่วิญญานนั้น ได้อำนาจปัจจัยเท่าไร คืออะไรบ้าง?

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัชฐานของวิญญาน

- ๑. วิชาชนลกขณิ มีการรู้อารมณ์เป็นพิเศษจากสัญญา และปัญญาเป็นลักษณะ
- ๒. ปุพฺพกมรสี เป็นประธานของเจตสิก และกัมมชรูปเป็นกิจ
- ๓. ปฏิสนธิรูปจูปุชฺชานํ มีการติดต่อระหว่างภพเก่ากับภพใหม่ เป็นอาการ

ปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. สงฺขารปทฺชฺชานํ มีสังขาร ๓ เป็นเหตุใกล้ วตฺถการมฺมณปทฺชฺชานํ หรือ มีวตฺถ ๒ กับอารมณ์ ๒ เป็นเหตุใกล้ และสังขารทั้ง ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่วิปากวิญญานนี้ได้อำนาจปัจจัย ๒ คือ

- ๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย
- ๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

จบปัญหาและเฉลยในบทว่า วิญญาน

ปัญหาและเฉลยในบทว่า นามรูป

๓๓. ถาม ให้แสดงประเภทแห่งวิญญาณที่เป็นเหตุของนามรูป พร้อมทั้งองค์
ธรรม และคำว่า นามรูป นั้น นามได้แก่อะไร รูปได้แก่อะไร?

ตอบ วิญญาณที่เป็นเหตุให้เกิดนามรูปนี้ มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. วิปากวิญญาณ
๒. กัมมวิญญาณ

วิปากวิญญาณ

ได้แก่ โลภียวิปากจิต ๓๒

กัมมวิญญาณ

ได้แก่ อกุศลจิต มหากุศลจิต รูปาวจรกุศลจิต ที่
ประกอบกับกุศล อกุศลกรรมเจตนาที่ในอดีตภพ

นาม ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับโลภียวิปากจิต ๓๒ รูป ได้แก่ ปฏิสนธิ
กัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป จิตตชรูป

(สำหรับปวัตติกัมมรูป และจิตตชรูป ที่เข้าในบทว่า “รูป” ได้นั้น ก็โดยอาศัย
กัมมวิญญาณ และปวัตติวิปากวิญญาณนั่นเอง นับเข้าโดยอนุโลม)

๓๔. ถาม จงจำแนกนามรูปที่เป็นผลของวิญญาณนั้น โดยปฏิสนธิกาล และ
ปวัตติกาล และให้อธิบายในวจนัถะที่ว่า “นามนฺจ รูปนฺจ นาม
รูปนฺจ = นามรูป ?

ตอบ จำแนกนามรูป ที่เป็นผลของวิปากวิญญาณนั้น โดยปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล
ย่อมเป็นไปได้ดังนี้ คือ

ปฏิสนธิวิปากวิญญาณ

ได้แก่ ปฏิสนธิจิต ๑๙

ปวัตติวิปากวิญญาณ

ได้แก่ โลภียวิปากจิต ๓๒

ปฏิสนธินาม

ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับปฏิสนธิ
วิญญาณ ๑๙

ปวัตตินาม

ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับปวัตติวิปาก
วิญญาณ ๓๒

ปฏิสนธิรูป ปวัตติรูป

ได้แก่ กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิวิญญาณ
ได้แก่ จิตตชรูปที่เกิดจากปวัตติวิญญาณ ๑๘ (เว้น
ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อรูปวิปาก ๔) และปวัตติ
กัมมชรูป ที่เกิดจากกัมมวิญญาณ ๒๕ และจะ
อธิบายในวจนัตถะที่ว่า “นามัญจ รูปัญจ

นามรูปัญจ = นามรูป” นั้น ดังนี้ คือ คำว่า “นามรูป” นี้ ถ้าจะแสดงตามความ
เป็นไปของนามและรูปที่เกิดจากวิญญาณแล้ว จะต้องแสดงว่า “วิญญาณปัจจุยา นาม
รูป นามรูป” แต่ในที่นี้ตัดเอา “นามรูป” ออกเสียบทหนึ่ง คงเหลือแต่ “นามรูป”
บทเดียว การแสดงเช่นนี้ เรียกว่า “เอกเสสนัย”

๓๕. ถาม ให้แสดงวจนัตถะของ นาม, รูป, พร้อมทั้งแสดง ลักษณะ รส
ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐานของนาม และรูป ด้วย?

ตอบ แสดงวจนัตถะของคำว่า นาม อารมณ นมตีติ = นาม ธรรมชาติใด
ย่อมโน้มไปในอารมณ์ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น ชื่อว่า นาม ได้แก่ เจตสิกที่ประกอบกับ
โลกียวิปากจิต ๓๒ วจนัตถะของรูป “สัตถุนหาทวิโรธิปัจจุเยหิ รูปตีติ = รูป”
ธรรมชาติใด ย่อมสลายไป เพราะปัจจัยที่เป็นปฏิปักษ์ มีความเย็น ความร้อน เป็นต้น
ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า รูป ได้แก่ กัมมชรูป และจิตตชรูป แสดงลักษณะ รส
ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐาน ของนาม

๑. นมนลกฺขณํ มีการโน้มไปในอารมณ์เป็นลักษณะ
๒. สมบุโยครสํ มีการประกอบกัมมวิญญาณ และประกอบกันเองโดยอาการที่เป็น
เอกุปปาตาทเป็นต้นเป็นกิจ
๓. อวินิฟูโกคปัจจุปัฏฐานํ มีการไม่แยกกันกับจิต เป็นอาการปรากฏในปัญญา
ของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. วิญญาณปทฺฐานํ มีวิญญาณเป็นเหตุใกล้

แสดงลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐานของรูป

๑. รูปปนลกฺขณํ มีการสลายแปรปรวนเป็นลักษณะ

๒. วิกิรณรสี มีการแยกออกจากกันได้เป็นกิจ

๓. อพฺยาการตปจฺจุปฏฺฐานํ มีความเป็นอพยาคธรรม มีความไม่รู้อารมณ์ เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย (อเจตนา อพฺยาการตาติ เอตุล วยี อนาคตา วา อพฺยาการตา ทญฺจพฺพา) (มาในมหาฎีกา)

๔. วิญฺญาณปทฺฏฺฐานํ มีวิญฺญาณเป็นเหตุใกล้

๓๖. ถาม จงแสดงอำนาจปัจจัยที่เข้ากันได้ ในการช่วยอุปการะดังต่อไปนี้

ก. วิปากวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม คือเจตสิกที่ประกอบ

ข. ปฏิสนธิวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ทหัยัตถุรูป

ค. ปฏิสนธิวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นทหัยัตถุ)

ง. กัมมวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป ในอสัญญสัจตกฺกมิ

จ. กัมมวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ปวัตติกัมมชรูป ในปัญจโวการกฺกมิ และเอกโวการกฺกมิ

ตอบ ก. วิปากวิญฺญาณเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม คือ เจตสิกที่ประกอบนั้น ได้ อำนาจปัจจัย ๙ คือ

๑. สหชาติปัจจัย

๒. อัญญมัญญปัจจัย

๓. นิสสยปัจจัย

๔. วิปากปัจจัย

๕. อาหารปัจจัย

๖. อินทริยปัจจัย

๗. สัมปยุตตปัจจัย

๘. อัตติปัจจัย

๙. อวิคตปัจจัย

ข. ปฏิสนธิวิญฺญาณ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ทหัยัตถุรูปนั้น ได้อำนาจปัจจัย ๙ คือ

๑. สหชาติปัจจัย

๒. อัญญมัญญปัจจัย

๓. นิสสยปัจจัย

๔. วิปากปัจจัย

๕. อาหารบัจจย

๖. อินทริยบัจจย

๗. วิปยุตตบัจจย

๘. อตติบัจจย

๙. อวิคตบัจจย

ค. ปฏิสนธิวิญญาณ เป็นบัจจยช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นหทัยวัตถุ)
นั้น ได้อ่านาจบัจจย ๘ คือ

๑. สหชาตบัจจย

๒. นิสสยบัจจย

๓. วิปากบัจจย

๔. อาหารบัจจย

๕. อินทริยบัจจย

๖. วิปยุตตบัจจย

๗. อตติบัจจย

๘. อวิคตบัจจย

ง. กัมมวิญญาณ เป็นบัจจยช่วยอุปการะแก่ ปฏิสนธิกัมมชรูป ในอสัญญสตัตภูมิ
นั้น ได้อ่านาจบัจจย ๔ คือ

๑. ปกตูปนิสสยบัจจย

๒. วิปยุตตบัจจย

๓. นัตติบัจจย

๔. วิคตบัจจย

จ. กัมมวิญญาณ เป็นบัจจยช่วยอุปการะแก่ปวัตติกัมมชรูป ในปัจจโวการภูมิ
และเอกโวการภูมินั้นได้อ่านาจบัจจย ๔ คือ

๑. ปกตูปนิสสยบัจจย

๒. วิปยุตตบัจจย

๓. นัตติบัจจย

๔. วิคตบัจจย

๓๑. ถาม ให้แสดงองค์ธรรมในบทว่า นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ สมฺภวติ โดย
เฉพาะๆ และจงแสดงวณัตถะของบทดังต่อไปนี้ อายตนะ, สฬาย
ตนะ ?

ตอบ ในที่นี้ คำว่า นาม ได้แก่ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับโลภียวิปากจิต ๓๒ รูป
ได้แก่ กัมมรูป ๑๖ คือ อวินิพโกตรูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๑ หทัยวัตถุ ๑ ชีวิตรูป ๑
สฬายตนะ ได้แก่ จักขายตนะ, โสตายตนะ, ฆานายตนะ, ชิวหายตนะ, กายายตนะ,
มณายตนะ, คือ โลภียวิปากจิต ๓๒ อายตนะ มีวณัตถะแสดงว่า “อายตํ สงฺสาราณฺณํ”

นยตติ = อายตน์ ธรรมชาติใด ย่อมทรงไว้ซึ่งวิภูฏสงสารที่ยืนยาว ฉะนั้นธรรมชาติ
นั้น จึงชื่อว่า อายตนะ ได้แก่ อายตนะ ๑๒ สฬายตนะ มีฉันทะแสดงว่า “ฉ อาย
ตนา นี = สฬายตน์” อายตน์ ๖ ชื่อว่า สฬายตนะ ได้แก่ อัชฌัตติกายตนะ ๖ สฬาย
ตณญ ฉนุจายตณญ = สฬายตน์ อายตนะ ๖ และอายตน์ที่ ๖ ชื่อว่า สฬายตนา
๓๘. ถาม จงอธิบายในคำว่า “สฬายตนะ” ในบทว่า นามรูปปจฺจุยา สฬายตน์
และให้แปลบทดังต่อไปนี้

ก. อายตน์ลกฺขณํ

ข. ทสฺสนรํ

ค. วตฺตทวารภาวปจฺจุปฺปญฺจํ

ง. นามรูปปทฺตญฺจํ ?

ตอบ อธิบายว่า คำว่า สฬายตนะ ในบท นามรูปปจฺจุยา สฬายตน์ นี้
เป็นบทที่ทำให้เหลือจากบท ๒ บท คือ สฬายตน์ ฉนุจายตน์ การกระทำให้เป็นไป
เช่นนี้ เรียกว่า เอกเสสนัย คือ ลบบทจกฺจฺจายตนออก คงเหลือไว้แต่ สฬายตน์ บท
เดียว หมายความว่า อัชฌัตติกายตนะ ๖ ที่เป็นผลของนามรูปนี้ เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้ว
ย่อมเป็นไป ดังนี้ คือ ในปัญจโวการภูมิ นามรูปเป็นเหตุ อัชฌัตติกายตน์ ๖ ที่ชื่อว่า
สฬายตนะเป็นผลตามสมควร ในอรุณภูมิ นามเป็นเหตุ มนายตนะที่ชื่อว่า จกฺจฺจายตนะ
เป็นผล

การเป็นเหตุเป็นผลระหว่างนาม กับ มนายตน์นั้นเกิดพร้อมกัน และเป็นเหตุเป็น
ผลซึ่งกันและกันก็ได้ ส่วนการเป็นเหตุเป็นผลกันระหว่างนาม กับ ปญฺจายตนะนั้น เกิด
พร้อมกันก็มี ไม่เกิดพร้อมกันก็มี แล้วแต่กาล และการเป็นเหตุเป็นผลกันระหว่างรูป กับ
มนายตนะ และรูป กับปญฺจายตนะนั้น เกิดพร้อมกันก็มี ไม่พร้อมกันก็มี แล้วแต่กำเนิด
และจงแปลในบทดังต่อไปนี้ คือ

ก. มีการกระทบหรือทำให้วิภูฏสงสารยืนยาวเป็นลักษณะ

ข. มีการยึดอารมณ์ของตน ๆ เป็นกิจ

ค. มีความเป็นวัตถุและทวาร ของปัญจวิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
ตามสมควร เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

ง. มีเจตสิกและกัมมรูปเป็นเหตุใกล้

๓๘. ถาม จงแสดงอำนาจปัจจัยในบท นามรูปปัจจุยา สพายตน์ ข้อใดข้อหนึ่ง มาสัก ๑ ข้อ ?

ตอบ นามคือเจตสิกชั้น ๓ ที่ประกอบกับโลกียวิปากจิต ๓๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ แก่นายตนะ ซึ่งได้แก่โลกียวิปากจิต ที่เกิดพร้อมกันกับตานั้น ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ

๑. สหชาตปัจจัย	๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย	๔. วิปากปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย	๖. อัตถิปัจจัย
๗. อวิคตปัจจัย	

๔๐. ถาม จะแสดงวณัตถะว่าอย่างไร ในคำว่า ผัสสะ, สัมผัส, จักขุสัมผัส, มโนสัมผัส ?

ตอบ แสดงว่า ผัสสมีวณัตถะแสดงว่า (ธรรมาธิฐาน) อารมภ์ ผุสตีติ = ผุสโต ธรรมชาติโดยอ้อมกระทบซึ่งอารมณฺ์ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า ผัสส

อีกนัยหนึ่ง ผุสนฺติ สมฺปยุตฺตรมฺมา เอเตนาติ = ผุสโต สัมปยุตตรมฺม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลาย ย่อมกระทบซึ่งอารมณฺ์ โดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็น เหตุให้สัมปยุตตรมฺม กระทบซึ่งอารมณฺ์นั้น ชื่อว่า ผัสสะ สัมผัส มีวณัตถะ แสดงว่า

อีกนัยหนึ่ง ผุสนฺ = ผุสโต การกระทบอารมณฺ์ ชื่อว่า ผัสสะ (อา) สฺผุสเต = สมฺผุสโต อีกนัยหนึ่ง

การกระทบอารมณฺ์ ชื่อว่า สัมผัส จักขุ สัมผัส มีวณัตถะแสดงว่า จักขุ วิญญาเนน สมฺปยุตฺโต สมฺผุสโตติ = จักขุสมฺผุสโต ผัสสะ คือ การกระทบที่ ประกอบกับจักขุวิญญาณ ฉะนั้น จึงชื่อว่า จักขุสัมผัส ได้แก่ ผัสสเจตสิก ที่ประกอบ กับจักขุวิญญาณ มโนสัมผัส มีวณัตถะแสดงว่า มโนวิญญาเนน สมฺปยุตฺโต สมฺผุสโตติ = มโนสมฺผุสโต ผัสส คือ การกระทบที่ประกอบกับโลกียวิปากจิต ๓๒ (เว้นทวิปันจวิญญาณ)

๔๑. ถาม ให้แปลในบทดังต่อไปนี้:—

ก. จกฺขุณฺณ ปฏิจฺจ รูปเญ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญาณํ ติณฺณํ ส.คฺติ ผสฺโส

ข. มนณฺจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญญาณํ ติณฺณํ สงฺคฺติ
ผสฺโส

ตอบ แปล ก. จกฺขุวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยจักขุปสาท กับ รูปา
รณฺณ การประชุมร่วมกันระหว่าง จักขุปสาท รูปารณฺณ จกฺขุวิญญาณ ทั้ง ๓ นี้และ
ชื่อว่า ผัสสะ

ข. มโนวิญญาณย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยภวังคจิต กับ สภาวธรรมต่าง ๆ
ทั้งปรมัตถ์และบัญญัติการประชุมร่วมกันระหว่างภวังคจิต สภาวธรรมต่าง ๆ มโนวิญญาณ
ทั้ง ๓ นี้และ ชื่อว่า ผัสสะ

๔๒. ถาม ให้อธิบายถึงการกระทบอารมณ์ของผัสสะ ว่ากระทบอย่างไร เรียก
ว่า ผัสสได้?

ตอบ การกระทบอารมณ์ของผัสสนี้ ไม่เหมือนกับการกระทบกันระหว่างรูปต่อรูป
เช่น มือ ๒ ข้างกระทบกัน หรือวัตถุ ๒ สิ่งกระทบกัน เป็นการกระทบในอารมณ์หนึ่ง
อารมณ์ใดตามสภาวะ แต่บางครั้งการกระทบอารมณ์ตามสภาวะที่ชื่อว่าผัสสนี้ ก็ปรากฏ
ชัดเจน คล้ายกับมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากระทบกับกาย ขณะที่แลเห็นคนอื่นกำลังกินของ
เปรี้ยว ๆ อยู่ เราก็รู้สึกน้ำลายไหล หรือคนใดคนหนึ่งกำลังล้มมีดอยู่บนหินที่มีทราย คน
ที่ได้ยินเสียงนั้นแล้ว ก็รู้สึกเสียวฟัน หรือบางคนใจอ่อน แลเห็นคนที่ขึ้นไปในที่สูง
มาก ๆ ก็รู้สึกเสียวไส้กลัวแทน มีอาการขาสั่น ใจหวิว หรือคนขลาด ได้แลเห็นเขากำลัง
ตีฟันกันมีโลหิตออก ก็รู้สึกกลัวใจสั่นเป็นลม หรือเนื้อเมือขณะที่เห็นเสือ จะก้าวขาไม่ออก
ยืนตัวแข็งอยู่กับที่ หรือผู้ที่เข้าไปในสถานที่ ๆ สงบเงียบ มีสัตว์ปราชญ์ทั้งหลายกำลังบำเพ็ญ
กรรมฐานอยู่ เมื่อได้แลเห็นบุคคลและสถานที่เช่นนั้นแล้ว ก็มีความรู้สึก ว่า จิตใจสบาย
ชุ่มชื้นผ่องใสขึ้นทันที ความเป็นไปดังที่ได้กล่าวมานี้ ก็คือการกระทบกันระหว่างจิต กับ
อารมณ์ที่เรียกผัสสนั่นเอง และผัสสะทั้ง ๖ เกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีอัมมัตติกายณะ ๖ ที่

เกิดจากอดีตกรรมเป็นเหตุ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดงว่า สฬายตน
ปจฺจยา ผลุโส

๔๓. ถาม ให้จำแนกผัสสะ ๖ โดยภูมิ?

ตอบ จำแนกผัสสะ ๖ โดยภูมิดังต่อไปนี้ :

ในกามภูมิ ๑๑ ผัสสะ ๖ ย่อมเกิดได้ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสตัดภูมิ) ผัสสะ ๓
คือ จักขุสัมผัส ผัสสะ โสตสัมผัส ผัสสะ มโนสัมผัส ย่อมเกิดได้ ในอรุภูมิ ๔ ผัสสะ ๑ คือ
มโนสัมผัส ย่อมเกิดได้ ส่วนในอสัญญสตัดภูมินั้น ผัสสะทั้งหมด ย่อมเกิดไม่ได้ เพราะ
ไม่มีอัมมัตติกายตนะ ๖ เกิดในภูมินี้

๔๔. ถาม ผัสสะที่เกิดขึ้นโดยอาศัย “สฬายตนะ” เป็นปัจจัยนี้ เมื่อนับจำนวน
โดยพิศดารแล้ว มีจำนวนเท่าไร? คืออะไรบ้าง?

ตอบ ผัสสะที่เกิดขึ้นโดยอาศัย “สฬายตนะ” เป็นปัจจัยนี้ เมื่อนับโดยพิศดารแล้ว
มีจำนวน ๓๒ ประเภท ได้แก่ ผัสสะที่ในโลกียวิปากจิต ๓๒ นั้นเอง

๔๕. ถาม ตามธรรมดา ผัสสะอย่างเดียวกัน เกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะทั้งหมดก็หา
มิได้ ผัสสะทั้งหมดเกิดขึ้นโดยอาศัยอายตนะอย่างเดียวกันก็หาไม่ได้ แต่
ทำไมพระพุทธองค์จึงทรงเทศนาโดยใช้บาทที่เป็นเอกพจน์ว่า “สฬาย
ตนปจฺจยา ผลุโส”

ตอบ เพราะตามธรรมดา ผัสสะอย่างหนึ่ง ๆ จะปรากฏขึ้นได้นั้น อาศัยอายตนะอย่าง
เดียวไม่ได้ ต้องมีอายตนะเป็นที่อาศัยมากกว่าหนึ่งขึ้นไป กล่าวคือ การต้องมีการประชุม
ร่วมกัน ทั้งอายตนะภายในและภายนอก เช่น จักขุสัมผัส ผัสสะจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยมี
อายตนะ ๔ อย่าง คือ

๑. จักขายตนะ ได้แก่ จักขุปสาธา

๒. รูปลายตนะ ได้แก่ รูปารมณ

๓. มนายตนะ ได้แก่ จักขุวิญญาณ

๔. รัมมายตนะ ได้แก่ สัพพจิตตसारณเจตสิก ๖ (เว้นผัสส)

ในโสตสัมผัสสะ มานสัมผัสสะ ชิวหาสัมผัสสะ กายสัมผัสสะ ก้อาศัยมีอายตนะ ๔ อย่าง ก็เช่นเดียวกันกับจักขุสัมผัสสะ

สำหรับมโนสัมผัสสะนั้น อาศัยอายตนะได้ทั้งหมด แต่ในขณะที่เกิดขึ้นคราวหนึ่งๆ นั้น อาศัย ๒ ก็มี ๓ ก็มี เช่น มโนสัมผัสสะที่เกี่ยวกับธรรมารมณ์ ก้อาศัย ๒ คือ มนอายตนะ กับ ธัมมอายตนะ ถ้ามโนสัมผัสสะที่เกี่ยวกับรูปารมณ์ ก้อาศัย ๓ คือ รูปายตนะ มนอายตนะ ธัมมอายตนะ ดังนี้ แต่ในการที่พระพุทธรองค์ทรงเทศนาโดยใช้บทที่เป็น เอกพจน์ว่า “สพายตนปจฺจุยา ผลฺโล” ก็เพื่อให้รู้ว่า ผัสสะอย่างหนึ่งๆ จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยอายตนะมากกว่าหนึ่ง จะอาศัยเพียงอายตนะเดียวนั้นไม่ได้

๔๖. ถาม ให้แสดง ลักษณะ รส บัจจุบัญญัติ ปทัญฐาน ของ ผัสส?

ตอบ แสดง ลักษณะ รส บัจจุบัญญัติ ปทัญฐานของผัสสะ

๑. ผุสนลกฺขโณ มีการกระทบอารมณ์เป็นลักษณะ
๒. สงฺขมฺมญฺจโนโส มีการกระทำให้จิตกับอารมณ์ติดต่อกันเป็นกิจ
๓. สงฺกคฺปิฏฺฐาจาโน มีการประชุมร่วมกันระหว่าง วัตถุ อารมณ์ และวิญญาณ เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. สพายตนปทญฺจาโน มีอัมมัตติกายตน ๖ เป็นเหตุใกล้

๔๗. ถาม เวทนาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผัสสเป็นปัจจัยนี้ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง บ้าง แสดงความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมว่าอย่างไรบ้าง?

ตอบ มี ๖ อย่าง คือ

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างจักขุวิญญาณกับรูปารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในจักขุวิญญาณจิต
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างจักขุวิญญาณ กับสัทธารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในโสตวิญญาณจิต
๓. มานสัมผัสสชาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างมานวิญญาณ กับ คันธารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในมานวิญญาณจิต

๔. ชิวหาสัมผัสสาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างชีวหาวิญญาณ กับ รสอารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในชีวหาวิญญาณจิต

๕. กายสัมผัสสาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างกายวิญญาณ กับ โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในกายวิญญาณจิต

๖. มโนสัมผัสสาเวทนา หมายความว่า การเสวยอารมณ์ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการกระทบกันระหว่างมโนวิญญาณ กับ ธรรมารมณ์ หรือ อารมณ์ ๖ ได้แก่ เวทนาที่อยู่ในโลกียวิปากจิต ๓๒ (เวันทวิบัญญัติญาณ)

๔๘. ถาม เวทนาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยผัสสเป็นปัจจัยนี้ เมื่อนับจำนวนโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าไร? คืออะไรบ้าง?

ตอบ เมื่อนับจำนวนโดยพิสดารแล้ว มี ๓๒ ได้แก่ เวทนาในโลกียวิปากจิต ๓๒ นั้นเอง

๔๙. ถาม จงแสดงวณัตตะของคำว่า เวทนา และจักขุสัมผัสสาเวทนา พร้อมทั้งคำแปล?

ตอบ เวทนา มีวณัตตะแสดงว่า “เวทยตฺติ = เวทนา” ธรรมชาติใด ย่อมเสวยอารมณ์ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า เวทนา จักขุสัมผัสสาเวทนา มีวณัตตะแสดงว่า จกฺขุสมฺมุสฺสโต ชาตา เวทนาติ = จกฺขุสมฺมุสฺสสาเวทนา เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุสัมผัสเป็นเหตุ ฉะนั้น จึงชื่อว่า จักขุสัมผัสสาเวทนา

๕๐. ถาม จงจำแนกเวทนา ๖ โดยสุข ทุกข์ อุเบกขา?

ตอบ เวทนาทั้ง ๖ เหล่านี้ เมื่อจำแนกโดย สุข ทุกข์ เฉยๆ แล้วได้ดังนี้ คือ ตั้งแต่จักขุสัมผัสสาเวทนา จนถึงชีวหาสัมผัสสาเวทนา ทั้ง ๔ นี้ เป็นการเสวยอารมณ์ชนิดอุเบกขา กายสัมผัสสาเวทนา เป็นการเสวยอารมณ์ชนิดสุข ๑ ทุกข์ ๑ มโนสัมผัสสาเวทนา เป็นการเสวยอารมณ์ชนิดสุข ๑ ทุกข์ ๑ อุเบกขา ๑

เมื่อว่าโดยธรรมชาติที่เป็นไปอยู่ในโลกนี้แล้ว การเสวยอารมณ์ มีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. ความรู้สึกสบายกาย สบายใจ ในเมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่ถูกต้อง เรียกว่า สุขเวทนา อย่างหนึ่ง

๒. ความรู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจ ในเมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ถูกใจ เรียกว่า ทุกขเวทนา อย่างหนึ่ง

๓. ความรู้สึกเฉย ๆ ในเมื่อได้ประสบกับอารมณ์ปานกลาง เรียกว่า อุpekขาเวทนา อย่างหนึ่ง

๕๑. ถาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัฐาน ของเวทนา?

ตอบ แสดง ลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัฐาน ของ เวทนา

๑. อนุภวนลักษณะ มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ
๒. วิสยรสสมุโภครสา มีการเสวยให้รสของอารมณ์เป็นกิจ
๓. สุขทุกขปัจจุปัตฐานา มีความสุขและทุกข์ เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. ผสฺสปทฏฐานา มีผัสสะเป็นเหตุใกล้

๕๒. ถาม ให้แสดงวณัตถะของ คำว่า ตัณหา?

ตอบ ตัณหา มีวณัตถะแสดงว่า (ธรรมาริฏฐาน) วตฺถุกามํ ปรีตสฺสตีติ = ตณฺหา ธรรมชาติได้ ย่อมติดใจซึ่งวัตถุคาม ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า ตัณหา

อีกนัยหนึ่ง (ปุคฺคลาริฏฐาน) วตฺถุกามํ ตสฺสนฺติ ปรีตสฺสนฺติ สดฺดา เอตา-
ยาตี = ตณฺหา สัตว์ทั้งหลาย ย่อมยินดีติดใจซึ่งวัตถุคามโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น
ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายยินดีติดใจซึ่งวัตถุคามนั้น ชื่อว่า ตัณหา ได้แก่ โลก-
เจตสิกที่ในโลภมูลจิต ๔

๕๓. ถาม ตัณหาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสุขเวทนา และอุpekขาเวทนานั้น ก็พอ
เข้าใจ แต่ตัณหาที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขเวทนานั้นได้อย่างไร?
อธิบาย?

ตอบ ผู้ที่ได้รับความทุกข์ความลำบากต่าง ๆ หรือกำลังไม่สบาย ก็ย่อมคิดถึงความสุข
และอารมณ์ที่ทำให้ความสุขเกิด แล้วพยายามขวนขวายหาทางที่จะให้พ้นจากความทุกข์
ความลำบากนั้น ๆ ด้วยวิธีการต่าง ๆ คนที่เจ็บไข้ไม่สบายก็พยายามหาหมอ ซื้อยามารักษา

ให้หายจากความเจ็บไข่นั้น เมื่อยังไม่พ้นจากความทุกข์เหล่านั้น ก็ว่าพึงรำพันว่า เมื่อไรหนอตนจึงจักได้พ้นจากความทุกข์ความลำบากนั้นเสียได้ นี่ก็เป็นเพราะด้วยอำนาจตัณหาที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากทุกข์เวทนานั้นเองเป็นเหตุ นี่ก็แสดงให้เห็นว่า “ทุกข์เวทนา” ก็เป็นเหตุให้เกิดตัณหาได้

๕๔. ถาม ตัณหานี้เมื่อจำแนกโดยอารมณ์แล้ว มีกี่อย่างคืออะไรบ้าง ตลอดจนถึงจวนัตถะด้วย ?

ตอบ ตัณหานี้เมื่อจำแนกโดยอารมณ์แล้ว ก็มี ๖ อย่างด้วยกัน คือ

๑. รูปตัณหา = ความยินดีติดใจในรูปารมณ์ ดังแสดงจวนัตถะว่า รูปเป ตณฺหา = รูปตณฺหา

๒. สัททตัณหา = ความยินดีติดใจในสัททารมณ์ ดังแสดงจวนัตถะว่า สทฺเท ตณฺหา = สทฺทตณฺหา

๓. คันธตัณหา = ความยินดีติดใจในคันธารมณ์ ดังแสดงจวนัตถะว่า คนฺธเ ตณฺหา = คนฺธตณฺหา

๔. รสตัณหา = ความยินดีติดใจในรสารมณ์ ดังแสดงจวนัตถะว่า รสเ ตณฺหา = รสตณฺหา

๕. โผฏฐัพพตัณหา = ความยินดีติดใจในโผฏฐัพพารมณ์ ดังแสดงจวนัตถะว่า โผฏฺฐพฺเพ ตณฺหา = โผฏฺฐพฺพตณฺหา

๖. ฐัมมตัณหา = ความยินดีติดใจในธรรมารมณ์ คือสภาวะธรรมต่าง ๆ ดังแสดงจวนัตถะว่า ฐมฺเม ตณฺหา = ฐมฺมตณฺหา

๕๕. ถาม ให้แปลบาลีที่ว่า “จักขุญฺจ ปฏฺิจจ รูปเจ อุปฺปชฺชติ จักขุวิญฺญาณํ ติณฺณํ สงฺกตํ ผสฺโส ผสฺสปฺจฺจยา เวทนา เวทนาปฺจฺจยา ตณฺหา” พร้อมทั้งแสดงการเกิดขึ้นของฐัมมตัณหา?

ตอบ แปลว่า จักขุวิญญาณ ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัย จักขุปสาท กับ รูปารมณ์ การประชุมร่วมกันระหว่าง จักขุปสาท รูปารมณ์ จักขุวิญญาณ ทั้ง ๓ นี้และ ชื่อว่า ผัสสะ

เวทนา ๖ ย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัย ผัสสะ ๖ เป็นเหตุ ตัณหา ย่อมปรากฏเกิดขึ้น เพราะอาศัยเวทนา ๖ เป็นเหตุ

สำหรับธัมมัตถะนั้น หมายความว่า ในขณะที่ถึง โลกะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ เป็นต้น ที่เป็นฝ่ายอกุศล และนึกถึงศรัทธา วิริย สติ สมาริ ปัญญา ฌาน อภิญญา เป็นต้น ที่เป็นฝ่ายโลกียกุศลและกิริยา หรือนึกถึง การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การนอนหลับ ที่เป็นฝ่ายกามวิปาก หรือนึกถึง ปสาทรูป สุขุมรูป และบัญญัติต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว มีความยินดีพอใจเกิดขึ้น เรียกว่า ธัมมัตถะ

๕๖. ถาม ถ้ามีคนบอกว่า รูปตัณหา^๕ เป็นกามตัณหา^๕ได้ ภาวตัณหา^๕ได้ วิภวตัณหา^๕ได้ ท่านจะคัดค้านหรือเห็นด้วยประการใด ให้แสดงโดยชัดเจน?

ตอบ ข้าพเจ้ามีความเห็นด้วย จะแสดงให้เห็นโดยชัดเจนดังต่อไปนี้ กามตัณหา ได้แก่ ความยินดีติดใจในอารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับกามคุณทั้ง ๕ แต่ไม่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ และ อจฺเจะททิฏฐิ ภาวตัณหา ได้แก่ตัณหาที่เกิดพร้อมกับสัสสตทิฏฐิ โดยอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ผัสสะ หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ผัสสะ ที่ตนกำลังได้รับอยู่นั้น ตั้งอยู่เป็นนิจ ไม่เข้าใจว่า มีความเกิดดับ วิภวตัณหา ได้แก่ตัณหาที่เกิดพร้อมกันกับ อจฺเจะททิฏฐิ โดยอาศัยอารมณ์ ๖ หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า ในอารมณ์ ๖ ซึ่งได้แก่สิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้มีตัวมีตนอยู่ และตัวตนที่ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไปแล้วมีความยินดีติดใจในอารมณ์นั้น หรือมีความเห็นว่า ไม่ว่าใคร ๆ ทั้งสิ้น เมื่อตายแล้วก็สูญหายไป ไม่เกิดต่อไปอีก แล้วก็มีมีความยินดีติดใจในความเห็นนั้น ผู้ที่มีความเห็นในพระนิพพานว่ามีตัวมีตน แล้วปรารถนา พระนิพพาน ความปรารถนานี้ ก็ชื่อว่าวิภวตัณหา

๕๗. ถาม ความยินดีติดใจในการเจริญสมณะวิปัสสนา เป็นธัมมัตถะได้หรือไม่ ให้อธิบายวินิจฉัยยกหลักฐานขึ้นประกอบด้วย?

ตอบ ความยินดีดีใจในการเจริญสมณะวิปัสสนา เป็นธัมมัตถหาได้เหมือนกัน ดังมี
 สารกพระบาลี แสดงไว้ในมัชฌิมนิคาเยกสอรรคถาว่า “ธัมมราเคน ธมฺมนนฺทียาคี
 ปทพฺพเยหิ สมถวิปสฺสนาสฺส ฉนฺทราโค วุคฺโต” “แปลว่า พระพุทธรองค์ทรง
 แสดงถึงความยินดีดีใจในการเจริญสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน โดยบท ๒
 บทว่า ธัมมราค ธมฺมนนฺทึ ซึ่งหมายความว่า จันทราคะที่เกิดขึ้น ในสมณภาวนา
 วิปัสสนาภาวนา ชื่อว่า ธัมมัตถหา

๕๔. ถาม เวทนาที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยผัสสะ เป็นปัจจัยนั้นมีหรือไม่ และ
 เวทนาจำพวกไหนที่เป็นเหตุให้ตัณหาเกิด และการเสวยคือเวทนา
 ที่เกิดขึ้นในขณะที่เห็น ได้ยิน เป็นต้นนั้น จะกล่าวได้ใหม่ว่า ตัณหา
 เกิดขึ้นอยู่เสมอ ให้อธิบาย?

ตอบ ไม่มี เวทนา ๓ จำพวก เป็นเหตุให้เกิดตัณหา ตัณหาที่เกิดขึ้นได้นั้น ตั้งแต่
 ขณะที่มีความรู้สึกในการเห็น ชื่นเล็กน้อย ตัณหาก็ก่อเกิดได้ หมายความว่า ตัณหาตั้งต้น
 เกิดขึ้นในจักขุทวารวิธินั้นเอง เพราะว่าผู้นั้นยังมีตัณหาอยู่ จะนั้นเวทนาจึงเป็นเหตุ
 ให้ตัณหาเกิดขึ้นได้ สำหรับผู้ที่ปราศจากตัณหาเสีย หรือผู้ที่กำลังมีสติกำหนดการเห็น
 เป็นต้นอยู่ และสติสมาธิของผู้นั้นก็ไปติดต่อกันไม่ขาดระยะแล้ว แม้ว่าจะเกิดความรู้สึก
 ในการเห็นเพียงเล็กน้อย เวทนานี้ก็ไม่สามารถให้ตัณหาเกิดได้ ฉะนั้นในการที่พระพุทธ
 องค์ทรงแสดงไว้ในนิทานวรรคสังยุตตพระบาลีว่า “จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ
 จกฺขุวิญฺญาณํ คิณฺณํ สงฺกตํ ผสฺสโต ผสฺสปจฺจุยา เวทนา เวทนาปจฺจุยา ตณฺหา”
 นั้น เป็นการแสดงที่มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ธัมมปฏิฐานเท่านั้น ถ้ามุ่งหมายเอาบุคคลา
 ธิฐานแล้ว ก็เป็นไปโดยส่วนมาก ไม่ใช่เป็นได้ทั้งหมด

๕๕. ถาม ตัณหาที่ชื่อว่า กามตัณหา และภวตัณหาเป็นอย่างไร ให้อีก
 วจนัตถะขึ้นแสดงประกอบด้วย?

ตอบ ตัณหาที่ชื่อว่า กามตัณหา นั้น ได้แก่ ความยินดีดีใจในอารมณ์ ๖ ที่เกี่ยวกับ
 กามคุณทั้ง ๕ แต่ไม่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ และอุจเฉททิฏฐิ ดังมีวจนัตถะแสดงไว้ว่า

“กาเมตฺติ = กาโม” สภาวธรรมใด ย่อมยินดีอยากได้ ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ ฉะนั้น
สภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า กาม

“กาโม จ โส ตณฺหา จาติ = กามตณฺหา” สภาวธรรมที่ยินดีอยากได้ซึ่ง
อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นด้วย ติดอยู่ในอารมณ์ด้วย ฉะนั้นสภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า กามตณฺหา
ได้แก่โลกเจตสิก

ภวตณฺหา นั้น ได้แก่ ตณฺหาที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับสัสสตทิจฺจโดยอาศัย รูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัสสะ หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสสะ ที่ตน
กำลังได้รับอยู่นี้ตั้งอยู่เป็นนิจ ไม่เข้าใจว่ามีความเกิดดับ ดังแสดงจนัตตะว่า

“ภวตฺติ = ภโว” สภาวธรรมใด ย่อมเห็นว่า ตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้น
ปรากฏมีอยู่เสมอไม่สูญหาย ฉะนั้นสภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า ภว ได้แก่ สัสสตทิจฺจ

“ภโว จ โส ตณฺหา จาติ = ภวตณฺหา” สภาวธรรมที่เห็นว่า ตัวตนมีอยู่
ในอารมณ์ ๖ นั้น ปรากฏมีอยู่เสมอไม่สูญหายนั้นด้วย ยินดีติดอยู่ในอารมณ์ด้วย ฉะนั้น
สภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า ภวตณฺหา ได้แก่ โลกเจตสิก ที่เกิดพร้อมกันกับสัสสตทิจฺจ

วิภวตณฺหา นั้น ได้แก่ ตณฺหาที่เกิดพร้อมกันกับอุจฺเจตทิจฺจ โดยอาศัยอารมณ์ ๖
หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า ในอารมณ์ ๖ ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้
มีตัวตนอยู่ และตัวตนนี้ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไป แล้วมีความยินดีติดใจ
ในอารมณ์นั้น หรือมีความเห็นว่า ไม่ว่าใครๆ ทั้งสิ้น เมื่อตายแล้ว ก็สูญหายไป ไม่เกิด
อีกต่อไป แล้วความยินดีติดใจในความเห็นนั้น ผู้ที่มีความเห็นนั้น ผู้ที่มีความเห็นใน
พระนิพพานว่ามีตัวมีตน แล้วปรารถนานิพพาน ความปรารถนานี้ ก็ชื่อว่า วิภวตณฺหา
ดังแสดงจนัตตะว่า “น ภวตฺติ = วิภโว” สภาวธรรมใด ย่อมเห็นว่า ตัวตนที่อยู่ใน
ในอารมณ์ ๖ นั้น ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไป ฉะนั้นสภาวธรรมนั้น จึง
ชื่อว่า วิภว

อีกนัยหนึ่ง สภาวธรรมใด ย่อมมีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลาย เมื่อตายแล้ว ย่อม
สูญหายไป ไม่เกิดต่อไปอีก ฉะนั้นสภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า วิภว ได้แก่ อุจฺเจตทิจฺจ

“วิภโว จ โส ตณฺหา จาติ = วิภวตณฺหา (วา) วิภเว ตณฺหา = วิภวตณฺหา” มีความเห็นว่า สภาวธรรมที่เห็นว่า ตัวตนที่อยู่ในอารมณ์ ๖ นั้น ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไปนั้นด้วย ยินดีติดอยู่ในอารมณ์นั้นด้วย ฉะนั้น สภาวธรรมนั้น จึงชื่อว่า วิภวตณฺหา หรือ ความยินดีพอใจในอุจเฉททิฏฐิ ชื่อว่า วิภวตณฺหา ได้แก่ โลกเจตสิกที่เกิดพร้อมกันกับอุจเฉททิฏฐิ

๖๐. ถาม ภวตณฺหา เมื่อแสดงตามสูตรต้นตมหารรรคอรกถาแล้ว มีจำนวนเท่าไร? คืออะไรบ้าง? ให้แสดงความหมายพร้อมทั้งยกหลักฐานขึ้นประกอบด้วย?

ตอบ ภวตณฺหา นี้ เมื่อแสดงตามสูตรต้นตมหารรรคอรกถาแล้ว มี ๕ อย่าง คือ

๑. มีความยินดีพอใจในกามภพ คือการได้เกิด เป็นมนุษย์ และเทวดาอย่างหนึ่ง
๒. ,, ,, ในรูปภพ ,, ,, รูปพรหม ,, ,,
๓. ,, ,, ในอรุปรหม ,, ,, อรุปรหม ,, ,,
๔. ,, ,, ฌานสมาบัติคือการได้เห็นรูปฌาน อรุปรหม ,, ,,
๕. ,, ,, สัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีตัวมีตนอยู่ และตัวตนนี้ ไม่สูญหาย ถึงจะตายก็ตายแต่ร่างกายเท่านั้น อย่างหนึ่ง หรือตัวตนที่มีอยู่ในร่างกายของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ตายแล้ว ตัวตนนั้นก็ไปเกิดเป็นมนุษย์อีก ตัวตนที่อยู่ในร่างกายของสัตว์ดิรัจฉานก็เช่นเดียวกัน เมื่อสัตว์นั้นๆ ตายแล้ว ตัวตนก็ไปเกิดเป็นสัตว์นั้นๆ อีก ไม่เปลี่ยนแปลง ดังมีสาธกบาลีแสดงว่า “ภเว ตณฺหา = ภวตณฺหา” “ภวปตฺถนาเวเสน อุปฺปนฺนสฺส สสฺสตทิฏฺฐิสหคตสฺส รูปรูปภวราคสฺส จ ฌานนิกนฺตียา เจตฺถิ อธิวณฺโณ” ความยินดี พอใจ ในภพต่าง ๆ ชื่อว่า ภวตณฺหา คำว่า ภวตณฺหานี้ ได้แก่ ราคะที่เกิดขึ้นโดยอำนาจความปรารถนาภพอย่างหนึ่ง สัสสตทิฏฐิอย่างหนึ่ง ราคะที่เกิดขึ้นในรูปภพ อรุปรหมอย่างหนึ่ง ราคะที่เกิดขึ้นในฌานสมาบัติอย่างหนึ่ง

๖๑. ถาม ที่กล่าวว่า “วิภวตณฺหานัน” ท่านมีความเข้าใจอย่างไร? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก?

ตอบ ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า วิภวตัณหา นั้น ได้แก่ ตัณหาที่เกิดพร้อมกับอุจเฉททิฏฐิ โดยอาศัยอารมณ์ ๖ หมายถึงผู้ที่มีความเห็นว่า ในอารมณ์ ๖ ซึ่งได้แก่สิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้มีตัวมีตนอยู่ และตัวตนนี้ก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ตลอด ย่อมสูญหายไป แล้วมีความยินดีติดใจในอารมณ์นั้น หรือมีความเห็นว่า ไม่ว่าใคร ๆ ทั้งสิ้น เมื่อตายแล้วก็สูญหายไปไม่เกิดต่อไปอีก แล้วมีความยินดีติดใจ ในความเห็นนั้น ผู้ที่มีความเห็นในพระนิพพานว่า มีตัวมีตนแล้ว ปราบณาพระนิพพาน ความปราบณานี้ ชื่อว่า “วิภวตัณหา”

๖๒. ถาม วิธีแสดงกิเลสโดยพิสดาร ๑๕๐๐ และวิธีนับตัณหาโดยพิสดาร ๑๐๘ นั้น จะแสดงและนับอย่างไร ให้แสดงมาโดยชัดเจนด้วย?

ตอบ วิธีแสดงกิเลสโดยพิสดาร ๑๕๐๐ นี้ มีวิธีแสดงดังนี้ คือ อารมณ์อันเป็นเหตุให้กิเลส ๑๐ เกิดขึ้นได้นั้น มี ๑๕๐ คือ นามเดบัญญัติ คือ นามธรรม ๕๓ นิพันนรูป ๑๘ ลักษณะรูป ๔ รวมเป็น ๗๕ ในอัสสัคตสันดาน คือภายในตัวเรา มี ๗๕ ในพหิททสันดาน คือที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่ภายนอกตัวเรา มี ๗๕ รวมเป็น ๑๕๐ อารมณ์ ๑๕๐ × กิเลส ๑๐ คงเป็นกิเลส ๑๕๐๐ วิธีนับตัณหา ๑๐๘ นั้น มีวิธีนับอย่างนี้ คือ

กามตัณหา มี ๓๖

ภวตัณหา มี ๓๖

วิภวตัณหา มี ๓๖ รวมเป็น ๑๐๘

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา มีอย่างละ ๓๖ นั้น ก็เกี่ยวกับอารมณ์ ๖ เป็นหลัก คืออารมณ์ ๖ ที่กำลังปรากฏทางทวาร ๖ มีทางตาเป็นต้น ก็มีอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นปัจจุบันเหล่านี้ เป็นเหตุให้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เกิดขึ้นได้ เมื่อเป็นดังนี้ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา จึงมีได้อย่างละ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับปัจจุบันอารมณ์ ๑๘ อารมณ์ที่เคยปรากฏมาแล้วทางทวารทั้ง ๖ ก็มี อารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็นอดีตเหล่านี้ เป็นเหตุให้ตัณหา ทั้ง ๓ เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตัณหาทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ ๖ ที่เป็นอดีตจึงมีอย่างละ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับอดีตอารมณ์ ๑๘ อา-

รณที่ปรากฏในทวารทั้ง ๖ ก็มี อารมณทั้ง ๖ ที่เป็นอนาคตเหล่านี้ เป็นเหตุให้ตัณหาทั้ง ๓ เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ตัณหาทั้ง ๓ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ ๖ ที่เป็นอนาคต จึงมีอย่างละ ๖ รวมเป็นตัณหาที่เกี่ยวกับอนาคตอารมณ ๑๘

เมื่อจำแนกตัณหาทั้ง ๓ โดยอารมณและกาลแล้ว กามตัณหา มี ๑๘ ภาวตัณหา มี ๑๘ วิภวตัณหา มี ๑๘ รวมเป็น ๕๔ อารมณทั้ง ๖ นี้ ปรากฏภายในตัวเรา ชื่อว่า อัชฌัตตอารมณ ก็มี ปรากฏภายนอกตัวเรา ซึ่งได้แก่คนอื่นและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ชื่อว่า พหิทธอารมณ ก็มี ฉะนั้น กามตัณหา ๑๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอัชฌัตตอารมณ มี ๘๑ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทธอารมณ มี ๑๘ รวมเป็นกามตัณหา ๙๙ ภาวตัณหา ๑๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอัชฌัตตอารมณ มี ๑๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทธอารมณ มี ๑๘ รวมเป็นภาวตัณหา ๓๖ วิภวตัณหา ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยอัชฌัตตอารมณ มี ๑๘ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยพหิทธอารมณ มี ๑๘ รวมเป็นวิภวตัณหา ๓๖

กามตัณหา มี ๓๖

ภาวตัณหา มี ๓๖

วิภวตัณหา มี ๓๖

รวมเป็นตัณหา ๑๐๘

๖๓. ถาม จงแสดงลักษณะ รส บัณฑิตญาณ ปทัฏฐานของตัณหา และให้แสดงปัจจัยสงเคราะห์ในบทว่า “เวทนาปจฺจยา ตณฺหา” ด้วย?

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตญาณ ปทัฏฐาน ของตัณหา

๑. เหตุลภุขณา มีความเป็นเหตุของทุกข์ทั้งปวงเป็นลักษณะ
๒. อภินนุทนรสา มีความยินดีพอใจในอารมณต่างๆ ในภุมิ และภพเป็นกิจ
๓. อคติตภาวปจฺจปฏฺฐานา มีความไม่มืในอารมณต่างๆ ของจิต หรือบุคคลเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔. เวทนาปฏฺฐานา มีเวทนาเป็นเหตุใกล้ แสดงการสงเคราะห์ปัจจัย ๒๔ เข้า

ในบท “เวทนา ปุจฉา ตณฺหา” เวทนาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้ตณฺหาได้อำนาจ
ปัจจัย ๑ ปัจจัย คือ ปกตูปนิสสยปัจจัย

๖๔. ถาม ตณฺหา และทวิฏฐิ ชื่อว่า อุปาทานใดนั้นเป็นตณฺหาชนิดไหน เป็น
ทวิฏฐิชนิดไหน แสดงวณัตถะของอุปาทานด้วย?

ตอบ ตณฺหาและทวิฏฐิอย่างธรรมดา ยังไม่ได้ชื่อว่า อุปาทาน ต่อเมื่อตณฺหาและทวิฏฐิ
นั้น มีกำลังแรงมากขึ้น กล่าวคือยินดีติดใจในอารมณ์นั้นอย่างไม่ยอมปล่อย เวลานั้น
ตณฺหาได้ชื่อว่า อุปาทาน และเมื่อเวลาที่ความเห็นผิวนั้นติดแน่นแก้ไม่ได้แล้ว เวลา
นั้น ทวิฏฐิได้ชื่อว่าอุปาทาน ดังมีวณัตถะแสดงว่า “ภุสํ อาทียนฺติ อมฺฤตคําหํ
คยฺหนฺตํติ = อุปาทานานิ” ธรรมดาเหล่าใด ย่อมยึดถืออย่างแรงกล้า คือ ยึดไว้ไม่ยอม
ปล่อย ฉะนั้น ธรรมดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า อุปาทาน อุปาทียนฺตํติ = อุปาทานานิ (วา)
อีกนัยหนึ่ง ธรรมดาเหล่าใด ย่อมเข้าไปยึดมั่น ฉะนั้นธรรมดาเหล่านั้น จึงชื่อว่า อุปาทาน
ได้แก่ ตณฺหาและทวิฏฐิที่มีกำลังมาก

๖๕. ถาม มิจฉาทวิฏฐิ ๖๒ นั้น คืออะไรบ้าง?

ตอบ มิจฉาทวิฏฐิ ๖๒ นั้นคือ ปุพฺพพันตกัปปีกทวิฏฐิ คือความเห็นผิวดูโดยการนึกคิดเอา
เองในเรื่องความเป็นไปของขันธ์ ๕ ที่ล่วงมาแล้ว มี ๑๔ อปรันตกัปปีกทวิฏฐิ คือ ความ
เห็นผิวดูโดยการนึกคิดเอาเองในเรื่องความเป็นไปของขันธ์ ๕ ในข้างหน้า มี ๔๘ รวม
เป็นมิจฉาทวิฏฐิ ๖๒

๖๖. ถาม จงแสดงอํนตคคําหิกทวิฏฐิ ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งความหมาย? และ
นียตมิจฉาทวิฏฐิ ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งความหมาย?

ตอบ อํนตคคําหิกทวิฏฐิ ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งความหมาย

๑. สสุสโต โลโก	= เห็นว่าโลกเที่ยง
๒. อสสุสโต โลโก	= เห็นว่าโลกไม่เที่ยง
๓. อนตฺวา โลโก	= เห็นว่าโลกมีที่สุด
๔. อนนตฺวา โลโก	= เห็นว่าโลกไม่มีที่สุด

๕. ตํ ชีวํ ตํ สรรี = เห็นว่า ชีพก็อันนั้น สรรีก็อันนั้น
๖. อณฺณํ ชีวํ อณฺณํ สรรี = เห็นว่า ชีพเป็นอันนั้น สรรีก็เป็นอันนั้น
๗. โหติ ตถาคโต ปรมมรณา = เห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตาย แล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี
๘. นโหติ ตถาคโต ปรมมรณา = เห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เป็นอีกเกิดอีก
๙. โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมมรณา = เห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็มี ย่อมไปเป็นอีกก็มี
๑๐. เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมมรณา = เห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเป็นอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เป็นอีกก็หาไม่ได้

นียตมิจฉาทิฏฐิ ๑๐ อย่าง คือ

๑. นตฺถิ ทินฺนํ = เห็นว่า การทำบุญไม่ได้รับผลแต่อย่างใด
๒. นตฺถิ ยญฺญํ = เห็นว่า การบูชาต่างๆ โดยทั่วไปไม่ได้รับผลแต่อย่างใด
๓. นตฺถิ หุตํ = เห็นว่า การเชื่อเชิญต้อนรับต่างๆ ไม่ได้รับผลแต่อย่างใด
๔. นตฺถิ สุกตทุกฺกณํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก = เห็นว่า การทำดีและทำชั่วเหล่านี้ ไม่ได้รับรับผลแต่อย่างใด
๕. นตฺถิ อยํ โลโก = เห็นว่า โลกนี้ไม่มี (ผู้ที่จะมาเกิดไม่มี)
๖. นตฺถิ ปโร โลโก = เห็นว่า โลกหน้าไม่มี (ผู้ที่จะไปเกิดไม่มี)
๗. นตฺถิ มาตา = เห็นว่า การทำดี ทำชั่วต่อมารดา ไม่ได้รับผลในข้างหน้า
๘. นตฺถิ ปิตา = เห็นว่า การทำดี ทำชั่วต่อบิดา ไม่ได้รับผลในข้างหน้า
๙. นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา = เห็นว่า สัตว์นรก เปเรต เทวดา พรหมไม่มี

๑๐. นคติ โลก สมณพราหมณา สมมาปฏิปนา = เห็นว่า สมณพราหมณ์ที่
ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ในโลกไม่มี

๖๗. ถาม ความเห็นผิดชนิดไหน ได้ชื่อว่า สลัปปัตตูปาทาน และอัตตวาทุ-
ปาทาน ให้อธิบายโดยสังเขป?

ตอบ ความเห็นชนิดที่ว่า อุกุศลต่าง ๆ ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตนนั้น มีจำนวนมากหา
ประมาณมิได้ จะหาหนทางขจัดอกุศลต่าง ๆ เหล่านี้ให้หมดไป เพราะอกุศลเหล่านี้ ทำให้
เราไม่สามารถไปเสวยความสุขในแดนสวรรค์ได้ เมื่อนึกเช่นนั้นแล้ว ก็เกิดความเห็นขึ้นว่า
เราเป็นหนี้อกุศลอยู่ จะต้องพยายามใช้หนี้อกุศลเก่าให้หมดไป จะต้องเอาความลำบากอย่าง
พวกสัตว์ดิรัจฉาน มีโค และสุนัขเป็นต้น แล้วกลังมือปฏิบัติ เหมือนกับโค และสุนัข
เป็นต้น มีการกิน การนอน การนั่ง การยืน การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ตลอดจน
กระทั่ง การตกแต่งรูปร่างสัณฐานให้เหมือนกับโค หรือสุนัขนั้น ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ตรง
กันข้ามกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งหลาย ความเห็นชนิดนี้แหละ ชื่อว่า สลัปปัตตูปาทาน
ความเห็นผิดชนิดที่ว่า “รูปนามขันธ ๕ นี้ เป็นอัตต มีตัว มีตน และตัวตนนี้ เป็น
อิสสระสามารถบังคับบัญชารูปนาม ขันธ ๕ ได้อัตตสั่งให้รูป นาม คือร่างกายให้ทำอะไร
ร่างกายก็จะต้องทำตามที่อัตตสั่งทุกขั้ประการ เช่น อัตตสั่งให้ร่างกาย ยืน เดิน นั่ง นอน
พูด ตู ฟัง เป็นต้นเหล่านี้ ร่างกายก็ทำไปตามอัตตสั่ง ความเห็นผิดชนิดนี้แหละ ชื่อว่า
อัตตวาทุปาทาน

๖๘. ถาม สักกายทิฐิที่เกิดขึ้นโดยอาศัยขันธ ๕ นั้น โดยย่อมีเท่าไร? โดย
พิสดารมีเท่าไร? และจงแสดงการเกิดขึ้นของสักกายทิฐิโดยย่อ
และโดยพิสดาร ด้วยการอาศัยขันธใดขันธหนึ่ง มาให้เห็นโดยชัด
เจน?

ตอบ โดยย่อมี ๒๐ อย่าง โดยพิสดาร มี ๒๕๖ อย่าง คือ

๑. สักกายทิฐิที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสังขารขันธเป็นอารมณ์ มี ๔ อย่าง คือ

๑. สงฺขารเร อตฺตโต สมฺนุสฺสตี = เห็นว่า การปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์เป็นเรา เรา
คือการปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์ (เข้าใจว่า เรากับ
การปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์เป็นอันเดียวกัน)
๒. สงฺขารวนฺตํ วา อตฺตานํ = เห็นว่าเรามีการปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์
๓. อตฺตนิ วา สงฺขารา = เห็นว่า การปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์อยู่ในเรา
๔. สงฺขารสฺสุวา อตฺตานํ = เห็นว่า เราอยู่ในการปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์

(ข้อ ๒-๓-๔ เข้าใจว่าเรากับการปรุ่่งแต่งในอารมณฺ์เป็นคนละอัน และข้ออุปมา
ก็เหมือนที่แสดงในรูปขันธ์)

สำหรับจำนวนพิสตาร ๒๔ นั้น คือ การปรุ่่งแต่งอารมณฺ์นี้ เมื่อว่าโดยอารมณฺ์แล้ว
มี ๖ อย่าง ได้แก่ รูปสัณฺญเจตนา สัททสัณฺญเจตนา คันธสัณฺญเจตนา รสสัณฺญเจตนา โผฏ-
จัพพสัณฺญเจตนา ฐมฺมสัณฺญเจตนา สักกายทิจฺฐิตี ๔ เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปสัณฺญเจตนาที่มี อาศัย
สัททสัณฺญเจตนาเป็นต้นก็มี ฉะนั้น สักกายทิจฺฐิตี ๔ คุณด้วยเจตนา ๖ จึงเป็น ๒๔

๖๕. ถาม ให้เพิ่มเติมเนื้อความในเรื่องดังต่อไปนี้:-

อธิบายว่า ผู้ที่มีอัตตวาทุปาทานนี้ ฯลฯ ร่างกายก็ไปตามอัตตสัง

ตอบ อธิบายว่า ผู้ที่มีอัตตวาทุปาทานนี้ไม่เห็น ไม่เข้าใจ และไม่เชื่อว่า รูป นาม
ขันธ์ ๕ นี้ เป็นอนัตตะ คือเป็นสภาวะที่ไม่ได้อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร ไม่มีตัว
ไม่มีตน เข้าใจว่า รูป นาม ขันธ์ ๕ นี้ เป็นอัตตะมีตัว มีตน และตัวตนนี้เป็นอิสระ
ร่างกายก็ต้องทำตามที่อัตตสังทุกประการ เช่น อัตตสังให้ร่างกาย ยืน เดิน นั่ง นอน
พูด ดู ฟัง เป็นต้น เหล่านี้ ร่างกายก็ทำไปตามอัตตสัง

๖๕. ถาม ความยึดมั่นว่าเป็นอัตตะนี้ มีอย่างใดอะไรบ้าง ให้อธิบายโดยย่อ

ตอบ มี ๒ อย่าง คือ ๑. ปรมัตต ๒. ชีวัตตะ อธิบายโดยย่อว่า ความยึดมั่น
ว่า อัตตะนี้สามารถสร้างโลกขึ้นได้ บรรดาสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกทุกวันนี้
ก็ล้วนแต่เกิดมาด้วยอำนาจของอัตตทั้งสิ้น ความยึดมั่นเช่นนี้ ได้ชื่อว่า ปรมัตตะ ความ

ยึดมั่นว่า บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกนี้ มีตัว มีตน คือชีวิตรักษาอยู่ ความยึดมั่น
เช่นนี้ ได้ชื่อว่า ชีวอัตตะ

๑๐. ถาม จงแปลในพระบาลีดังต่อไปนี้ อัม โห ภวํ พุรหุมา มหาพุรหุมา ฯลฯ
มยํ โภตา พุรหุมา นิมมิตา”

ตอบ แปลว่า พรหมนี้เป็นท้าวมหาพรหม สามารถปกครองสัตว์ทั้งหลายได้ ไม่ได้อยู่
ในความปกครองของผู้อื่นเลย เป็นพระเจ้าที่สามารถรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้โดยแน่นอน สามารถ
ทำให้สัตว์ทั้งหลายปฏิบัติให้เป็นไปตามความพอใจของตนได้เป็นท้าววิศร พรเมศร ที่
เป็นผู้ปกครองสัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้สร้างโลก และสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก
เป็นผู้จัดจำแนกสัตว์ให้เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นเศรษฐี เป็นคนรวย คนจน
สมควรแก่ฐานะ เป็นบิดา ของสัตว์ที่ปรากฏขึ้นแล้ว และที่จะปรากฏต่อไปข้างหน้า แม้
เราทั้งหลายที่ปรากฏขึ้น ณ สถานที่นี้ ก็เพราะท้าวมหาพรหมองค์นั้นเอง เป็นผู้สร้างขึ้น

๑๑. ถาม ให้แสดงความหมายของคำว่า การกะ, เวทกะ, สามิ, นิวาสิ, สยงวสิ,
อสวัตตะนะ, และให้อธิบายในคำเหล่านี้ มาสักคำหนึ่ง?

ตอบ	การกะ	=	หมายความว่า	ผู้กระทำประการหนึ่ง
	เวทกะ	=	,,	,, ผู้เสวย ,, ,,
	สามิ	=	,,	,, เจ้าของ ,, ,,
	นิวาสิ	=	,,	,, ผู้อยู่เป็นนิจ ,, ,,
	สยงวสิ	=	,,	,, ผู้สามารถบังคับร่างกายได้ประการหนึ่ง
	อสวัตตะนะ	=	,,	,, ผู้มีอำนาจพิเศษ

อธิบายในคำว่าสามิ ผู้ที่มีความเห็นว่า “ชีวอัตตะ” นี้ เป็นเจ้าของร่างกายของ
สัตว์ทั้งหลาย เพราะสามารถเป็นผู้ปกครองอวัยวะทั่วร่างกายได้ ฉะนั้น ชีวอัตตะนี้ จึง
เรียกว่า สามิ (เจ้าของ) ประการหนึ่ง

๑๒. ถาม ถ้าไม่มีสัkkายาทิฏฐิแล้ว มิจาติฏฐิต่าง ๆ เกิดขึ้นได้หรือไม่ ให้
วินิจฉัยและอธิบาย?

ตอบ ถ้าไม่มีสัkkายทิฏฐิแล้ว มิจฉาทิฏฐิต่าง ๆ เกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะมิจฉาทิฏฐิต่าง ๆ ปรากฏเกิดขึ้นได้ก็ด้วยอาศัยสัkkายทิฏฐินั่นเองเป็นมูล ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงไว้ในจิตตวรรค แห่งสฬายตนะสังยุตตพระบาลี “สัkkายทิฏฐิน” เป็นพิชพันธ์ของมิจฉาทิฏฐิทั้งปวง ถ้าจะแสดงวาทะของสัkkายทิฏฐินี้แล้ว มีดังนี้ คือ “สนโตกาโย = สกกาโย สกกาเย ปวตฺตา ทิฏฐิ = สกกายทิฏฐิ” หมู่แห่งชั้น ๕ ที่ประกอบอยู่ตามสภาวะปรมาตถ์ ชื่อว่า สัkkาย ได้แก่ ชั้น ๕ ทิฏฐิ คือ ความเห็นยึดมั่นที่เกิดขึ้นในหมู่ชั้น ๕ ที่มีปรากฏอยู่ตามสภาวะปรมาตถ์นั้น ชื่อว่า สัkkายทิฏฐิ

๗๓. ถาม ให้เพิ่มเติมเนื้อความในเรื่องดังต่อไปนี้

อนึ่ง พุทธศาสนิกชนโดยมาก แม้ว่าจะชี้ขาดลงไปไม่ได้ว่า เป็นพวกซึ่งอัตตอย่างไรอย่างหนึ่ง ฯลฯ แปลความว่า มนุษย์ทั้งหลาย มีความยึดถือว่า เป็นต้นไม่มีชีวิต ?

ตอบ อนึ่ง พุทธศาสนิกชนโดยมาก แม้ว่าจะชี้ขาดลงไปไม่ได้ว่า เป็นพวกซึ่งอัตตอย่างไรอย่างหนึ่งก็ตาม แต่ตามความเห็นที่ยึดมั่นในรูปนามว่าเป็นตัวเรานี้ ก็ย่อมมีอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ยกเว้นแต่อริยบุคคลเท่านั้น ความยึดถือส่วนมากนั้น ก็คือยึดถือในวิญญูณชั้น ๕ เช่นผู้ใดผู้หนึ่งตายลงผู้ที่ย่อมมักจะกล่าวว่า ผู้นั้นผู้นี้ชีวิตแตกดับออกจากร่างไปแล้ว หรือเด็กเล็ก ๆ ที่สดุ้งตกใจ ผู้ใหญ่มักจะพูดว่า ขวัญหนี ซึ่งความหมายของคำว่า ขวัญหนีนี้ ก็คงหมายเอาว่า จิตหรือวิญญูณของเด็กนั้นหนีออกจากร่างไปชั่วขณะนั่นเอง หรือบางทีคนที่ตายไปแล้ว วิญญูณคงร่องรอยอยู่ ยังไม่ได้ไปเกิดที่ไหน และบางทีวิญญูณของผู้นั้น ก็มาเรียกชักชวนญาติพี่น้อง ลูกหลาน สามี ภรรยา เป็นต้น ให้ไปอยู่ด้วยกัน หรือบางทีวิญญูณของผู้ตายนั้นก็เข้ามาสิงอยู่ในร่างกายของญาติ พี่น้อง ภรรยา สามี เหล่านั้น ทำให้ต้องเกิดมีการทำพิธีขับไล่วิญญูณกันอย่างนี้เป็นต้น

ความยึดถือที่เป็นอัตตทิฏฐินี้กว้างขวางมาก ไม่เฉพาะแต่จะยึดเพียงชั้น ๕ คือ ร่างกายเท่านั้น แม้สิ่งที่อยู่ภายนอก เช่น ภูเขา ดินไม้ แผ่นดิน น้ำ เหล่านี้ ก็ยึดเอาว่า มีตัวตน คือ ขีวัตตทิฏฐิทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในภุตคามสิกขาบทแห่งเสนาสนะวรรค แห่งภิกขุปาจิตติยพระบาลีว่า “ชีวสณฺณิโน หิ มนุสฺสา รุกฺขสมิ” แปลความว่า มนุษย์ทั้งหลาย มีความยึดถือว่า ในต้นไม้นี้มีชีวิต

๑๔. ถาม จงแปลคาถาดังต่อไปนี้ว่า

สตติยา ยสฺส จีวสฺส โลโก วตฺตติ มณฺญิโต
 การโก เวทโก สามิ นิวาสิ โส สยัมสึฯ
 พร้อมทั้งวินิจฉัยในข้อว่า คนนั้นและเป็นที่พึ่งของตน หรือที่พดกัน
 ว่า เชื่อตัวเอง คำพูดเช่นนั้น จัดเป็นอัตตวาทุปาทานได้หรือไม่ และ
 ทัศนคติไหน ข้อว่าทิฏฐูปาทาน ให้อธิบายยกหลักฐานขึ้นแสดง
 ด้วย?

ตอบ คาถาแปลความว่า ปุถุชนทั้งหลาย มีความเห็นอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายไม่ว่าใคร
 ที่กำลังทำการงานต่าง ๆ ของตนได้ และตั้งอยู่ได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของตัวชีวิตนั่นเอง
 และตัวชีวิต เป็นผู้สามารถกระทำการงานต่าง ๆ ได้ เป็นผู้เสวยผลดีผลไม่ดีต่าง ๆ ได้ เมื่อ
 เจ้าของร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย สามารถสร้างร่างกายขึ้นใหม่ หรือกลับไป สำนักปรมา
 อตตะได้ไม่สูญหาย มีอำนาจบังคับร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ให้ทำทุกสิ่งทุกอย่างตามความ
 ประสงค์ของตนได้อัตตทิฏฐิที่เป็นอัตตวาทุปาทานได้นั้น ผู้นั้นจะต้องยึดถือว่า ในร่างกาย
 ของสัตว์ผู้นั้นจะต้องยึดถือว่า เป็นเรา เป็นเขา ชาย หญิง เป็นต้น ทั้งหลาย แต่ถ้า
 ในการแสดงธรรม หรือในการที่ใช้พูดกันว่า “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ” ตนแล
 เป็นที่พึ่งของตน หรือคำว่า “เชื่อตัวเอง” เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นอัตตวาทุปาทาน พระสัมมา
 สัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในนิกเขปกัมมัทธัมมสังคณีปกรณ์ว่า “อเปตฺวา สัลลพฺพตฺต
 ปาทานญจ อตฺตวาทุปาทานญจ สพฺพปาปี มิจฺฉา ทิฏฺฐิทิฏฺฐูปาทาน” แปลความว่า
 ยกเว้น สัลลพตฺตปาทานทิฏฐิและออตตวาทุปาทานทิฏฐิเสียแล้ว มิจฉาทิฏฐิทั้งหมดเหล่านั้น
 เป็นทิฏฐูปาทาน ทั้งสิ้น

๑๕. ถาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตญาณ ปทัฏฐาน ของอุปาทาน และ
 ให้แสดงปัจจัยสงเคราะห์ในบท “ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน” ด้วย

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตญาณ ปทัฏฐาน ของอุปาทาน

๑. คหณลกขณํ = มีการยึดไว้เป็นลักษณะ

๒. อมฺฤจนรสี = มีการไม่ยอมปล่อยเป็นกิจ (กิจจรส)
 ๓. ตณฺหาทพฺพหตฺตทิจฺจิปฺปจฺญานํ = มีตัณหาที่มีกำลังอย่างมั่นคง และมีความเห็นผิดเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
 ๔. ตณฺหาปทฺฐานํ = มีตัณหาเป็นเหตุใกล้

แสดงปัจจัยการสงเคราะห์ปัจจัย ๒๔ เข้าในบท “ตณฺหาปฺปจฺยา อุปาทานํ”

๑. ตัณหาที่เกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้การอุปาทานที่เกิดขึ้นหลัง ๆ นั้น ได้
 ปัจจัย ๑ คือ ปกฺคฺพนิสฺสยปัจจัย

๒. ตัณหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้ทิจฺจิปฺปจฺญานํ สิลฺลพตฺตูปาทานํ อตฺตวาทูปาทานํ
 ที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้นได้ปัจจัยสงเคราะห์ ๗ คือ

๑. เหตุปัจจัย	๒. สหชาติปัจจัย
๓. อัญญมัญญปัจจัย	๔. สหชาตนิสฺสยปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย	๖. สหชาติตติปัจจัย
๗. สหชาตอวิคตปัจจัย	

๓. ตัณหาที่เกิดขึ้นก่อน ๆ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้อุปาทาน ๓ (เวณิกามุปาทาน)
 ที่เกิดหลัง ๆ นั้น ได้ปัจจัยสงเคราะห์ ๑ คือ ปกฺคฺพนิสฺสยปัจจัย

๑๖. ภาว ภาวะ มีก็อย่าง ๕ คืออะไรบ้าง ให้แสดงทั้งธรรมาธิฐาน และบุคคลา
 ธิฐาน พร้อมทั้งแสดงวณัฏฐะของบทดังต่อไปนี้ ภาว, กัมมภาว,
 อุปตฺติ, อุปตฺติภาว, ?

ตอบ ภาวะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. กัมมภาวะ การปรุงแต่งที่ทำให้ผลเกิดขึ้น ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลกียกุศล
 เจตนา ๑๗ รวมเจตนา ๒๙

๒. อุปตฺติภาว ผลที่เกิดขึ้นในภพนั้น ๆ โดยอาศัยกัมมภาว ได้แก่ โลกียวิปากจิต
 ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ (นี้ว่า โดยธรรมาธิฐาน) ส่วนว่าโดยบุคคลาธิฐาน

แล้ว กัมมภว ได้แก่การกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ในสิ่งที่ดี และไม่ดีของบุคคลทั่วไป (เว้นพระอรหันต์) อุปัตติภว ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ใน ๓๑ ภูมิ พร้อมทั้ง การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การสัมผัส การนอนหลับ แสดงวจนัตถะของ คำว่า ภว, กัมมภวะ, อุปตฺติ, อุปตฺติภว, ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ภวติ เอตสฺมาติ = ภโว” ผลย่อมเกิดขึ้น โดยอาศัยกรรมนั้น ฉะนั้นกรรม ที่เป็นเหตุของผลนั้น ชื่อว่า ภว

๒. “กมฺมเมว ภโว = กมฺมภโว” กรรมนั้นแหละเป็นเหตุให้ผลเกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า กัมมภว ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ โลกียกุศลเจตนา ๑๗

๓. “อุปฺปชฺชตีติ = อุปฺปตฺติ” ธรรมชาติใด เข้าไปเกิดในภพใหม่ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อุปัตติ

๔. “ภวตีติ = ภโว” ธรรมใด ได้เกิดขึ้นเพราะอาศัยกรรม ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อ ภว

๕. “อุปฺปตฺติ จ โส ภโว จาติ = อุปฺปตฺติภโว” ธรรมใดเข้าไปเกิดในภพ ใหม่ด้วย ได้เกิดขึ้น เพราะอาศัยกรรมด้วย ฉะนั้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า อุปัตติภว ได้แก่ โลกียวิปากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

๖๖. ถาม ให้จำแนกกัมมภว โดยทวาร และจงแสดงอุปัตติภว ๕ มีกามภว เป็นต้น?

ตอบ จำแนกกัมมภวโดยทวาร กัมมภว นี้ เมื่อจำแนกโดยทวารแล้ว มี ๓ คือ

๑. กัมมภว ที่เกิดทางกาย ชื่อว่า กายกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศล กรรม ๘

๒. กัมมภว ที่เกิดทางวาจา ชื่อว่า วจีกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศล กรรม ๘

๓. กัมมภว ที่เกิดทางใจ ชื่อว่า มโนกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศล กรรม ๘ มหัคคตกุศลกรรม ๙ แสดงอุปัตติภว ๕ อย่าง มีกามภว เป็นต้น

๑. กามภว ได้แก่ กามวิปากจิต ๒๓ เจตสิก ๓๓ กัมมชรูป ๒๐
 ๒. รูปภว ได้แก่ รูปวิปากจิต ๕ จักขุวิญญาณจิต ๒ โสทวิญาณจิต ๒
 สัมปฏิจจนจิต ๒ สันตวิณจิต ๓ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๑๕
 ๓. อรูปภว ได้แก่ อรูปวิปากจิต ๔ เจตสิก ๓๐
 ๔. สัญญีภว ได้แก่ โลกียวิปากจิต ๓๑ (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตน
 วิปาก) เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐
 ๕. อสัญญีภว ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป
 ๖. เนวสัญญีนาสัญญีภว ได้แก่ เนวสัญญานาสัญญานาสัญญายตนวิปาก
 จิต ๑ เจตสิก ๓๐
 ๗. เอกโวการภว ได้แก่ ชีวิตนวกกลาป
 ๘. จตุโวการภว ,, ,, อรูปวิปากจิต ๔ เจตสิก ๓๐
 ๙. ปัญจโวการภว ,, ,, กามวิปากจิต ๒๓ รูปวิปากจิต ๕ เจตสิก
 ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

๑๘. ถาม จงแสดงอุปบัติภวทั้ง ๕ โดยบุคคลาธิฐาน และแสดงองค์ธรรม
 ของอุปบัติภว ๕ มีนันทตกาย นันทตสัญญีภว เป็นต้น?

ตอบ แสดงอุปบัติภวทั้ง ๕ โดยบุคคลาธิฐาน

๑. กามภว ได้แก่ อบายสัตว์มีสัตว์ไตรจกาน เป็นต้น มนุษย์ เทวดา
 ๒. รูปภว ,, ,, รูปพรหมทั้งหลาย
 ๓. อรูปภว ,, ,, อรูปพรหมทั้งหลาย
 ๔. สัญญีภว ,, ,, อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม อรูปพรหม (เว้น
 เนวสัญญีนาสัญญีภว)
 ๕. อสัญญีภว ,, ,, อสัญญีสัตตพรหม
 ๖. เนวสัญญีนาสัญญีภว ,, ,, เนวสัญญีนาสัญญีภว
 ๗. เอกโวการภว ,, ,, อสัญญีสัตตพรหม
 ๘. จตุโวการภว ,, ,, อรูปพรหม
 ๙. ปัญจโวการภว ,, ,, อบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา รูปพรหม

อีกนัยหนึ่ง อุปัตติภว มี ๙ คือ

๑. นานัตตกาย นานัตตสัณญีภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในกามสุคติภูมิ
๒. นานัตตกาย เอกัตตสัณญีภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ อบายภูมิ ๔ ปฐมฌาน ภูมิ ๓
๓. เอกัตตกาย นานัตตสัณญีภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในทุติยฌานภูมิ ๓
๔. เอกัตตกาย เอกัตตสัณญีภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในตติยฌานภูมิ จตุตถฌาน ภูมิ ๖ (เว้นอสัณญีสัตต)

๕. อสัณญีภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอสัณญีสัตตภูมิ
๖. อากาสนัญญาตภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอากาสนัญญาตภวภูมิ
๗. วิญญาณัญญาตภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในวิญญาณัญญาตภวภูมิ
๘. อากิญจัญญาตภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในอากิญจัญญาตภวภูมิ
๙. เนวสัณญานาสัณญาตภว ได้แก่ สัตว์ที่เกิดอยู่ในเนวสัณญาตภวภูมิ

๑๕. ถาม อุปัตติภว ทั้ง ๙ เมื่อย่อลงแล้ว ได้เท่าไร คืออะไรบ้าง และ กัมมภว อุปัตติภวทั้ง ๒ นี้เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันได้ เป็นได้ อย่างไร อธิบาย?

ตอบ อุปัตติภว ทั้ง ๙ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อย่อลงแล้ว ได้ ๓ คือ ๑. กามภว ๒. รูปภว ๓. อรูปภว กัมมภวและอุปัตติภว ทั้ง ๒ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ปรากฏเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยอุปาทาน ทั้ง ๔ เป็นเหตุ และภวทั้ง ๒ นี้ ก็เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันได้กล่าว คือ

เมื่อว่าโดยแง่อนาคตแล้ว กัมมภวเป็นเหตุอุปัตติภวเป็นผล หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายซึ่งเป็นอุปัตติภวนี้ ปรากฏเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยการกระทำต่าง ๆ ด้วย กาย วาจา ใจ ซึ่งเป็นอกุศลกัมมภว และโลกียกุศลกรรมภวเป็นเหตุ นี้จัดเป็นชนกเหตุ ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์ แสดงไว้ในสัมโมหวิโนทนี ว่า “ตตฺรสุส อุปฺปตฺติเหตุกฺตํ กมฺมํ กมฺมภโว กมฺมนิพฺพตฺตา ขนฺธา อุปฺปตฺติภโว” ในภพทั้ง ๒ อย่างนั้น อกุศลกรรม

และโลกียกุศลกรรมเจตนา ที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายนั้น ชื่อว่า กัมมภว
 ขันธ ๕ ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกัมมภavn นั้น ชื่อว่า อุปปัตติภว

เมื่อว่าโดยแจ้งปัจจุบันแล้ว อุปปัตติภวเป็นเหตุกัมมภวเป็นผล เพราะการงาน
 ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องด้วย กาย วาจา ใจ จะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นอุป-
 ปัตติภวเป็นเหตุ ด้วยเหตุนี้ บัณฑิตทั้งหลายจึงได้ให้คำแนะนำว่า:—

อมตัม มียยุมาเนน

ชรมาเนน นิชฺชรี

นิพพุตัม ตปมาเนน

นิเมยฺย โพนธินา สิวํ

แปลเป็นใจความว่า

๑. ผู้ฉลาด ควรพยายามเอาร่างกายที่มีความตายไม่มีที่สุดนั้น แลกเอาเอาภักดิ์พระ
 นิพพานที่มีสันติไม่มีความตาย เหมือนหนึ่งพ่อค้าที่แลกเปลี่ยนสินค้ากัน

๒. ผู้ฉลาด ควรพยายามเอาร่างกายที่มีความแก่ไม่มีที่สิ้นสุดนั้น แลกเอาพระ
 นิพพานที่มีสันติไปมีความแก่ เหมือนหนึ่งพ่อค้าที่แลกเปลี่ยนสินค้ากัน

๓. ผู้ฉลาด ควรพยายามเอาร่างกายที่มีความเดือดร้อนด้วยกิเลสเป็นนิจันนั้น แลก
 เอาภักดิ์พระนิพพานที่มีสันติไม่มีความเดือดร้อนด้วยกิเลสเป็นนิจ เหมือนหนึ่งพ่อค้าที่แลก
 เปลี่ยนสินค้ากัน

๔๐. ถาม ให้แสดงความหมายของทวิฏฐิตังต่อไปนี้:—

ก. นัตติกทวิฏฐิ ข. อเหตุกทวิฏฐิ ค. อภิริยทวิฏฐิ?

ตอบ ก. นัตติกทวิฏฐิ มีความเห็นว่าทำอะไรก็ตามผลที่จะได้รับข้างหน้านั้นไม่มี เช่น
 ในอนัตตคาทิกทวิฏฐิ ๑๐ เป็นต้น และผู้ที่มีนัตติกทวิฏฐินี้ จะต้องมิจฉาทิฏฐิด้วย คือ
 เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วก็ต้องสูญ ๒ อเหตุกทวิฏฐิ มีความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลาย ที่
 กำลังได้รับความลำบาก หรือสบายอยู่ก็ตาม ไม่ได้อาศัยอะไรเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเลย ลำบาก
 หรือสบายเหล่านี้ ปรากฏขึ้นเอง

๓. อภิริยนัตติ มีความเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายทำดีก็ตาม ทำชั่วก็ตาม ไม่เป็นเหตุที่
 จะทำให้ผลเกิดข้างหน้า ผลที่จะได้รับข้างหน้าก็ไม่มี แม้จะทำดี หรือไม่ดีอย่างไร ก็ไม่
 เรียกว่า ทำดีทำไม่ดี ผู้ที่ตัวเองก็ดี ใช้ให้คนอื่นทำก็ดี ก็ไม่เรียกว่า ทำเช่นเดียวกัน

๘๑. ถาม ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างสังขาร กับกัมมภพ พร้อมทั้งแสดง
ลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทัฏฐาน ของกัมมภพ? อุปปัตติภพ?

ตอบ แสดงความแตกต่างกันระหว่างสังขาร กับ กัมมภพ มีดังต่อไปนี้ คือ:—

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา (อวิชชาปุจฉยา สงขารา) และกัมมภพที่เป็นผลของ
อุปาทาน (อุปาทานปุจฉยา ภโว) ทั้ง ๒ นี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมแล้ว ก็ได้แก่เจตนา
เจตสิก ๒๙ ที่ในอกุศลจิต ๑๒ และโลกียกุศลจิต ๑๗ เหมือนกันทั้งสังขารและกัมมภพ
แต่ที่แตกต่างกันมีดังนี้ คือ

ในแง่อัทธา ๓ เจตนา ๒๙ ที่เกิดขึ้นอดีตภพ ซึ่งเป็นเหตุให้อุปาทานขันธเกิดขึ้น
ในภพนี้ ชื่อว่า สังขาร ดังมีบาลีแสดงว่า อวิชชา สงขารา อตีโต อทฺธา เจตนา
๒๙ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันภพ ซึ่งเป็นเหตุให้อุปาทานขันธเกิดขึ้นในภพหน้า ชื่อว่ากัมมภพ
ดังมีบาลีแสดงว่า มชฺเฌ อฏฺฐิ ปจฺจุปฺปโน อทฺธา

สำหรับการแสดงในอาการ ๒๐ คือประเภท ๒๐ นั้น ความเป็นไปของสังขารกับ
กัมมภพทั้งสองนี้ ไม่มีการต่างกัน กล่าวคือ ในอดีตเหตุ ๕ นั้น สังขารกับกัมมภพ ที่เข้า
อยู่ในธรรมที่เป็นอดีตเหตุด้วย และที่ในปัจจุบันเหตุ ๕ สังขาร กับ กัมมภพ ทั้ง ๒ นี้
ก็เข้าอยู่ในธรรมที่เป็นปัจจุบันเหตุด้วยเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ จึงรู้ได้ว่า ความต่างกัน
ระหว่างสังขาร กับ กัมมภพ ที่ว่าโดยกาล จึงไม่มีในที่นี้ แต่ความแตกต่างกัน มีดังต่อ
ไปนี้ คือ ปุพฺพเจตนา ที่เกิดก่อนการกระทำกุศล อกุศล จัดเป็นสังขาร มุญฺจเจตนาที่
เกิดขณะกำลังกระทำ กุศล อกุศล จัดเป็นกัมมภพ

อีกนัยหนึ่ง ในกุศล อกุศล ชวณะ ๗ ครั้งนั้น กุศล อกุศล เจตนา ที่เกิดในชวณะ
ดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ จัดเป็นสังขาร กุศล อกุศล เจตนา ที่เกิดในชวณะดวงที่ ๗ จัดเป็น
กัมมภพ

อีกนัยหนึ่ง จิต เจตสิก ที่เกิดพร้อมกันกับ กุศล อกุศล เจตนา จัดเป็นสังขาร
กุศล อกุศลเจตนา เจตสิก จัดเป็นกัมมภพ ดังมีบาลีแสดงไว้ว่า

สงขารรา ปุระเจตนา

ภโว ตุ มุญจ สตุตมา

สพฺพา วา เจตนา ภโว

สงขารรา สมฺปยุตฺตกา ฯ

ปุพฺพเจตนา กิตฺติ เจตนา ที่ประกอบกับชวณะก่อน ๆ ๖ ครั้ง กิตฺติ จัดเป็นสังขาร มุญจ-
เจตนา กิตฺติ เจตนา ที่ประกอบกับชวณะกองที่ ๗ กิตฺติ จัดเป็นกัมมภาวะ หรืออกุศล และโลกีย
กุศลเจตนาทั้งหมด จัดเป็นกัมมภาวนิตเจตสิกที่ประกอบกับ กุศล อกุศลเจตนา เจตนา
เหล่านี้ จัดเป็นกัมมภาวนิต

อิกนัยหนึ่ง สังขาร ได้แก่ กุศล อกุศล เจตนา เจตสิกอย่างเดียว กัมมภาวนิต ได้แก่
กุศล อกุศล เจตนา พร้อมด้วยนามขันธ์ ๕ ที่เหลือ

อิกนัยหนึ่ง สังขาร ได้แก่ กุศล อกุศลเจตนา ๒๙ ที่เป็นเหตุของโลกียวิปาก
วิญญาน ที่เป็นปฏิสนธิและปวัตติอย่างเดียวกัน กัมมภาวนิต ได้แก่ กุศล อกุศล เจตนา ๒๙ ที่
เป็นเหตุของโลกียวิปากวิญญาน ที่เป็นปฏิสนธิ ปวัตติ และอสังขารวิญญาน แสดงลักษณะ
รส บัจจุบัญญัติของกัมมภาวนิต

๑. กัมมผลกฺขณ	= มีความเป็นกรรมเป็นลักษณะ
๒. ภาวนรโส	= มีการทำให้เกิดเป็นกิจ (กิจรส)
๓. กุสลากุศลปจฺจุปฺปฏฺจาโน	= มีความเป็นกุศล อกุศลเป็นอาการปรากฏใน
ปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. อุปาทานปฏฺจาโน	= มีอุปาทานเป็นเหตุใกล้

แสดงลักษณะ รส บัจจุบัญญัติ ปฏฺฐาณของอุปบัติตภาวนิต

๑. กัมมผลกฺขณ	= มีความเป็นผลของกรรมเป็นลักษณะ
๒. ภาวนรโส	= มีการเกิดขึ้นเป็นกิจ (สัมปตติรส)
๓. อพฺยาทปจฺจุปฺปฏฺจาโน	= มีความเป็นอพยาศธรรมเป็นอาการปรากฏใน
ปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. อุปาทานปฏฺจาโน	= มีอุปาทานเป็นเหตุใกล้

๘๒. ถาม ให้บรรยายในบท “ภวปจฺจุยา ชาติ สมฺภาวติ”

ตอบ ความเกิดขึ้นแห่งโลกียวิปากจิต เจตสิก และกัมมชรูป ปรากฏเกิดขึ้นเพราะอาศัยกัมมภวเป็นเหตุ

ภวที่เป็นปัจจัยของชาติ ที่เอาแต่กัมมภวนั้น ก็เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิปากและกัมมชรูปอันเป็นตัวชาตินั้น จะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัย อกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ภวในบทว่า “ภวปัจจุยา ชาติ” จึงได้แก่กัมมภวอย่างเดียว ชาติคือการเกิดขึ้นครั้งแรกของโลกียวิปากและกัมมชรูป จึงเป็นอุปบัติภวใน ๓๑ ภูมิ โดยมีชั้น ๑ บ้าง ชั้น ๔ บ้าง ชั้น ๕ บ้าง

๔๓. ถาม คำว่า “ชาติ” แปลว่าอะไร แสดงจนัตถะว่าอย่างไร? และชาตินี้ โดยธรรมาธิภูฐาน และโดยกาลแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?

ตอบ คำว่า “ชาติ” แปลว่า การเกิดขึ้นของชั้น ๕ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “ชนนํ = ชาติ” การเกิดขึ้นของชั้น ๕ ชื่อว่า ชาติ

อีกนัยหนึ่ง มีวจนัตถะแสดงว่า “ชายนฺติ ปาตุ ภวนฺติ ธมฺมา เอตาชาติ = ชาติ” สังขารธรรมทั้งหลาย ย่อมปรากฏเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการปรากฏเกิดขึ้นของสังขารธรรมนั้น ชื่อว่า ชาติ

ชาติ เมื่อว่าโดยธรรมาธิภูฐานแล้ว มี ๒ อย่าง คือ

๑. นามชาติ = การเกิดของวิปากนามชั้น ๔

๒. รูปชาติ = การเกิดขึ้นของกัมมชรูป

ว่าโดยกาลแล้วมี ๓ คือ

๑. ปฏิสนธิชาติ ๒. สันตติชาติ ๓. ขณิกชาติ ในชาติ ๓ อย่างนั้น การเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในภพใหม่ของสัตว์ทั้งหลายที่ตายจากภพเก่า ชื่อว่าปฏิสนธิชาติ เมื่อว่าโดยธรรมาธิภูฐานแล้ว ก็ได้แก่ปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ ที่เกิดในปฏิสนธิกาล

ต่อจากปฏิสนธิกาลแล้ว นามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ติดต่อกันไม่ขาดสาย ตลอดวัน ตลอดเดือน ตลอดปี จนกระทั่งตลอดชีวิต ชื่อว่า สันตติชาติ เมื่อว่าโดยองค์

ธรรมแล้ว ก็ได้แก่การสืบทอดกันของจิต เจตสิก รูป ทั้งหมด คำว่า “ชาติ” ในบท “ภวปัจจุชา ชาติ” นี้ มุ่งหมายเอาปฏิสนธิชาติเท่านั้น

๘๔. ถาม ปฏิสนธิชาติ เมื่อว่าโดยกำเนิด ก็มี ๔ อย่าง ว่าโดยขันธ มี ๓ อย่าง ทราบว่า มี ๔ นั้น คืออะไร มี ๓ คืออะไร?

ตอบ ปฏิสนธิชาตินี้ เมื่อว่าโดยกำเนิด มี ๔ คือ

๑. ชลาพุชชาติ = การเกิดขึ้นในมดลูก
๒. อัมมชชาติ = การเกิดขึ้นในฟอง
๓. สัมเสทชชาติ = การเกิดขึ้นในที่ ๆ มียาง
๔. โอปปาติกชาติ = การเกิดผุดโตขึ้นทันที

ว่าโดยกาล มี ๓ อย่าง คือ

๑. บัญจโวการชาติ = การเกิดขึ้นของขันธ ๕
๒. จตุโวการชาติ = ,, ,, นามขันธ ๔
๓. เอกโวการชาติ = ,, ,, รูปขันธอย่างเดียว

๘๕. ถาม ให้เพิ่มเติมเนื้อความในเรื่องดังต่อไปนี้:-

ชาติ คือการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายใน ๓๑ ภูมิ โดยประเภทต่างๆ มีพวกอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม เหล่านี้ ฯลฯ ฉะนั้นบัณฑิตทั้งหลาย พึงทราบกัมมกวนว่าเป็นปัจจัยของชาติ?

ตอบ ชาติ คือการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายใน ๓๑ ภูมิ โดยประเภทต่างๆ มีพวกอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหม เหล่านี้ ก็โดยเนื่องมาจากกัมมกวน คือ การกระทำด้วย กาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง นั้นเอง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ไม่มีใครเป็นผู้สร้าง นอกจากกุศลกรรม อกุศลกรรมเท่านั้น สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “กัมมํ สत्เต วิชชติ ยทิทํ หีนปณิตตตาย” กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้มีสภาพต่ำและสูง และพระพุทธโฆษาจารย์ก็ได้แสดงไว้ว่า

ตุลโยปี พหิ เหตุมฺหิ

ยมกานํ ปยุตฺตยา

น จาญฺญอ กมฺมโต ตสฺมา

ญฺญโย โส ชาติปฺจโย ฯ

แปลเป็นใจความว่า แม้จะมีสายโลหิตและอาหาร ซึ่งเป็นเหตุภายนอกอันเดียวกัน แต่ทารกฝาแฝดนั้น ก็ยังมีสิ่งที่ต่างกันให้เห็นได้ กล่าวคือคนหนึ่งเป็นชาย คนหนึ่งเป็นหญิงก็มี รูปร่างสัณฐานผิดเพี้ยนกันก็มี ปัญหาต่างกันก็มี ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากกุศลอกุศลกัมมแล้ว ก็ไม่มีเหตุอื่นใดอีก ที่จัดแจงในการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้นบัณฑิตทั้งหลายพึงทราบกัมมภพนี้ว่าเป็นปัจจัยของชาติ

๘๖. ถาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐานะ ปทัฏฐาน ของชาติ และกัมมภพ เป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่ชาตินั้น ได้อ่านาปัจจัยเท่าไร? คืออะไรบ้าง? พร้อมทั้งแสดงความเห็นของท่านมุลฎีกาจารย์ และพระอรรถกถาจารย์ ในบทว่า “ภวปัจจุยา ชาติ” นี้?

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐานะ ของชาติ

๑. ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปจฺจมาภินิพฺพุตฺติลกฺขณา มีการเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะ

๒. นิยุยตนรสา มีการเป็นไปคล้ายกับว่า มอขนัน ๕ ที่มีขอบเขตในภพหนึ่งๆ ให้แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ (สัมปัตติรส)

๓. อตีตภาวโต อธิ อุมมุขุชนปจฺจุปฺปฏฺฐานา (วา) ทุกฺขวิจิตฺตตฺตาปจฺจุปฺปฏฺฐานา มีการผุดขึ้นในภพนี้จากภพก่อน เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย (หรือ) มีสภาพที่เต็มไปด้วยความทุกข์เป็นผลปรากฏ

๔. อุปจิตนามรูปปฏฺฐานา มีนามรูปที่เกิดเป็นครั้งแรกเป็นเหตุใกล้

แสดงการสงเคราะห์ปัจจัย ๒๔ เข้าในบทว่า “ภวปัจจุยา ชาติ” กัมมภพ เป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่ชาตินั้น ได้อ่านาปัจจัย ๒ ปัจจัย คือ ๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย ๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

(หมายเหตุ) ในบทว่า “ภวปัจจุยา ชาติ” นี้ ท่านมุลฎีกาจารย์เอากัมมภพ และอุปปัตติภพ ทั้ง ๒ โดยยกเหตุผลว่า “ชาตินั้น ก็คือ การเกิดขึ้นของโลกียวิปากและกัมมชรูปอันเป็นอุปปัตติภพ และอุปปัตติภพจะมีได้ก็ต้องอาศัยกัมมภพ ถ้าขาดกัมมภพแล้ว

อุปบัติตวิภวก็มีไม่ได้ และถ้าอุปบัติตวิภวไม่มี ชาติก็มีไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้นภวที่เป็น
ปัจจัยของชาติจึงเอา ทั้งกัมมภว และอุปบัติตวิภว

๘๖. ถาม ให้แสดงวจนัตถะพร้อมทั้งองค์ธรรมของ คำว่า ชรา, มรณ, โสภ,
ปริเทว, ทุกข, โทมนัส, อุปายาส?

ตอบ คำว่า “ชรา” มีวจนัตถะแสดงว่า “ชรณฺ = ชรา” ความแก่แก่ของวิบาก
นามขันธ์ ๔ และนิพันนรูป ชื่อว่า ชรา องค์ธรรม ได้แก่ ความแก่แก่ของโลภียวิบาก
และกัมมชรูป

คำว่า มรณ มีวจนัตถะแสดงว่า “มรฺยเต = มรณ” ความตาย คือ อาการที่
กำลังดับของโลภียวิบาก และกัมมชรูป ชื่อว่า มรณ องค์ธรรม ได้แก่ อาการที่กำลังดับ
ของโลภียวิบากและกัมมชรูป

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ชรา มีวจนัตถะแสดงว่า “ชรฺนฺติ ชินฺณภาวํ คณฺณํ
เอเตยฺยติ = ชรา” สังขารธรรมทั้งหลาย ย่อมเข้าถึงความแก่โดยอาศัยธรรมชาตินั้น
ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการเข้าถึงความแก่ของสังขารธรรมทั้งหลายเหล่านั้น จึงชื่อ
ว่า ชรา

คำว่า มรณ มีวจนัตถะแสดงว่า “มรฺนฺติ สตฺตา เอเตนฺติ = มรณ” สัตว์
ทั้งหลายย่อมตายโดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการตายของสัตว์
ทั้งหลายเหล่านั้นจึงชื่อว่า มรณ องค์ธรรมของชราและมรณเหมือนกันกับวจนัตถะแรก

คำว่า โสภ มีวจนัตถะแสดงว่า “โสรฺณํ = โสภ” ความเศร้าโศก ชื่อว่า
โสภะ

อีกนัยหนึ่ง “โสรฺณฺติ จิตฺตปริพาหํ คณฺณฺติ เอเตนฺติ = โสภ” สัตว์
ทั้งหลายย่อมมีความเศร้าโศก เข้าถึงความเดือดร้อน โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น
ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความเศร้าโศกเดือดร้อนของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า โสภ
องค์ธรรม ได้แก่ โทมนัสเวทนาที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒

คำว่า ปริเทว มีฉันทะแสดงว่า “ปริเทวนํ = ปริเทโว” การร้องให้รำพรรณ
ชื่อว่า ปริเทว

อีกนัยหนึ่ง “คํ คํ ปวตฺติ ปริกิตฺเตตฺวา เทวนฺติ กนฺทฺนฺติ เอเตนาถิ = ปริ
เทโว” สัตว์ทั้งหลาย ย่อมรำพรรณถึงเรื่องราวต่าง ๆ แล้ว ร้องให้โดยอาศัยธรรมชาตินั้น
ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรำพรรณแล้วร้องให้ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า
ปริเทว องค์ธรรมได้แก่จิตตชวิปลาสสัททที่เกิดขึ้นโดยมีการร้องให้รำพรรณ เพราะอาศัย
พยสนะ ๕ อย่าง ๆ โดยอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

คำว่า ทุกข มีฉันทะแสดงว่า “ทุกฺขณฺติ หุตฺวา กายิก สฺขํ ขณฺตฺติ =
ทุกฺขํ” (วา) ทุกฺขมนฺติ = ทุกฺขํ” ธรรมชาติใดเป็นที่น่าเกลียด และทำลายความสุข
กาย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าทุกข (หรือ) สัตว์ทั้งหลายย่อมอดทนได้ยากต่อเวทนา
ใด ฉะนั้น เวทนานั้น จึงชื่อว่า ทุกข

อีกนัยหนึ่ง มีฉันทะแสดงว่า “ขมิคํ ทุกฺกรณฺติ = ทุกฺขํ” เวทนาที่อดทนได้
โดยยาก ฉะนั้น จึงชื่อว่า ทุกข องค์ธรรมได้แก่กายิกทุกขเวทนา

คำว่า โทมนัสส มีฉันทะแสดงว่า “ทฺมนสฺส ภาโว = โทมนสฺส” สภาพ
ที่เป็นเหตุให้เป็นผู้มีใจคอไม่ดี ชื่อว่า โทมนัส องค์ธรรม ได้แก่ เจตสิกทุกข คือทุกข
ทางใจ

คำว่า อุปายาส มีฉันทะแสดงว่า “ภฺโง อายาสํ = อุปายาโส” ความ
ลำบากใจอย่างหนัก ชื่อว่า อุปายาส องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิกที่เกิดขึ้น โดยอาศัยพย-
สนะ ๕ อย่างโดยอย่างหนึ่งเป็นเหตุ

๔๔. กาม ให้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปัทมฐาน ของ ชรา, มรณ,
โสภ, ปริเทว, ทุกข โทมนัส, อุปายาส มาโดยลำดับ

ตอบ แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปัทมฐาน ของชรา

๑. ขนฺธ ปริ ปากลกฺขณา = มีความแก่ของชั้น ๕ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน
ภาพ เป็นลักษณะ

๒. มรณุปนยนรสา = มีการนำให้เข้าไปใกล้ต่อความตายเป็นกิจ (กิจจรัส)
๓. โยพพณวินาสปจจุปฏฺฐานา = มีสภาพทำลายซึ่งวัยที่ดีเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. ปริปัจจนามนรูปปทฏฺฐานา = มีรูปซึ่งกำลังแก่เป็นเหตุใกล้
แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทฏฺฐาน ของมรณะ
๑. จตุลิกขณํ = มีการเคลื่อนย้ายจากภพที่ปรากฏอยู่ เป็น
ลักษณะ
๒. วิโยคสรํ = มีการจากกันกับสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่เคย
พบเห็นกันในภพนี้เป็นกิจ (สัมปัตติรส)
๓. ตตวิปฺปวสปจจุปฏฺฐานํ = มีการย้ายที่อยู่จากภพเก่า เป็นอาการปรากฏ
ในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. ปริกฺขมามนนามรูป ปทฏฺฐานํ = มีนามรูปที่กำลังดับเป็นเหตุใกล้
แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทฏฺฐาน ของโสภ
๑. อนฺโตนิชฺฌานลกฺขณํ = มีการเฝ้าอยู่ภายในใจ หรือมีความเหี่ยวแห้งใจ
เดือดร้อนใจเป็นลักษณะ
๒. เจโตปรินิชฺฌายนรโส = ทำให้จิตเดือดร้อนอยู่เสมอเป็นกิจ (กิจจรัส)
๓. อนฺตฺโสจนปจจุปฏฺฐานโน = มีความเศร้าโศกอยู่เนื่อง ๆ ไปตามความพินาศ
ที่ตนได้ประสบอยู่นั้น เป็นอาการปรากฏใน
ปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. โทสจิตฺตฺคุปฺปาทปทฏฺฐานโน = มีโทสจิตตฺคุปฺปาทเป็นเหตุใกล้
แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทฏฺฐาน ของปริเทว
๑. ลาลปฺปนลกฺขณํ = มีการพิลาปว่าพรณเป็นลักษณะ
๒. คุณฺโทสปริกิฏฺตฺนรโส = มีการว่าพรณถึงคุณและโทษเป็นกิจ (กิจจรัส)

๓. สมุทกมลปจฺจุปฏฺจจาโน = มีจิตวุ่นวายไม่ตั้งมั่นเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. โทสจิตฺตช มหากุต ปทฺฐจาโน = มีมหาภูตรูปที่เกิดจากโทสจิตเป็นเหตุใกล้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ของทุกข์
๑. กายปฬนลกฺขณํ = มีการเบียดเบียนพร่ากายเป็นลักษณะ
๒. ทุปฺปญฺญานํ โทมนสฺสกรณรสํ = เป็นเหตุให้ความโกรธ ความเสียใจ กุลุมใจเกิดขึ้นแก่ผู้ที่มีปัญญาน้อยเป็นกิจ
๓. กายิกาพารปจฺจุปฏฺจจํ = มีการป่วยทางกายเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. กายปสาทปทฺฐจํ = มีกายปสาทเป็นเหตุใกล้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทฺฐฐาน ของโทมนัส
๑. จิตฺตปฬนลกฺขณํ = มีการเบียดเบียนใจเป็นลักษณะ
๒. มโนวิคาครสํ = มีการทรมานใจเป็นกิจ
๓. มานสพฺยาธิปจฺจุปฏฺจจํ = มีความไม่สบายใจเป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. หทยวตฺถุปทฺฐจํ = มีหทัยวตฺถุเป็นเหตุใกล้แสดงลักษณะ รส บัณฑิตฐาน ปทฺฐฐาน ของอุปายาส
๑. จิตฺตปริทหนลกฺขณํ = มีการเผาจิตอย่างหนักเป็นลักษณะ
๒. นิตฺถุนนโรโส = มีการทอดถอนใจเป็นกิจ
๓. วิสาทปจฺจุปฏฺจจาโน = มีกายและใจขาดกำลังลง เป็นอาการปรากฏในปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย
๔. หทยวตฺถุปทฺฐจาโน = มีหทัยวตฺถุเป็นเหตุใกล้
๔๕. ถาม คำว่า “มรณะ” มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และในปัจจุสมุปบาท^๕ ท่านประสงค์เอามรณะชนิดไหน ?

ตอบ คำว่า มรณะ นี้ มี ๙ อย่าง คือ

๑. สมมุติมรณะ = ได้แก่ ความตายของสัตว์ทั้งหลายที่สมมุติเรียกกันว่า นาย ก. ตาย นาย ข. ตาย ต้นไม้ตาย พรอทตาย เป็นต้น

๒. สันตติมรณะ = ได้แก่ การสืบทอดของรูปนาม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะ ๆ ไม่ตั้งอยู่คงที่ เช่น รูปที่เกิดขึ้นในเวลาไม่สลาย และเมื่อหายแล้ว รูปไม่สลายนั้นก็ดับไป รูปสลายเกิดขึ้นใหม่ และเมื่อมีความเสียใจ กลุ้มใจเกิดขึ้น ต่อมามีความดีใจเกิดขึ้น ความเสียใจ กลุ้มใจนั้นก็หายไป ดังนี้ เป็นต้น

๓. ขณิกมรณะ = ได้แก่ ความดับไปของรูป และนามทุก ๆ ภวังคขณะ

๔. สมุจเฉทมรณะ = ได้แก่ ปรินิพพานของพระอรหันต์ทั้งหลายที่ไม่มีการเกิดต่อไป

๕. ชาติกขยมรณะ = ได้แก่ ความตายที่สุดสิ้นภพในภพหนึ่ง ๆ

๖. อุบัติกมรณะ = ได้แก่ การกำหนดของอายุ ก็ยังไม่สิ้น กรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ถึงความตายโดยอาศัยความพยายามของตัวเอง หรือของคนอื่นด้วยอำนาจ

อุบัติเจตนากรรม

๗. สรสมรณะ = ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุ และกรรม

๘. อายุกขยมรณะ = ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุ แม้ว่า ยังไม่สิ้นกรรมก็ตาม

๙. ปุณฺณกัษยมรณะ = ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดของบุญและกรรม
แม้ว่ายังไม่สิ้นอายุก็ตาม

ในปฏิจาสัมปาทน์ คำว่า มรณะ มุ่งหมายเอาสมมุติมรณะ ชาติ กษยมรณะ
อุปัฏกมรณะ สรสมรณะ อายุ กษยมรณะ ปุณฺณกัษยมรณะ เท่านั้น และตั้งแต่ชาติ
กษยมรณะ จนถึงปุณฺณกัษยมรณะทั้ง ๕ อย่างนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็เข้าอยู่ในสมมุติ
มรณะนั่นเอง

๑๐. ถาม ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ :-

อนมฺคุโยปี ปุณฺณเณ อตุโถ มยฺหํ น วิชชติ
เยสญจ อตุโถ ปุณฺณเณ เต มาโร วตฺตุมรหติฯ

ตอบ คาถานี้แปลว่าเป็นใจความว่า “ดูกร พระยามาร ความพอใจในสภาพที่เป็น
กุศลไม่มีแก่เราแม้แต่น้อย ผู้ที่มีปัญญาน้อยเท่านั้น ที่มีความพอใจในความเป็นกุศล ฉะนั้น
ท่านควรพุดดังนี้ กับบุคคลที่ยังมีความยินดีในกุศลเกิด”

๑๑. ถาม ชาติเป็นปัจจัยแก่ชรา มรณะ นั้น ได้ปัจจัยเท่าไร? คืออะไรบ้าง
และพยสนะที่เป็นเหตุของความเศร้าโศกเสียใจนั้น มีเท่าไร? คือ
อะไรบ้าง? แสดงความหมายด้วย?

ตอบ ชาติเป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่ชรา และมรณะนั้น ได้อำนาจปัจจัย ๑ ปัจจัย คือ
ปฏูปนิสสยปัจจัย และพยสนะที่เป็นเหตุของความเศร้าโศกเสียใจนั้น มี ๕ อย่าง คือ

๑. ญาติพยสนะ = ได้แก่ ความพินาศไปแห่งญาติ ได้แก่ พ่อ
แม่ พี่น้อง ลูกหลาน สามิ ภรรยา มิตร
ล้มหายตายจากไป

๒. โภคพยสนะ = ได้แก่ ความพินาศไปแห่งทรัพย์สมบัติ ดำ-
แหน่ง ยศ เช่น ถูกอัคคิภัย ไจรภัย ราชภัย
อุทกภัย ถูกถอดจากตำแหน่ง ยศ

๓. โรคพยสนะ = ได้แก่ ความพินาศด้วยโรค คือถูกโรคภัย เบียดเบียน
๔. สัลพยสนะ = ได้แก่ ความพินาศไปแห่งศีล คือสิกขาบทที่ รักษาอยู่ขาดไป
๕. ทิฏฐิพยสนะ = ได้แก่ ความพินาศแห่งความเห็น คือมีความ เห็นผิดเกิดขึ้น ทำให้สูญเสียจากสัมมาทิฏฐิ

๘๒. ถาม ความทุกข์ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และความทุกข์ในปัจจุสมุปบาท นี้ ได้แก่ ทุกข์ชนิดไหน?

ตอบ ความทุกข์ มี ๘ อย่าง คือ

๑. ทุกขทุกข์ = ได้แก่ ความทุกข์ที่มีสภาพเป็นทุกข์จริงๆ ได้แก่ กายิกทุกข์เวทนา และเจตสิกทุกข์เวทนา
๒. วิปริณามทุกข์ = ได้แก่ กายิกสุขเวทนา และเจตสิกสุขเวทนา เพราะสุขทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุให้กายิกทุกข์เวทนา และเจตสิกทุกข์เวทนาเกิดโดยสภาพที่มีความ แปรปรวน
๓. สังขารทุกข์ = ได้แก่ อูpekขาเวทนา และจิต เจตสิกรูป ซึ่งเว้นจากทุกข์ทุกข์ และวิปริณามทุกข์ที่เป็นผู้ ถูกเบียดเบียนโดยความเกิดดับอยู่เนื่อง ๆ
๔. ปฏิจันนทุกข์ หรือ อปาลุกทุกข์ = ได้แก่ ปวดฟัน ปวดหู ปวดศีรษะ ปวด ท้อง เป็นต้น และความไม่สบายใจ ที่เกิด ขึ้นเพราะอำนาจราคะ โทสะ เป็นต้น เพราะ ทุกข์ชนิดนี้จะได้ต้องอาศัยการสอบถาม และ อาการที่เบียดเบียนนั้นก็ไม่ปรากฏ

๕. อปฺปญฺจนนทุกข หรือ ปากฏทุกข = ได้แก่ ความเจ็บปวดที่เกิดจากบาดแผลต่าง ๆ และความทุกข์กายที่เนื่องมาจากการกระทำ ๓๒ ประการ เพราะทุกข์ชนิดนี้รู้ได้โดยไม่ต้องมีการสอบถาม และอาการที่เบียดเบียนนั้น ก็ปรากฏชัดเจน
๖. ปริยายทุกข = ได้แก่ วิปริณามทุกข์ สังสารทุกข์ เพราะทุกข์ชนิดนี้ไม่ใช่เป็นตัวทุกข์โดยตรงเป็นที่เกิดแห่งทุกข์ต่าง ๆ อีกทีหนึ่ง
๗. นิปปริยายทุกข = ได้แก่ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ที่เรียกว่าทุกข์ทุกข์นั่นเอง
๘. กายิกทุกข = ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดทางกาย มี ปวดฟัน ปวดท้อง ปวดศีรษะ และบาดแผลต่าง ๆ เป็นต้น
๙. เจตสิกทุกข = ได้แก่ ความทุกข์ที่เกิดทางใจ มีความเสียใจ กลุ้มใจ กลัว โกรธ เป็นต้น

ในปัจจุสมุปบาทนี้ คำว่า ทุกข์ ได้แก่ กายิกทุกข

๕๓. ถาม ให้แปลคาถาที่ว่า

“มา ปิเยหิ สมาคจฺญิ อปฺปิเยหิ กุทาณํ
 ปิยานํ อทสฺสนํ ทุกฺขํ อปฺปิยานญฺจ ทสฺสนํ”

ตอบ แปล จงอย่าอยู่ร่วมกับคนที่เรารัก และอย่าอยู่ร่วมกับผู้ที่ไม่ถูกกัน (เพราะ) การที่ไม่ได้เห็นผู้ที่เรารักก็ดี การได้เห็นผู้ที่เราไม่ชอบก็ดี ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น

๕๔. ถาม จงแปลคาถาที่แสดงถึงความแตกต่างกันระหว่าง โสก ปริเทว อุปายาส และชาติ ที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่ โสก ปริเทวเป็นต้นนั้น ได้อ่านาจบปัจจัยเท่าไร คืออะไรบ้าง

ตอบ แปลความว่า โสกะ ปริเทวะ อุปายาส ทั้ง ๓ นี้ ก็เปรียบเหมือนกับความเป็นไปของน้ำมัน ๓ ระยะดังนี้ คือ :—

น้ำมันที่ร้อนขึ้นในภาชนะระยะหนึ่ง

น้ำมันที่เดือดพล่านขึ้นแล้วระยะหนึ่ง

ต่อจากนั้นน้ำมันที่เหลือ ก็ร้อนจัดงวดแห้งไประยะหนึ่ง

และชาติเป็นปัจจัยช่วยอุปการแก่โสกะปริเทวะเป็นต้นนั้น ได้อ่านาจนปัจจัยสงเคราะห์

๑ คือ ปกตูปนิสสยปัจจัย

๕๕. ถาม คำว่า ชรา มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง บอกความหมายด้วย?

ตอบ คำว่า ชรา นี้ มี ๘ อย่าง คือ

๑. วโยชฺชติชรา ได้แก่ ความชราที่เกิดขึ้นตามลำดับโดยมีอาการปรากฏต่าง ๆ เช่น ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยว เส้นเอ็นปรากฏ หลังโกง เป็นต้น

๒. สันตติชรา ได้แก่ ความแก่ของรูปนามขั้น ๕ ที่เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อย ๆ ไม่ขาดสายจนถึงตาย อุปมาเหมือนคนที่เป็นไข้ในขณะที่ไข้กำลังขึ้นนั้น เปรียบได้กับสันตติชรา เมื่อไข้ค่อย ๆ ลดลงเปรียบได้กับสันตติชรา

๓. ขณิกชรา ได้แก่ ฐิติขณะของรูปและนามที่ปรากฏเกิดขึ้นสืบต่อกันโดยอาการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ที่เป็นขณะเล็ก

๔. ปากฏชรา ได้แก่ ความชราที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ วโยชฺชติชรานั้นเอง

๕. ปฏิจฉันชรา ได้แก่ ความชราที่ปกปิดไม่สามารถมองเห็นได้ ได้แก่ ความชราของนามธรรม

๖. อวิจชรา ได้แก่ ความชราที่ไม่มีทางให้รู้ได้ ได้แก่ ความเสื่อมของ แก้ว หิน พระอาทิตย์ พระจันทร์ เด็ก หญิงสาว ชายหนุ่ม เป็นต้น

๗. สววจชรา คือ ความชราที่มีทางให้รู้ได้ ได้แก่ ความเสื่อมของ รถ บ้าน สถานที่ต่าง ๆ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ และคนแก่ สัตว์แก่ ต้นไม้แก่ เป็นต้น

๘. ปรมัตถชรา ได้แก่ ฐิติขณะของรูปและนามเหมือนขณิกชรา

๔๕. ปัญญัตติชรา ได้แก่ ความชราต่าง ๆ ที่นอกจากชณิกชรา
๔๖. ถาม ท่านกล่าวว่า วโยวุฒิชรา นี้ เมื่อว่าโดยวัยแล้ว มี ๓ หรือ มี ๑๐
 อยากทราบว่า ๓ หรือ ๑๐ นั้น ได้แก่ อะไรบ้าง มีขอบเขตอย่างไร
 และในปฏิจจสมุปบาทนี้ ท่านมุ่งหมายเอาชราชนิดไหน และจง
 จำแนก ชรา ต่าง ๆ เหล่านั้น โดยปรมัตต์และบัญญัติ?

ตอบ วโยวุฒิชรา เมื่อว่าโดยวัยแล้ว มี ๓ คือ

๑. ปฐมวัย ในสมัยที่กำหนดอายุ ๗๕ ปี เป็นอายุขัยนั้น นับตั้งแต่เกิดมาจนถึง
 อายุ ๒๕ ปี จัดเข้าในปฐมวัย

๒. ทุติยวัย นับตั้งแต่อายุ ๒๕ ปี ไปจนถึง ๕๐ ปี จัดเข้าในทุติยวัย

๓. ตติยวัย นับตั้งแต่อายุ ๕๐ ปี ไปจนถึง ๗๕ ปี จัดเข้าในตติยวัย มี ๑๐ นั้น
 คือ

๑. มัณฑทสกวัย	วัยอ่อน	นับตั้งแต่อายุ ๑ ถึง ๑๐ ปี
๒. ชิททาทสกวัย	วัยสนุกสนาน	,, ,, ๑๐ ,, ๒๐ ,,
๓. วณทสกวัย	วัยสวยงาม	,, ,, ๒๐ ,, ๓๐ ,,
๔. พลทสกวัย	วัยมีกำลัง	,, ,, ๓๐ ,, ๔๐ ,,
๕. ปัญญาทสกวัย	วัยมีปัญญา	,, ,, ๔๐ ,, ๕๐ ,,
๖. หานทสกวัย	วัยเสื่อม	,, ,, ๕๐ ,, ๖๐ ,,
๗. บัพภารทสกวัย	วัยที่ร่างกายเริ่มโค้งงอ	อายุ ๖๐ ถึง ๗๐ ,,
๘. วังกทสกวัย	วัยที่ร่างกายโค้งงอ	อายุ ๗๐ ถึง ๘๐ ,,
๙. โมมุตทสกวัย	วัยหลง	นับตั้งแต่อายุ ๘๐ ถึง ๙๐ ,,
๑๐. สยันทสกวัย	วัยนอนลุกไม่ขึ้น	อายุ ๙๐ ถึง ๑๐๐ ,,

วัย ๑๐ ที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงตามวัยที่กำหนดอายุ ๑๐๐ ปี เป็นอายุขัย ถ้า
 ในสมัยที่อายุขัยลดลง วัยทั้ง ๑๐ นี้ ก็ลดลงตามลำดับในปฏิจจสมุปบาทนี้ คำว่า ชรา
 มุ่งหมายเอา วโยวุฒิชรา ปากฏชรา และชราทั้ง ๒ นี้ เป็นชราที่เกี่ยวกับรูปธรรมเท่านั้น

ในนามธรรมไม่มีชราชนิดนี้ชราอายุของรูปธรรมรูปหนึ่ง ๆ นั้น มีอายุเทียบเท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง ไม่ยิ่งหย่อนกว่านี้ ฉะนั้นเมื่อก้าวโดยสภาวะปรมาตมแล้ว รูปนั้นแก้รูปนี้อ่อน ไม่มีเลย แต่ที่เราเห็นว่า ผมหงอก ฟันหัก หนังเหี่ยว เป็นต้นนั้น ก็เป็นเรื่องที่เราสมมุติกันว่า “แก่” นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ เมื่อยกเว้น ขณิกชรา ปฏิจจันชรา ปรมาตมชรา เสียแล้ว ชรา นอกนั้น ก็เป็นบัญญัติชราทั้งสิ้น

๕๗. ถาม ให้อธิบายในการที่กล่าวว่า ปฏิจจสมุปบาทธรรม^๕ เป็นสมันตภัททกธรรม? และในบาลีที่ว่า ตตฺถ ตโย อทฺธา เป็นต้น จนถึง เทวมุลานิ จ เวทิตพฺพานิ กล่าว^๕ มีความมุ่งหมายอย่างไร?

ตอบ สรุปความว่า ปฏิจจสมุปบาทธรรมนี้เป็นสมันตภัททกธรรม คือ เป็นธรรมที่มีความดีอย่างสมบูรณ์ เพราะไม่ว่าจะแสดงโดยนัยอย่างใดก็ตาม ผู้ฟังแล้ว ย่อมได้สำเร็จประโยชน์ คือ ได้กำหนดรู้ทุกขสัจจะ ประหาณสมุทัยสัจจะ เห็นแจ้งนิโรธสัจจะ เจริญมรรคสัจจะ แล้วเข้าถึงนิพพานนิพพานประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง พระตถาคตเจ้าผู้แสดง ก็เป็นเทศนาวิลาสปัดตบบุคคล คือเป็นผู้ที่มีความสามารถปรับปรุงในการแสดงนั้นให้สวยงามเหมาะสมได้ และในบาลีที่ว่า “ตตฺถ ตโย อทฺธา เป็นต้น จนถึง เทวมุลานิ จ เวทิตพฺพานิ” นี้ มีความมุ่งหมาย เพื่อให้ให้นักศึกษาทั้งหลายได้รู้สิ่งที่ควรรู้ ในปฏิจจสมุปบาทธรรม ได้แก่ อทฺธา คือ กาล ๓ องค์ ๑๒ อาการ คือ ประเภท ๒๐ สนธิ คือความเสียต่อกัน ๓ สังขเป คือหมวด ๔ วัฏฏความหมุนเวียน ๓ มูลคือต้นเหตุ ๒

๕๘. ถาม คำปจฺจามี^๕คืออะไรบ้าง? และคำว่า กถ^๕ เป็นปจฺจาชนิดไหน

ตอบ คำปจฺจามี^๕ มี ๕ อย่าง คือ

๑. อธิฏฐุโขตนา ปจฺจามี^๕ = เป็นคำถามที่ถามขึ้นเพื่อความสว่างในเรื่องที่ตนไม่เข้าใจ
๒. ติฏฐุสังสันทนา ปจฺจามี^๕ = เป็นคำถามที่ตนมีความเข้าใจแล้ว แต่ถามขึ้นเพื่อเป็นการสนทนาสอบสวนความรู้กัน

๓. วิมติจเฉตนา ปุจฉา = เป็นคำถามที่ถามขึ้น เมื่อตัดความสงสัยไม่แน่ใจในเรื่องรานั้น ๆ
๔. อนุมติ ปุจฉา = เป็นคำถามที่ถามขึ้น เพื่อให้ผู้ตอบตอบตามความรู้ความเข้าใจของตน
๕. กเหตุกมยตา ปุจฉา = เป็นคำถามที่ถามขึ้น เพื่อประสงค์จะตอบเสียเอง

คำว่า กถิ นี้ เป็นกเหตุกมยตาปุจฉา คือตั้งปัญหาขึ้น เพื่อประสงค์จะตอบเอง ไม่ใช่ให้คนอื่นตอบ

๕๕. ถาม ให้จำแนกปุจฉาทั้ง ๕ มีอทิฏฐิโชตนาปุจฉา เป็นต้น โดยบุคคล

ตอบ ในคำปุจฉา ๕ อย่างนี้ สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ใช้คำปุจฉาอยู่ ๒ ชนิด อนุมติปุจฉา และกเหตุกมยตาปุจฉาเท่านั้น เพราะพระองค์เป็นผู้ที่มีความรู้ไม่มีที่สิ้นสุดอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีคำถามประเภท ๑ และการสนทนาสอบสวนความรู้กันระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับ มนุษย์ เทวดา พรหม นั้น ก็ไม่สมควร ฉะนั้นคำถามประเภทที่ ๒ นี้ จึงไม่มีแก่พระองค์ อีกประการหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ธรรมทั้งหมด โดยไม่มีเหลือ ปราศจากความลังเลสงสัย ไม่แน่ใจในเรื่องราวทั้งปวง ฉะนั้นคำถามประเภทที่ ๓ ก็ไม่มีแก่พระองค์ เช่นเดียวกัน ส่วนบุคคลอื่น ๆ มีพระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวก เป็นต้น ตลอดจนถึงปฤชชนทั้งหลายนั้น ย่อมคำปุจฉาได้ทั้ง ๕ อย่าง

๑๐๐. ถาม องค์ปฏิจจสมุปบาท มีเท่าไร คืออะไรบ้าง และให้จำแนกองค์ปฏิจจสมุปบาทเหล่านั้นโดยกาล ๓ และคำว่า “องค์” หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ องค์ปฏิจจสมุปบาท มี ๑๒ คือ

๑. อวิชชา ๒. สังขาร ๓. วิญญาณ ๔. นามรูป ๕. สฬายตนะ ๖. ผัสส ๗. เวทนา ๘. ตัณหา ๙. อุปาทาน ๑๐. ภว ๑๑.ชาติ ๑๒. ชรา มรณะ
คำว่า อัทธา แปลว่า กาล เป็นบัญญัติไม่มีองค์ธรรมปรมาตม แต่ในที่นี้ คำที่ว่า อตีโต

อัทธา อนาคต ไถ อัทธา บัจจุบันโน อัทธานัน มุงหมายเอาธรรมที่เกิดในกาลทั้ง ๓ มี
องค์ธรรมปรมาตม คือ อวิชชา สังขาร เป็นอดีตกาลชาติ ชรามรณะ เป็นอนาคตกาล
วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสส เวทนา ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ เป็นปัจจุบัน
กาล ฉะนั้น อวิชชา สังขาร ที่ชื่อว่า เป็นอดีตกาล เป็นต้น นี้ เป็นการเรียกชื่อ โดย
ฐานะปรามัญญ คือ ยกเอาชื่อของกาลทั้ง ๓ มาตั้งไว้ในตัวธรรมแล้ว เรียกอวิชชา สังขาร
เป็นต้นนี้ว่า เป็นอดีตกาล อนาคตกาล ปัจจุบันกาล และคำว่า “องค์” หมายความว่า
เป็นเครื่องประกอบของปฏิจสุมุปาบาทที่ สามารถทำให้หมุนเวียนอยู่ไปมาไม่มีที่สิ้นสุดได้
เหมือนกับเครื่องประกอบของวงล้อที่ช่วยให้ล้อนั้นหมุนไปได้ ฉะนั้น องค์นี้จึงเป็นสิ่งที่
สำคัญในการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่เรียกว่า จักรปฏิจสุมุปาบาท

๑๐๑. ถาม ให้แปลและอธิบาย ในบาลีที่ว่า “โสกาทิวจัน ปเนตถ นิสฺสนฺท
ผลนิตฺตสนฺ”

ตอบ ในปฏิจสุมุปาบาทนี้ คำว่า โสก เป็นต้น ซึ่งได้แก่ โสก ปริเทว ทุกข โทมนัส
อุปายาส เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงผลที่เป็นนิสสันตผล คือเป็นผลสืบเนื่องมาจากชาติเท่านั้น
ไม่ใช่เป็นองค์โดยเฉพาะ

๑๐๒. ถาม ให้แสดงวิภูฏ ๓ มุล ๒ พร้อมทั้งองค์ธรรม และคำว่า สนธิ,
สังเขป, หมายความว่าอะไร และให้จำแนกองค์ปฏิจสุมุปาบาท
โดยสนธิ ๓ และสังเขป ๔?

ตอบ วิภูฏะ การหมุนเวียนนี้ มี ๓ อย่าง คือ

๑. กิเลตวิภูฏ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน
๒. กัมมวิภูฏ ได้แก่ กัมมภาว สังขาร
๓. วิปากวิภูฏ ได้แก่ อุปัตติภาว วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสส เวทนา
ชาติ ชรามรณะ คำว่า มุล แปลว่า เป็นที่ตั้งหรือเป็นต้นเหตุของวิภูฏทุกขทั้งปวง มี ๒
คือ อวิชชา กับ ตัณหา

และสนธิ หมายความว่า การสืบต่อ

สังเขป ,, ,, รวบรวมไว้เป็นหมวดๆ จำแนกองค์ปัจจัยสมุปบาท ๑๒ โดย
สนธิ ๓

ในระหว่างสังขารกับวิญญาณ ที่เป็นอดีตเหตุกับปัจจุบันผลต่อกันสนธิหนึ่ง
ระหว่างเวทนากับตัณหา ที่เป็นปัจจุบันผลและปัจจุบันเหตุต่อกันสนธิหนึ่ง
ระหว่างกัมมภวกับชาติ ที่เป็นปัจจุบันเหตุกับอนาคตผลต่อกันสนธิหนึ่ง
จำแนกองค์ปัจจัยสมุปบาท ๑๒ โดยสังเขป ๔

๑. อวิชชา สังขาร ที่เป็นอดีตเหตุ หมวดหนึ่ง
๒. วิญญาณ นามรูป สฬายตน ผัสส เวทนา ที่เป็นปัจจุบันผล หมวดหนึ่ง
๓. ตัณหา อุปาทาน กัมมภว ที่เป็นปัจจุบันเหตุ หมวดหนึ่ง
๔. ชาติ ชรามรณะ ที่เป็นอนาคตผล หมวดหนึ่ง

๑๐๓. ถาม คำว่า มูล หมายความว่าอะไร? และปัจจัยสมุปบาทธรรม เมื่อ
ว่าโดยภวจักรแล้ว มีกี่อย่างคืออะไรบ้าง? ให้แสดงถึงความเป็นไป
แห่งองค์ปัจจัยสมุปบาทในภวจักรเหล่านั้นด้วย?

ตอบ คำว่า มูล หมายความว่า เป็นที่ตั้งหรือเป็นต้นเหตุของวัฏฏทุกข์ทั้งปวง มี ๒
อย่าง คือ ตั้งแต่อดีตเหตุเป็นต้นจนถึงปัจจุบันผลเป็นภวจักรอันหนึ่ง ชื่อว่า ปุพพัตถภว
จักรเป็นภวจักรแรก

ตั้งแต่ปัจจุบันเหตุเป็นต้นจนถึงอนาคตผลเป็นภวจักรอันหนึ่ง ชื่อว่า อปรันตภวจักร
เป็นภวจักรหลัง

ในปุพพัตถภวจักร มีองค์ปัจจัยสมุปบาท ๗ องค์ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ
นามรูป สฬายตน ผัสส เวทนา ในองค์ทั้ง ๗ เหล่านี้ อวิชชาเป็นต้นเหตุ หรือเป็น
ที่ตั้งนำไปถึงเวทนา

ในอปรันตภวจักร มีองค์ ๕ คือ ตัณหา อุปาทาน กัมมภว ชาติ ชรา มรณะ
ในองค์ ๕ เหล่านี้ ตัณหาเป็นต้นเหตุ หรือเป็นที่ตั้งนำไปถึงชรา มรณะ

๑๐๔. ถาม ขณะที่ท่านพิจารณาองค์ปฏิจสุมปบาท ในปุพพัตถกวจักร และ
 อปรันตกวจักรทั้ง ๒ ฝ่ายนี้แล้ว ท่านมีความรู้สึกอย่างไรบ้าง
 อธิบาย?

ตอบ ข้าพเจ้า เมื่อพิจารณาองค์ปฏิจสุมปบาท ในปุพพัตถกวจักร และอปรันตก
 จักร ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้แล้ว จะทราบได้ว่า อวิชชา สังขาร และตัณหา อุปาทาน กัมมภว
 ที่เกิดในภพก่อนนั้นสงเคราะห์เข้าไปในปุพพัตถกวจักร ตัณหา อุปาทาน กัมมภว และอวิชชา
 สังขาร ที่เกิดอยู่ในภพนี้ สงเคราะห์เข้าไปในอปรันตกวจักร สำหรับ วิญญาณ นามรูป
 สฬายตน ผัสส เวทนา และชาติ ชรามรณะ อันได้แก่ตัวสัตว์ทั้งหลายตั้งแต่เริ่มเกิดมา
 จนกระทั่งตายในปัจจุบันภพนี้ สงเคราะห์เข้าไปในปุพพัตถกวจักร ชาติ ชรา มรณะ และ
 วิญญาณ นามรูป สฬายตน ผัสส เวทนา ที่จะเกิดในภพใหม่ข้างหน้า อันได้แก่ตัว
 สัตว์ทั้งหลาย ที่เริ่มเกิดขึ้น จนกระทั่งถึงตายในภพใหม่นั้น สงเคราะห์เข้าไปในอปรันตก
 จักร ที่ว่าองค์ปฏิจสุมปบาทหมุนอยู่นั้น หมายความว่า เกิดขึ้นสืบเนื่องกันระหว่างภพ
 ก่อนกับภพนี้ และภพนี้กับภพหน้านั่นเอง

๑๐๕. ถาม จงบรรยายความรู้ที่ได้รับจากภวจักรทั้ง ๒ ?

ตอบ ความรู้ที่ได้รับจากการแสดงความเป็นไปของภวจักรทั้ง ๒ ความเป็นไปของปฏิจ
 สุมปบาท ดังกล่าวมาแล้วนี้ ชี้ให้เห็นว่า เมื่อมีปัจจุบันภพแล้ว ก็ต้องมีอดีตภพ และ
 อนาคตภพต่อไป กล่าวคือสัตว์ทั้งหลาย ที่เกิดอยู่ในภพนี้ ก็เคยเกิดเคยตายมาแล้วนับไม่
 ถ้วน และจะต้องเกิดต้องตายต่อไปข้างหน้า อีกนับไม่ถ้วนเช่นเดียวกัน และในการหาเหตุ
 หาสมุฏฐาน ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลาย มีเกิดมีตายอยู่เรื่อยๆ ไปนี้ ก็ไม่จำเป็นต้องไปหาที่อื่น
 มีอยู่แล้วในของเรา ซึ่งได้การกระทำต่างๆ ด้วย กายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้าง อันมีอวิชชา
 ตัณหาเป็นเหตุ นั่นเอง ดังนั้นพระอรหันตสาวกจึงแสดงไว้ในสัมโมทวิโนทนีอรรคถา
 ว่า ผู้ที่กระทำทุจริตอันนำไปสู่ทุกข์ดิณีนั้น เพราะอาศัยอวิชชาเป็นเหตุพิเศษ และมี
 ตัณหาเป็นเหตุสามัญ ผู้ที่กระทำสุจริตอันนำไปสู่สุขดิณีนั้น เพราะอาศัยตัณหาเป็นเหตุ
 พิเศษ และมีอวิชชาเป็นเหตุสามัญ

๑๐๖. ถาม จงแปลในบาลีดังต่อไปนี้

- ก. อาสวสมุทฺथा เจเต โสกาทโย โหนติ
- ข. อาสวสมุทฺथा อวิชาสมุทโย
- ค. อาสวานํ สมุปฺปาทา อวิชา จ ปวตฺตติ
- ง. อิติ ยสฺมา อาสวสมุทฺथा เอเต ฐมา โหนติ ตสฺมา เอเต สิชฺณมา-
นา อวิชาเย เหตุญฺเต อาสเว สาธเนติ อาสเวสุ จ สิทฺเธสุ ปจฺจยาเว ภาวโต
สิทฺธา โหติ?

ตอบ ก. ก็โสกะ เป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้นก็เพราะการเกิดขึ้นของอาสวะ
ข. การเกิดขึ้นแห่งอวิชชา นั้น เพราะอาศัยการเกิดขึ้นแห่งอาสวะเป็นเหตุ
ค. อวิชชาเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยการเกิดขึ้นของอาสวะธรรมทั้งหลาย
ง. โสก เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้น เพราะการเกิดขึ้นของอาสวะโดยนัย ดังที่ได้
กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น เมื่อโสก เป็นต้นเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมทำให้รู้ถึงอาสวะที่เป็นเหตุ
แห่งอวิชชาสำเร็จไปด้วยเพราะเมื่อมีเหตุ คืออาสวะเกิดขึ้นแล้ว ผลคืออวิชชาก็ต้องเกิดด้วย

๑๐๗. ถาม ให้แสดงเหตุที่ยกเอาอวิชชาขึ้นตั้งไว้เป็นเหตุอันดับแรก และสมุ-
ฐานของอาสวะนั้น ได้แก่อะไร?

ตอบ ในความเป็นไปของรูปนาม ที่หมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ อวิชชานี้เป็นตัวสำคัญ
ชื่อว่าวัฏฏ์ศีระะ ซึ่งมีเหมือนกับศีระะของคนทั้งหลาย ฉะนั้นพระพุทธองค์จึงทรงยกเอาขึ้น
แสดงเป็นเหตุอันดับแรก อาสวะเหล่านี้ สงเคราะห์เข้าอยู่ใน ตัณหา อุปาทาน กัมมภาวะ
ตามสมควร ฉะนั้นธรรมที่เป็นเหตุให้ ตัณหา อุปาทาน กุศลอกุศล กัมมภาวะ เกิดขึ้น
นั้นและ ย่อมกล่าวได้ว่า เป็นเหตุของอาสวะ

๑๐๘. ถาม ให้แสดงวจนัตถะของ

- ก. สนฺธิ ข. สงฺเขป ค. วัฏฏ์ ง. มุล?

ตอบ ก. คำว่าสนธิ แปลว่า การสืบทอดดังมีวจนัตถะแสดงว่า “สนฺธิยเต = สนฺธิ”
การสืบทอดระหว่างเหตุกับผล ผลกับเหตุ ชื่อว่า สนธิ

อีกนัยหนึ่ง “สนธิบัญญัติ เหตุผลธมฺมา เหตุภาติ = สนธิ” ธรรมที่เป็นเหตุ
กับผล พึงต่อกันในที่นั้น ฉะนั้น ในที่ระหว่างนั้น ชื่อว่า สนธิ

ข. คำว่า สังเขป แปลว่า รวบรวมไว้เป็นหมวดๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “สงฺขิ
ปฺยนิติ สงฺคฺยหนฺติ ปธานธมฺมา เหตุภาติ = สงฺเขโป” การรวบรวมธรรมที่เป็น
ประธานไว้เป็นหมวดๆ ในที่นั้น ฉะนั้น ที่ๆ รวบรวมธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังเขป

ค. คำว่า วัฏฏ แปลว่า การหมุนเวียน เหมือนกับการหมุนของวงล้อ ดังมีวจน-
ัตถะแสดงว่า “วฏฺฏนฺติ ปฺนปฺปํ อวฏฺฏนฺตํ = วฏฺฏ” ธรรมเหล่าใด ย่อมหมุน
อยู่เรื่อย ๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า วัฏฏะ

ง. คำว่า มูล แปลว่า เป็นที่ตั้งหรือเป็นเหตุของวัฏฏทุกขทั้งปวง ดังมีวจนัตถะแสดง
ว่า “มุลยนฺติ สพฺเพปี วฏฺฏธมฺมา ติจฺจนฺติ เหตุภาติ = มุลานิ” วัฏฏธรรมทั้งปวง
ย่อมตั้งอยู่ในที่นั้น ฉะนั้น ธรรมอันเป็นที่ตั้งของวัฏฏธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า มูล

(วา) มุลยนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ วฏฺฏธมฺมา เอเตหํติ = มุลานิ”

(หรือ) วัฏฏธรรม ย่อมตั้งอยู่ได้ ด้วยอาศัยธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมอันเป็น
เหตุให้วัฏฏธรรมตั้งอยู่ได้เหล่านั้น ชื่อว่า มูล ได้แก่ อวิชชา ตัณหา

๑๐๕. ถาม ให้แสดงหัวข้อดังต่อไปนี้:—

ก. จำแนกองค์ปฏิจจสมุปบาทโดยสังเขปตามอภิธรรมภาชนีนัย

ข. แสดงการเปรียบเทียบองค์ปฏิจจสมุปบาทตามนัยสัมโมหวิโนทนีอรรถ
กถา?

ตอบ ก. จำแนกองค์ปฏิจจสมุปบาทโดยสังเขปตามอภิธรรมภาชนีนัย

อวิชชา, สังขาร,

จัดเป็น สมุทยสังข

วิญญาณ, นามรูป, สฬายตน, ผัสส, เวทนา

จัดเป็น ทุกขสังข

ตัณหา อุปาทาน กัมมภา

จัดเป็น สมุทยสังข

อุปัตติภาว ชาติ ชรา มรณะ

จัดเป็น ทุกขสังข

ข. แสดงการเปรียบเทียบองค์ปฏิจจสมุปบาทตามนัยสัมโมหวิโนทนีอรรถ

อริชชา	เปรียบเหมือน	คนตาบอด	
สังขาร	เปรียบเหมือน	คนตาบอด	เดินสะดุด
วิญญาณ	„	คนตาบอด	หกล้ม
นามรูป	„	คนตาบอด	เกิดบาดเจ็บเพราะหกล้ม
สฬายตน	„	แผลที่พุขึ้นใหม่ติดต่อกับแผลเก่า	
ผัสส	„	แผลเก่าและแผลใหม่ถูกระแทกกระทบกระทั่ง	
เวทนา	„	คนตาบอด	ไม่รู้สึกรู้สึกลับปวดแผลที่ถูกกระทบกระทั่ง
ตัณหา	„	คนตาบอด	มีความต้องการยามารักษาแผลนั้น
อุปาทาน	„	คนตาบอด	ไปเอายาที่ไม่ถูกต้องกับแผลมา
ภวะ	„	คนตาบอด	เอายาที่นั้นมาทาที่แผล
ชาติ	„	แผลที่ลุกลามมากขึ้นเพราะไม่ถูกต้องกับยา	
ชรา มรณะ	„	แผลที่แตกเลอะเทอะ	

๑๐๐. ถาม ให้เพิ่มให้เต็มตามจำนวน ดังต่อไปนี้ ความเป็นไปของภวจักรที่มีหัวหน้าเป็นผู้นำอยู่ทั้งข้างหน้าและข้างหลัง ฯลฯ ของชั้นนี้ ธาตุอายตนะ เหล่านี้ เรียกว่า สังสาร?

ตอบ ความเป็นไปของภวจักรที่มีหัวหน้าเป็นผู้นำ อยู่ทั้งข้างหน้าข้างหลัง อันได้แก่อริชชาและตัณหา ซึ่งนำไปให้สัตว์ทั้งหลายวนเวียนไปในที่สูงบ้าง ต่ำบ้าง ไม่มีที่สิ้นสุดนั้น ก็เปรียบเหมือนรถไฟที่มีหัวรถจักร ๒ หัว อยู่ข้างหน้าและข้างหลัง นำขบวนรถเล่นได้ขึ้นเขาบ้าง ลงจากเขาบ้าง เล่นคดเคี้ยวไปตามไหล่เขาบ้าง เมื่อเวลาที่รถขึ้นเขา ก็ใช้หัวรถจักรที่อยู่ข้างหน้าเป็นผู้นำ เมื่อเวลาที่ลงจากเขาก็ใช้หัวรถจักรที่อยู่ข้างหลังเป็นผู้นำ ผลัดเปลี่ยนกันไปมาอยู่อย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านภูิกายจารย์ จึงแสดงถึงความเป็นไปของวัฏฏมูล ทั้ง ๒ เปรียบเทียบเหมือนกับรถไฟ ที่มีหัวรถ ๒ หัวว่า

โอคุคุจนโท ว จุคุคุฉุ
เอว ภารโธ ยาติ

ทุสโส อคุโก รโธ
จิรุ สัสสาร อญฺเสฯ

แปลความว่า รถจักรที่มีหัว ๒ คือ อวิชา และตัณหา แล่นไปมาลงๆ ขึ้นๆ ในถนนวัฏฏสงสาร คือ ลงสู่ทุกข์ภูมิบ้าง ขึ้นสู่สุขภูมิบ้าง อยู่ตลอดเวลา เหมือนกับรถไฟที่มีหัวรถจักร ๒ หัวแล่นลงบ้าง ขึ้นบ้าง วนเวียนอยู่บนเขา ฉะนั้น

อนึ่ง คำว่า สังสาร หรือ สังสารวัฏฏ นี้ไม่ใช่เป็นการเกิดขึ้นติดต่อกันของสัตว์บุคคลใดๆ เป็นการเกิดขึ้นติดต่อกันของชั้นๆ อายตนะ ธาตุ อันได้แก่ ปฏิจจสมุปบาท-ธรรมนั่นเอง ดังนั้นท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์ จึงแสดงไว้ในอัฐสาธินีอรรถกถาว่า

ขณฺธานญฺ จ ปฏิปาณิ

ธาตุอายตนาญฺ จ

อพฺโพณินฺนํ ฏญฺญานา

สํสาโรติ ปวฺจติฯ

แปลความว่า การเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ติดต่อกันไม่ขาดสาย ของชั้นๆ ธาตุ อายตนะ เหล่านี้ เรียก สังสาระ

๑๑๑. ถาม ให้แสดงคาถาที่กล่าวแนะนำในการพิจารณาปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งคำแปล?

ตอบ แสดงคาถาที่กล่าวแนะนำในการพิจารณาปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งแปลดังต่อไปนี้ :-

อนาทิกํ ภวจกํ

เวตการก เวทกํ

นิจฺจุสฺสสุภฺตฺเทหิ

สุณฺณํ ปสฺเส ปุณฺปุณฺนํฯ

(มาในภาษาฎีกา)

แปลความว่า ภวจักรที่ล้วนแต่กองทุกข์ซึ่งหมุนเวียนอยู่ยืดยาว นับภพนับชาติไม่ได้ นี้ ย่อมหาเบื้องต้นแห่งการหมุนเวียนนั้นมิได้ปราศจากตัวตน คือ ผู้สร้าง ผู้สวดย เป็น อนัตตะ ไม่มีสภาพเป็น นิจ จุส สุภะ แต่อย่างใด ผู้มีปัญญาควรพิจารณาเสมอๆ ดังกล่าวมานี้

๑๑๒. ถาม สิ่งที่ไม่ควรคิดนั้น มีกี่อย่าง คือ อะไรบ้าง? และจงตัดสินในเรื่องผู้ที่ยังไม่รู้ความเป็นไปแห่งปัจจุสมุปบาทนั้นว่า จะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ มีหรือไม่?

ตอบ มี ๔ อย่าง คือ

๑. พุทธวิสัย คือเรื่องเกี่ยวกับพระสัพพัญญุตญาณ ความเป็นไปและอานาภาพของพระสัพพัญญุตญาณ พระพุทธคุณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒. ฌานวิสัย คือ ฌาน อภิญญาแห่งท่านผู้ทรงอิทธิฤทธิ์

๓. กรรมวิบาก คือ ผลแห่งกรรมทั้งหลาย มีทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นต้น

๔. ความเป็นไปของโลก คือโลกอันเป็นที่อาศัยของสัตว์ และสัตว์ทั้งหลาย แผ่นดิน ภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ เป็นต้น อนึ่ง ผู้ที่ไม่มีความรู้ในความเป็นไปแห่งปัจจุสมุปบาท ที่จะพ้นไปจากสังสารวัฏฏ์ได้นั้น ย่อมไม่เคยมีเลย แม้เพียงแต่จะผันไป ฉะนั้น พุทธศาสนิกชน บรรดาจะพ้นจากกองทุกข์ทั้งหลาย จึงควรพยายามรู้ถึงความเป็นไปแห่งความหมุนเวียนของภวัฏจักรที่เรียกว่า ปัจจุสมุปบาท โดยถึถ้วน

๑๑๓. ถาม ที่พระอรหันต์เถระ มีความเข้าใจในปัจจุสมุปบาทชัดเจนถึถ้วนนั้น เพราะอาศัยเหตุอย่างไร?

ตอบ เพราะอาศัยเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. อุปฏิกกอธิกาโร

เป็นผู้ที่เคยสร้างทานศีล ภาวนา แล้วปรารถนาเป็นพุทธอุปัฏฐาก

๒. อันเตवासโก

ได้เป็นผู้ที่อยู่ใกล้กับพระบรมศาสดา

๓. โสตาปนโน

ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

๔. พหุสุตตรโร

เป็นผู้มีพหุสูตรมากที่สุด

๑๑๔. ถาม ให้แสดงปัจจุสมุปบาท ที่เกิดขึ้นโดยอาศัย ทางตาเป็นต้นเหตุ และวิธีที่จะทำลายปัจจุสมุปบาท ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทางตานี้ จะมีวิธีทำลายได้อย่างไรบ้าง

ตอบ ปฏิจสุมุปบาทที่เกิดขึ้นโดยอาศัยตาเป็นต้นเหตุ นั้น คือ

“จักขุญ จ ปฏิจ รุเป จ อุปุปชชติ จกขุวิญญาณํ, ติณฺณํ สงฺคฺติ
ผลฺโส ผลฺสปฺจฺยา เวทนา, เวทนาปฺจฺยา ตณฺหา, ตณฺหาปฺจฺยา อฺปาทานํ,
อฺปาทานปฺจฺยา ภโว ภวปฺจฺยา ชาติ, ชาติปฺจฺยา ชรามณฺํ โสกปริเทวทุกฺข
โทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ เอเวตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ”ฯ

อาศัยจักขุประสาท กับ รูปารมณฺ์แล้ว จักขุวิญญาณ คือการเห็นย่อมเกิดขึ้น ทั้ง ๓
อย่างนี้ร่วมกันเข้าแล้ว ผัสสะคือการกระทบก็เกิดขึ้น ผัสสะเป็นเหตุให้เวทนา คือการเสวย
อารมณ์เกิดขึ้น เวทนาเป็นเหตุให้ตัณหา คือความชอบเกิดขึ้น ตัณหาเป็นเหตุให้อุปาทาน
คือความยึดมั่นเกิดขึ้น อุปาทานเป็นเหตุให้กัมมภว คือการกระทำกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้น
กัมมภวเป็นเหตุให้ชาติ คือความเกิดขึ้นในภุมิต่าง ๆ เกิดขึ้น ชาติเป็นเหตุให้ชราภว คือ
ความแก่ความตาย และโสกะปริเทวะ ทุกฺขโทมนสฺ อุปายาส คือความเศร้าโศก ความ
ร่ำไห้รำพรรณ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความคับแค้นใจเกิดขึ้น เหตุและผลต่าง ๆ ที่ได้
กล่าวมาแล้วนี้แหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหลาย

วิธีที่จะทำลายปฏิจสุมุปบาทที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทางตาเป็นต้นเหตุ คือ

เมื่อจักขุประสาท รูปารมณฺ์ และจักขุวิญญาณร่วมกันเข้าเป็นเหตุให้เกิดผัสสะ และ
ผัสสะเป็นเหตุให้เวทนา คือการเห็นเกิดขึ้นโดยสมบุรณ์แล้ว การตัดปฏิจสุมุปบาทต้องตัด
ที่ตรงเวทนานี้ เพื่อมิให้เป็นปัจจัยแก่ตัณหาเกิดขึ้นได้ต่อไป โดยใช้สติกำหนดในการเห็น
นั้นว่า “เห็นหนอ” การกำหนดว่า “เห็นหนอ” นี้ไม่ใช่ใช้กล่าวด้วยวาจา ต้องใช้จิตใจ
กำหนดลงไปจริง ๆ ถ้ามีจะนั้นแล้วก็ไม่สามารถจะทำลายตัณหาได้เลย เมื่อเอาสติกำหนด
ว่าเห็นหนอ ๆ แล้ว ในขณะที่นั้นตัณหาย่อมเกิดไม่ได้ เพราะอำนาจของสติและสัมปชัญญะ
นั่นเอง เมื่อตัณหาเกิดไม่ได้แล้ว อุปาทานคือความยึดมั่นก็ไม่เกิด เมื่ออุปาทานไม่เกิด
กัมมภวก็ไม่เกิด เมื่อกัมมภวไม่เกิด ชาติก็ไม่เกิด เมื่อชาติไม่เกิด ชราภว โสกะ ปริเท-
วะ ทุกฺข โทมนสฺ อุปายาสก็ไม่เกิด เป็นอันว่าปฏิจสุมุปบาทหยุดไม่หมุนอีกต่อไป ดัง
มีบาลีแสดงไว้ในสังยุตตพระบาลีว่า

“ตสฺสา เวย ตณฺหยา อเสสวรัคคานิโรธา อุปาทานนิโรธ, อุปาทาน-
นิโรธา ภวนิโรธ, ภวนิโรธาชาตินิโรธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสกะปริเทว-
ทุกขโทมนสสุปปายาสา นิรุชฌนติ เอเวตตสฺส เกวลสฺส ทุกขกฺขณฺธสฺส นิโรธ
โหติ” ฯ

“เพราะการดับสูญสิ้นแห่งตัณหาโดยไม่มีเหลืออันแหละ อุปาทานจึงดับลง เพราะ
การดับสูญสิ้นแห่งอุปาทาน ภวจึงดับลง เพราะการดับสูญสิ้นแห่งภว ชาติจึงดับลง เพราะ
การดับสูญสิ้นแห่งชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุปายาส จึงดับลง
ความดับสูญสิ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ย่อมเป็นไปดังที่กล่าวมานี้”

หมายเหตุ ปัญหาและเฉลยทั้งหมดนี้เป็นของนักศึกษาเท่านั้น สำหรับปัญหาและ
เฉลยของชั้นอาจารย์นั้นมิได้ชัดเจนอยู่ในแบบแล้ว

จบปัญหาและเฉลยในปัจฉิมสมุปบาทที่ปนี

ปัญหาและเฉลยในปฏฐาน

๑. ถาม จงแสดงปัจจัยทุเทศพระบาลี มีเหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้น

ตอบ เหตุปัจจัย	อารัมมณปัจจัย
อธิปัตติปัจจัย	อนนตรปัจจัย
สมนนตรปัจจัย	สหชาติปัจจัย
อณฺณมณฺณปัจจัย	นิสฺสยปัจจัย
อุปนิสฺสยปัจจัย	ปุเรชาติปัจจัย
ปัจจุชาติปัจจัย	อาเสวนปัจจัย
กมฺมปัจจัย	วิปากปัจจัย
อาหารปัจจัย	อินทฺรียปัจจัย
ฉานปัจจัย	มคฺคปัจจัย
สมฺปยุตฺตปัจจัย	วิปฺปยุตฺตปัจจัย
อตฺถิปัจจัย	นตฺถิปัจจัย
วิคตปัจจัย	อวิคตปัจจัย

๒. ถาม ให้บอกปัจจัยที่มีอุปการะดังต่อไปนี้ :-

ก. ปัจจัย	ที่มีการช่วยอุปการะ	โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกันทีเดียว
ข. „	„	„ โดยความเกิดพร้อมกัน
ค. „	„	„ โดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
ง. „	„	„ โดยความเกิดก่อน
จ. „	„	„ โดยความเกิดทีหลัง
ฉ. „	„	„ โดยความปรองดองเพื่อให้กิจต่างๆ สำเร็จลง
ช. „	„	„ โดยความเป็นผู้นำ
ซ. „	„	„ โดยความเป็นผู้เพ่งอารมณ์
ณ. „	„	„ โดยความเป็นยังมีอยู่

ญ. บั๊จจัย ที่มีการช่วยอุปการะ โดยความเป็นยังไม่ปราศจากไป

ตอบ ก. สมณนุตรปจฺจโย	ข. สหชาติปจฺจโย
ค. อุปนิสฺสยปจฺจโย	ง. ปุเรชาติปจฺจโย
จ. ปจฺจชาติปจฺจโย	ฉ. กมฺมปจฺจโย
ช. มคฺคปจฺจโย	ซ. ฌานปจฺจโย
ฌ. อตฺถิปจฺจโย	ญ. อวิคตปจฺจโย

๓. ถาม จงแสดงคาถาสังคหะที่กล่าวถึงบั๊จจัย ๖ พวก พร้อมทั้งแปล ?

ตอบ ฉรา นามนุตฺ นามสฺส	ปญฺจชา นามรูปํ
เอกชา ปุณฺรูปสฺส	รูปํ นามสฺส เอกชา
ปญฺญตฺตินามรูปํ	นามสฺส ทฺวิชา ทฺวยํ
ทฺวยสฺส นวชา เจติ	ฉพฺพิชา ปจฺจยา ถํ

จำแนกบั๊จจัย ๒๔ ออกเป็นพวกๆ คือ

นาม เป็นบั๊จจัยช่วยอุปการะแก่ นาม	มี ๖ บั๊จจัย
นาม „ „ นามรูป	มี ๕ บั๊จจัย
นาม „ „ รูป	มี อีก ๑ บั๊จจัย
รูป „ „ นาม	มี ๑ บั๊จจัย
บัญญัตินามรูป ทั้ง ๓ „ นาม	มี ๒ บั๊จจัย
นามรูป ทั้ง ๒ „ นามรูป ทั้ง ๒	มี ๔ บั๊จจัย
- บั๊จจัยธรรมทั้งหลายแบ่งออกเป็น ๖ พวก ดังนี้

๔. ถาม จงแปลในบาลีดังต่อไปนี้ “อนนฺตรนิริทุชา จิตฺตเจตสิกกา ฐมา ฯลฯ ฉรา นามํ นามสฺส ปจฺจโย โหติ”

ตอบ นามเป็นบั๊จจัยช่วยอุปการะแก่นาม ๖ บั๊จจัย คือ จิตและเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นและดับไป โดยไม่มีระหว่างคั่นเหล่านี้ เป็นบั๊จจัยช่วยอุปการะแกจิตและเจตสิกธรรม ที่เกิดขึ้นใหม่ติดต่อกัน ด้วยอำนาจแห่ง อนันตรบั๊จจัย สมณันตรบั๊จจัย นัตถิปบั๊จจัย วิคตบั๊จจัย

ขณะที่เกิดก่อน ๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้ไขขณะที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจแห่ง
อาเสวนปัจจัยจิต และเจตสิกธรรมที่เกิดพร้อมกันเหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้กันและ
กันด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตตปัจจัย

๕. ถาม ให้แสดงชื่อของปัจจัยที่อยู่ในหมวดดังต่อไปนี้

ก. นาม ^{๗๙}เป็นปัจจัย นามรูป ^{๗๙}เป็นปัจจัยบุพบน์

๗. นาม ” รูป ” ”

ค. รูป ,, นาม ,, ,,

๖. { บัณฑิต , , , ,
นามรูป

จ. นามรูป ,, นามรูป ,, ,,

ตอบ ก. มี ๕ บัณฑิต คือ ๑. เหตุบัณฑิต ๒. ฌานบัณฑิต

๓. มัคคปัจฉัย ๔. กัมมปัจฉัย

๕. วิพากษ์ปัจจัย

๒. มี ๑ ปัจจัย คือ ปัจฉาชาตปัจจัย

ค. มี ๑ บั๊จย คือ ปุเรชาตบั๊จย

ง. มี ๒ ปัจจัย คือ ๑. อารัมมณปัจจัย ๒. อุปนีสถยปัจจัย

จ. มี ๙ บัณฑิต คือ ๑. อริยบัณฑิต ๒. สหชาติบัณฑิต

๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. นิสสยปัจจัย

๕. อาหารปัจจัย ๖. อินทริยปัจจัย

๗. วิปพยตตปัจจย ๘. อัตติปัจจย

๔. อภิปราย

๖. ถาม ให้แสดงประเภทแห่ง อารัมมณปัจจัยและอปินิสยปัจจัย พร้อมทั้ง
ยกองค์ธรรมและปัจจัยทั้ง ๒ นั้น สงเคราะห์เข้าอยู่ในปัจจัยพวกไหน ใน
บรรดาปัจจัย ๖ พวกนั้น?

ตอบ อารัมมณปัจจัย มี ๖ อย่าง โดยประเภทแห่งอารมณ์ มีรูปารมณเป็นต้น ส่วนอุปนิสสปัจจัยมี ๓ อย่างคือ อารัมมณูปนิสสปัจจัย อนันตรูปนิสสปัจจัย ปกตูปนิสสปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ บัญญัติ นาม รูป ทั้งหมด และปัจจัยทั้ง ๒ นี้ สงเคราะห์เข้าในจำพวก บัญญัติ นามรูป เป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยบุบัน

๗. ถาม จงแสดงประเภทแห่งอธิปัตปัจจัย และธรรมที่ได้รับการช่วยอุปการะจากปัจจัยเหล่านั้น เป็นธรรมพวกไหน ?

ตอบ อารมณ์ที่พึงกระทำให้อาใจใสเป็นพิเศษ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม ด้วยอำนาจแห่งอารัมมณอธิปัตปัจจัยอย่างหนึ่ง อธิปัตทั้ง ๔ มีฉันทอธิปัตเป็นต้น ที่เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกัน ด้วยอำนาจแห่งสหชาติอธิปัตปัจจัยอย่างหนึ่ง

๘. ถาม จงแสดงปัจจัยบุบันธรรมของสหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสปัจจัย ดังต่อไปนี้ :-

ก. จิต เจตสิก	เป็นสหชาติปัจจัย
ข. มหาภูตรูป ๔	” ”
ค. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔	” ”
ง. ปฏิสนธิหทัยวัตถุ	” ”
ก. จิต เจตสิก	เป็นอัญญมัญญปัจจัย
ข. มหาภูตรูป ๔	” ”
ค. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔	” ”
ง. ปฏิสนธิหทัยวัตถุ	” ”
ก. จิต เจตสิก	เป็นนิสสปัจจัย
ข. มหาภูตรูป ๔	” ”
ค. วัตถุทั้ง ๖	” ”

ตอบ ก.	จิต เจตสิก ปฏิสนธิกัมมรูป	เป็นสหชาติปัจจัยุบบันธธรรม
ข.	มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔	„ „
ค.	ปฏิสนธิหทัยวัตถุ	„ „
ง.	ปฏิสนธินามขันธ์ ๔	„ „
ก.	จิต เจตสิก	เป็นอัญญมัญญปัจจัยุบบันธธรรม
ข.	มหาภูตรูป ๔	„ „
ค.	ปฏิสนธิหทัยวัตถุ	„ „
ง.	ปฏิสนธินามขันธ์ ๔	„ „
ก.	จิต เจตสิก จิตตขรูป	เป็นนิสสยปัจจัยุบบันธธรรม
ข.	มหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔	„ „
ค.	วิญญาณธาตุ ๗	„ „

๕. ถาม จงแสดงปัจจัยธรรมชาติของอาหารปัจจัยุบบันธธรรม และอินทริยปัจจัยุบบันธธรรม ดังต่อไปนี้:—

- ก. ร่างกาย เป็นอาหารปัจจัยุบบัน
- ข. นามรูป คือ จิต เจตสิก จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมรูป เป็นอินทริยปัจจัยุบบัน
- ค. ทวิปัญจวิญญาณ เป็นอินทริยปัจจัยุบบัน
- ง. อุปาทินนรูป คือ กัมมขรูป เป็นอินทริยปัจจัยุบบัน
- จ. นามรูป คือ จิต เจตสิก จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมรูป เป็นอินทริยปัจจัยุบบัน

ตอบ ก.	อาหารที่พึงกระทำให้เป็นคำ	เป็นอาหารปัจจัยุบบัน
ข.	นามอาหารปัจจัยุบบันทั้ง ๓ มีผัสสเป็นต้น	„ „
ค.	ปสาทรูปทั้ง ๕	„ „
ง.	รูปชีวิตินทรีย์	„ „

จ. นามอินทรีย์ องค์ธรรม ๘ มีชีวิตินทรีย์เจตสิกเป็นต้น เป็นอินทรีย์ปัจจัย-
ธรรม

๑๐. ถาม จงแสดงปัจจัย ที่เข้าร่วมกันได้ใน การช่วยอุปการะแก่กันและกันของ
ธรรม ดังต่อไปนี้ :-

ก. จิต และ เจตสิก

ข. มหาภูตรูป ๔

ค. หทัยวัตถุ และวิปากนามจันทร์ ๔ ในปฏิสนธิกาล

ตอบ ก. มี ๑๓ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย

๒. สมันตรปัจจัย

๓. สหชาติปัจจัย

๔. อัญญมัญญปัจจัย

๕. นิสสยปัจจัย

๖. อุปนิสสยปัจจัย

๗. อาเสวนปัจจัย

๘. วิปากปัจจัย

๙. สัมปยุตตปัจจัย

๑๐. นัตถิปัจจัย

๑๑. วิคตปัจจัย

๑๒. อตถิปัจจัย

๑๓. อวิคตปัจจัย

ข. มี ๕ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย

๒. อัญญมัญญปัจจัย

๓. นิสสยปัจจัย

๔. อตถิปัจจัย

๕. อวิคตปัจจัย

ค. มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย

๒. อัญญมัญญปัจจัย

๓. นิสสยปัจจัย

๔. วิปากปัจจัย

๕. วิปยุตตปัจจัย

๖. อตถิปัจจัย

๗. อวิคตปัจจัย

๑๑. ถาม ให้แสดงปัจจัยยิบยิบธรรม ของวิปยุตตปัจจัย ดังต่อไปนี้:—

ก. ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นวิปยุตตปัจจัย

ข. จิต เจตสิก ,, ,,

ค. จิต เจตสิกที่เกิดหลังๆ ,, ,,

ง. วัตถุรูป ๖ ในปวัตติกาล ,, ,,

ตอบ ก. วิปากนามขันธ์ ๔ เป็นวิปยุตตปัจจัยยิบยิบธรรม

ข. จิตตชรูป ,, ,,

ค. รูปที่เกิดก่อนๆ ,, ,,

ง. วิญญาณธาตุ ๗ ,, ,,

๑๒. ถาม ธรรมที่เป็นอติปัจจัย และอวิคตปัจจัยได้นั้น มีอย่างละกี่ชนิด

จงยกหลักฐานบาลี พร้อมทั้งแปลด้วย?

ตอบ มีอย่างละ ๕ ชนิด ดังมีหลักฐานพระบาลีพร้อมทั้งแปลว่า

สหชาติ ปุเรชาติ ปุณาชาติตถ สัพพตา

กพพิกาโร อหาโร รูปชีวิตมิจฺจนฺติ

ปญฺจิโร โหติ อตฺถิ ปจฺจโย อวิคตปจฺจโย

อติปัจจัย และอวิคตปัจจัย มีอย่างละ ๕ ดังนี้คือ

โดยความเป็นสหชาติชาติ อย่างหนึ่ง

โดยความเป็นปุเรชาติชาติ ,,

โดยความเป็นปุณาชาติชาติ ,,

โดยความเป็นกพพิการาหาร ,,

โดยความเป็นรูปชีวิตินทรีย์ ,,

โดยประการทั้งปวง ,,

๑๓. ถาม ปัจจัยอันเป็นที่ประสมแห่งปัจจัยทั้งปวงได้นั้น ได้แก่ปัจจัยอะไรบ้าง และให้แสดงรูปที่ชื่อว่า “สหชาตรูป”?

ตอบ ได้แก่ ๑. อารัมมณปัจจัย

๒. อุปนิสสยปัจจัย

๓. กัมมปัจจัย

๔. อัตติปัจจัย

“สหชาตรูป” ในสหชาตชาติทั่วไปทั้งหมดนั้น แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง โดยประเภท
แห่ง

จิตตชรูปที่เกิดในปวัตติกาล อย่างหนึ่ง

กัมมชรูปที่เกิดในปฏิสนธิกาล ,,

๑๔. ถาม ให้แปลคาถาทั้ง ๒ ดังต่อไปนี้

อิติ เตกาลิกา ชมฺมา

กาลมุตฺตา จ สมฺภวา

อชฺฌตฺตณฺจ พหุธิชา จ

สงฺขตา สงฺขตา ตถาฯ

ปฺลยตฺตนิมรฺพานํ

วเสน ทฺวิธา จิตฺตา

ปจฺจุยา นาม ปฏฺฐาเน

จตุวีสติ สพฺพถาฯ

ตอบ แปลเป็นใจความว่า

โดยนัยดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ธรรมทั้งหลายที่เกิดในกาลทั้ง ๓ และที่เป็นกาลวิมุตติ
ที่เกิดในอวัชตตะและพหิตระที่เป็นสังขตะและอสังขตะ หรือที่มี ๓ โดยประเภทแห่งบัญญัติ
นามรูป เหล่านี้ ชื่อว่าปัจจัย ๒๔ ในปฏิฐานปกรณ์โดยประการทั้งปวง ตามสมควรที่จะ
เป็นได้

จบปัญหาและเฉลยในปฏิฐาน

ปัญหาและเฉลยในบัญญัติ

๑. ถาม บาลีที่แสดงจำแนกถึงรูป นาม บัญญัตินั้น แสดงไว้ว่าอย่างไร พร้อมทั้งแปลและให้แปลในคำบาลีดังต่อไปนี้:—

ก. ปณฺณปิยตฺตา ปณฺณตฺติ

ข. ปณฺณปนฺโต ปณฺณตฺติ?

ตอบ แสดงไว้ว่าดังนี้ “ตตฺถ รูปธมฺมา รูปกฺขนฺโธ จิตฺตเจตสิกสงฺขาตา จตฺตาโร อรูปโน ขนฺธา นิพฺพานญฺเจติ ปณฺจวิธมฺปิ อรูปนฺติ จ นามนฺติ จ ปวฺจจติ”

ในเนื้อความของพระอภิธรรมนั้น ที่เรียกว่ารูปธรรม ก็ได้แก่รูปขันธ์นั่นเอง นามขันธ์ ๔ คือจิต เจตสิก และนิพพาน รวมทั้ง ๕ อย่างนี้ เรียกว่า อรูปก็ได้ นามก็ได้

ก. อรรถบัญญัติ เพราะเป็นบัญญัติที่พึงให้รู้ได้โดยประการต่าง ๆ

ข. สัททบัญญัติ เพราะเป็นบัญญัติที่พึงให้รู้ได้โดยประการต่าง ๆ

๒. ถาม อรรถบัญญัติมีกี่อย่าง ก็อะไรบ้าง พร้อมทั้งแปลบาลีดังต่อไปนี้

“ตตฺถ ภูตฺวิปริณามการมฺปาทาย ๆลฺล อยฺม ปณฺณตฺติ ปณฺณปิยตฺตา ปณฺณตฺติ นาม”

ตอบ อรรถบัญญัติมี ๖ อย่าง คือ

๑. สันตानบัญญัติ

๒. สมุหบัญญัติ

๓. สัตตบัญญัติ

๔. ทิสายบัญญัติ

๕. อากาสบัญญัติ

๖. กสิณบัญญัติ

บาลีนี้แปลว่า

๑. สันตानบัญญัติ มีพื้นดิน ภูเขา เป็นต้น ที่ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า พื้นดิน ภูเขา เป็นต้นนั้น ๆ ก็โดยอาศัยอาการที่เป็นไปต่าง ๆ ของมหาภูตรูป ๔ นั้น ๆ ประการหนึ่ง

๒. สมุหบัญญัติ มีบ้าน รถ เกวียนเป็นต้น ที่ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า บ้าน รถ เกวียน เป็นต้นนั้น ๆ ก็โดยอาศัยอาการที่ประชุมแห่งวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ประการหนึ่ง
๓. สัตวบัญญัติ มีผู้ชาย บุคคลเป็นต้น ที่ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า ผู้ชาย บุคคลเป็นต้นนั้น ก็โดยอาศัยชั้นทั้ง ๕ ประการหนึ่ง
๔. ทิสาบัญญัติ มีทิศตะวันออกเป็นต้น และกาลบัญญัติ มีเวลาเช้าเป็นต้น ก็ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า มีทิศตะวันออกเวลาเช้าเป็นต้นนั้น ๆ ก็โดยอาศัยการโคจรหมุนเวียนปทักษิณรอบภูเขาสิเนรุ ของพระจันทร์ พระอาทิตย์ นักขัตตารา เหล่านี้ ประการหนึ่ง
๕. อาภาสบัญญัติ มีบ่อ ถ้ำ เป็นต้น ที่ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า บ่อ ถ้ำ เป็นต้นนั้น ๆ ก็โดยอาศัยอาการที่มหาภูตรูปทั้ง ๔ ไม่ได้กระทบกัน ประการหนึ่ง
๖. กสิณบัญญัติ และนิมิตบัญญัติ มีบริกัมมนิมิตเป็นต้น ที่ได้สมมุติเรียกกันด้วยประการต่าง ๆ ว่า กสิณ บริกรรมนิมิตเป็นต้นนั้น ๆ ก็โดยอาศัยนิมิตอารมณ์ของมหาภูตรูป มีปฐวีกสิณเป็นต้น และอาศัยความเป็นไปโดยพิเศษตามลำดับแห่งภาวนา มีบริกัมมภาวนา เป็นต้น ประการหนึ่ง

ประเภทแห่งอัตถบัญญัติ มีสันตानบัญญัติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ แม้ว่าจะไม่ปรากฏมีจริงโดยสภาพปรมัตถ์ก็ตาม แต่เป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก โดยอาการที่เป็นเงาของปรมัตถธรรม มีมหาภูตรูปเป็นต้น เหล่านั้น ประการหนึ่ง

และเป็นบัญญัติที่บัณฑิตทั้งหลาย พึงยึดถือเอาโดยการค้นคว้าพิจารณาด้วยประการต่าง ๆ ซึ่งอาศัยวัตถุนั้น ๆ บ้าง อาศัยการเปรียบเทียบบ้าง เป็นเหตุ แล้วก็ตั้งชื่อขึ้นได้โดย

ถูกต้องและชนทั้งหลายก็รู้ได้ ใช้พูดกันได้ ให้ผู้อื่นรู้ได้ ฉะนั้น คำว่า ดิน ภูเขา บ้าน เป็นต้นเหล่านี้ จึงเรียกว่า บัญญัติ สันดานบัญญัติ เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่า อัตถบัญญัติ เพราะเป็นบัญญัติที่พึงให้ถูกรู้เนื้อความได้โดยประการต่าง ๆ

๓. ถาม สัททบัญญัติมีกี่ประเภท ก็อะไรบ้าง พร้อมทั้งยกตัวอย่างขึ้นแสดงด้วย

ตอบ สัททบัญญัติมี ๖ ประเภท คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่มีจริง ที่ปรากฏมีอยู่โดยความเป็นปรมาตถ์ ตัวอย่างเช่น รูป เวทนา เป็นต้น

๒. อวิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่ไม่จริง ที่ไม่ปรากฏมีอยู่โดยความเป็นปรมาตถ์ ตัวอย่างเช่น แผ่นดิน ภูเขา เป็นต้น

๓. วิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่มีจริงโดยความเป็นปรมาตถ์ กับ สิ่งที่ไม่จริงโดยความเป็นปรมาตถ์รวมกัน ตัวอย่างเช่น จฬภิกขุ โภ ปุคคโธ

๔. อวิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่ไม่จริงโดยความเป็นปรมาตถ์ กับ สิ่งที่มีจริงโดยความเป็นปรมาตถ์ รวมกัน ตัวอย่างเช่น อิตถิสัทโท

๕. วิชขมานเนน วิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่มีจริงโดยความเป็นปรมาตถ์ กับ สิ่งที่มีจริงโดยความเป็นปรมาตถ์รวมกัน ตัวอย่างเช่น จักขุวิญญาณ

๖. อวิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ = บัญญัติสิ่งที่ไม่จริงโดยความเป็นปรมาตถ์ทั้งสอง ฝ่ายรวมกัน ตัวอย่างเช่น เสฏฐิปปุคโธ

๔. ถาม สัททบัญญัติอย่างเดียวกันเรียกชื่อได้กี่อย่าง ก็อะไรบ้าง พร้อมทั้งความหมาย ?

ตอบ สัททบัญญัติอย่างเดียวกัน เรียกชื่อได้ ๖ อย่าง คือ

๑. นามะ ได้แก่อชิตต่าง ๆ ที่มีสภาพน้อมเข้าสู่เนื้อความ คืออชิตบัญญัติ และทำให้เนื้อความนั้น น้อมเข้าสู่ตน คือ อชิตต่าง ๆ นั้น ด้วย
๒. นามกัมม ได้แก่นามบัญญัติที่เป็นนักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยโบราณ เรียกขานกันมา เช่นเรียกว่าแผ่นดิน ภูเขา เป็นต้น
๓. นามเรขุม ได้แก่นามบัญญัติที่นักปราชญ์ทั้งหลายในสมัยโบราณ ตั้งชื่อไว้จนถึงทุกวันนี้ เช่นตั้งชื่อไว้ว่าแผ่นดิน ภูเขา เป็นต้น
๔. นิรุตติ ได้แก่นามบัญญัติที่นักปราชญ์ทั้งหลาย คิดนึกพิจารณาเรียกชื่อสิ่งต่าง ๆ ให้ปรากฏขึ้น
๕. พยัชนะ ได้แก่นามบัญญัติที่สามารถแสดงเนื้อความ คืออชิตบัญญัติ ให้ปรากฏขึ้นได้
๖. อภิลาปะ ได้แก่นามบัญญัติที่ผู้กล่าวเรียก ย่อมมุ่งสู่ตรงเนื้อความแล้ว ก็กล่าวเรียกขึ้น

๖. ถาม ให้แปลในบาลีดังต่อไปนี้

“สา วิชขมานปญฺญตฺติ อวิชขมานปญฺญตฺติ,
 วิชขมานเนน อวิชขมานปญฺญตฺติ,
 อวิชขมานเนน วิชขมานปญฺญตฺติ,
 วิชขมานเนน วิชขมานปญฺญตฺติ,
 อวิชขมานเนน อวิชขมานปญฺญตฺติ เจติ นพฺพิธา โหติ ฯ”

ตอบ แปลความว่า สัตถบัญญัตินี้มี ๖ ประเภท คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ
๒. อวิชขมานบัญญัติ
๓. วิชขมานเนน อวิชขมานบัญญัติ

๔. อวิชชามาเนน วิชชมานบัญญัติ

๕. วิชชามาเนน วิชชมานบัญญัติ

๖. อวิชชามาเนน อวิชชมานบัญญัติ

๗. ถาม ให้แสดงคาถา พร้อมทั้งแปล ที่แสดงถึงการรับรู้บัญญัติทั้ง ๒ และการเกิดขึ้นของสัททบัญญัติ?

ตอบ คาถาแสดงการรู้ถึงสัททบัญญัติ อตถบัญญัติทั้ง ๒ และต้นเหตุที่นามบัญญัติปรากฏขึ้น

วจีโฆसानุสาเรน

โสทวิญญาณวิถียา

ปวตุตตานนุตรูปปน

มโนทวารสุต โคจราฯ

อตุถา ยสุสานุสาเรน

วิญญาณนติ ตโต ปริ

สาธัม ปญญตติ วิญญะยยา

โลกสงเกต นิรมิตาฯ

แปลความว่า บุคคลทั้งหลายได้รู้ถึงอตถบัญญัติ คือวัตถุสิ่งของเรื่องราวต่างๆ โดยเป็นไปตามนามบัญญัติภายหลังจากนามัคคหณวิถิ นามบัญญัติซึ่งเป็นอารมณ์ของนามัคคหณวิถิ ที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งโสทวารวิถิ และอดีตคคหณวิถิ สมุหคคหณวิถิ ซึ่งเกิดเป็นไปตามคำพูดนั้น นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบนามบัญญัตินั้นว่านักปราชญ์ทั้งหลายย่อมตั้งขึ้นอันไม่ไปตามโวหารของชาวโลกที่ละเอียดละน้อย

จบปัญหาและเฉลยในบัญญัติ

คำปรารภ

อิมินา ปุณณกมฺเมน

สาวโก โหมิ อนาคเต

ยตุถ ยตุถ ภเว ชาโต

มา ทลิตฺโต ภวา มินิ

ด้วยอำนาจแห่งกุศลที่เกิดจากการรวบรวมปัญหาและเฉลยในปฏิจสุมุปาบทที่ปณ
และปัจฉัย ๒๔ โดยย่อ บัญญัตินี้ขอให้ข้าพเจ้าได้บุญอุทิศสวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ในกาลข้างหน้า และขออย่าให้ข้าพเจ้าต้องเป็นคนยากจนในภพต่าง ๆ ที่ยังจะต้องเกิดอยู่

อปตฺตํ ยาว สวาทคฺคํ

ปณฺณาริกิ ภวามินิ

ชาติสรวณณโก

เชฏฺฐกเสฏฺโฐ นิรันตรํ

ตราบใจที่บุญอุทิศสวาทภาวะของข้าพเจ้า ยังไม่ถึงซึ่งสัมฤทธิ์ผล ขอให้ข้าพเจ้า
เป็นผู้เจริญ ผู้ประเสริฐ และมีบุญอันเป็นเครื่องระลึกชาติได้ ตลอดกาลนิรันตร

กเรยฺยํ การวํ กรุ

มานะยฺยํ มานนารหิ

วนเทยฺยํ วุนทนารหิ

ปุเชยฺยํ ปุชนารหิ

ขอให้ข้าพเจ้าได้เคารพ

ผู้ที่ควรเคารพ

ขอให้ข้าพเจ้าได้นับถือ

ผู้ที่ควรนับถือ

ขอให้ข้าพเจ้าได้กราบไหว้

ผู้ที่ควรกราบไหว้

ขอให้ข้าพเจ้าได้บูชา

ผู้ที่ควรบูชา

รายนามผู้พิมพ์

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

มีผู้พิมพ์และผู้พิมพ์อื่น ๆ ในนามของสมาคมผู้พิมพ์และเจ้าของหนังสือแห่งประเทศไทย
ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพิมพ์และจำหน่ายหนังสือในประเทศไทย
โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการอ่านและการศึกษาในประเทศไทย

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

มีผู้พิมพ์และผู้พิมพ์อื่น ๆ ในนามของสมาคมผู้พิมพ์และเจ้าของหนังสือแห่งประเทศไทย
ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในการพิมพ์และจำหน่ายหนังสือในประเทศไทย
โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการอ่านและการศึกษาในประเทศไทย

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

อภินันท์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์ เทวฤทธิ์

วิมล เทวฤทธิ์ วิมล เทวฤทธิ์

=====

พิมพ์ที่ ร.พ. วัฒนกิจพาณิชย์ ๘๕๕ ถนนอรุณอมรินทร์ ศิริราช กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทร. 411-2057, 412-7932 นายชัย เราประจักษ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๕๔๐

=====

ณ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร

ผู้สนใจเชิญติดต่อได้ที่สำนักงานอธิการมหาวิทยาลัย คณะ ๗ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ได้ทุกวัน